

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Πάτρα, Απρίλιος 2017 / Τεύχος 4
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
ISSN: 2459-2862

Διεθνής
Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
με κριτές

**Πολιτικές
και
Κοινωνικές Επιστήμες**

Τεύχος 4

Πάτρα, Απρίλιος 2017

Όλα τα αντίγραφα υπογράφονται από τον κάτοχο του copyright.

Copyright ©: Παντελής Γεωργογιάννης

Ταχυδρομική διεύθυνση: Αντ. Οικονόμου 8, 26504 - Αγ. Βασίλειος, Πάτρα Αχαΐας
Τηλ/Fax: 2613019948
website: <http://www.elppo.gr>
email: elppo@inpatra.gr

Τίτλος : Θεωρία και έρευνα στις Κοινωνικές και Πολιτικές Επιστήμες

Επιμέλεια μορφοποίησης κειμένων:

Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο Ε.Α.Π. στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών

Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

Γραμματεία:

Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο Ε.Α.Π. στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών

Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

Ηλεκτρονική στοιχειοθεσία - σελιδοποίηση:

Μελιτζάνη Ειρήνη, Πτυχιούχος Τουριστικών Επιχειρήσεων ΤΕΙ Πάτρας, ΜΔΕ στις Επιστήμες της Αγωγής, Υπ. Διδάκτωρ ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών, Συνεργάτης Ελεύθερου Πανεπιστημίου Πολιτών

Σπανού Αικατερίνη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια στο Ε.Α.Π. στην Εκπαίδευση Ενηλίκων, Πτυχιούχος ΠΤΔΕ Πανεπιστημίου Πατρών

ISSN: 2459-2862

σ.σ. 92, σχήμα 17,5 X 25 εκ.

Απαγορεύεται η μερική ή ολική αναδημοσίευση του έργου αυτού, καθώς και η αναπαραγωγή του με οποιοδήποτε άλλο μέσο, χωρίς σχετική άδεια του κατόχου του Copyright.

Πολιτικές και Κοινωνικές Επιστήμες

Περιοδική έκδοση

Για την επιλογή της ύλης εφαρμόζεται το σύστημα των κριτών

Διευθυντής σύνταξης

Γεωργογιάννης Παντελής, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Αναπληρωτές διευθυντές σύνταξης

Παναγιωτόπουλος Δημήτριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, Πρόεδρος της
Διεθνούς Ενώσεως Αθλητικού Δικαίου (ΔΕΑΔ)

Φουριπής Εμμανουήλ, Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Βενετσανοπούλου Μαρία, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών

Επιστημονική Επιτροπή

Ασημάκη-Δημακοπούλου Άννη, Λέκτορας Πανεπιστημίου Πατρών

Βεργίδης Δημήτριος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Βενετσανοπούλου Μαρία, Καθηγήτρια στο Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης Παντείου
Πανεπιστημίου

Δαμανάκης Μιχάλης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης

Villar Lecumberrri Alicia, Profesora honoraria Universidad Autónoma de Madrid

Θάνος Θεόδωρος, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Καλεράντε Ευαγγελία, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

Καμαριανός Ιωάννης, Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών

Καψάλης Γεώργιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κουτσογιάννης Αλέξανδρος, Επιστημονικός Συνεργάτης του Επιστημονικού Συμβουλίου
της Βουλής των Ελλήνων, Λέκτορας Πανεπιστημίου Κρήτης

Μάγος Κωνσταντίνος, *Επίκουρος Καθηγητής ΠΤΝ Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*
Μαλαφάντης Κωνσταντίνος, *Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*
Μήτσης Ναπολέων, *Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*
Μουζακίτης Άγγελος, *Λέκτορας Πανεπιστημίου Κρήτης*
Μπάκας Θωμάς, *Επίκουρος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*
Μπάρος Βασίλειος, *Professur für Pädagogik mit Schwerpunkt Vergleichende Bildungsforschung, Universität Augsburg*
Μπρίνια Βασιλική, *Επιστημονική Υπεύθυνη και Διδάσκουσα Προγράμματος Σπουδών στις Επιστήμες της Αγωγής και της Εκπαίδευσης Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών*
Ντίνιας Κωνσταντίνος, *Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας*
Παπαδάκη Πολυξένη, *Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου*
Ρεράκης Ηρακλής, *Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*
Σαββάκης Μάνος, *Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας Πανεπιστήμιο Αιγαίου*
Σαραφίδου Γιασεμή-Όλγα, *Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*
Σταυρόπουλος Αναστάσιος Αθ., *Δρ. Τμήματος Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού της Σχολής Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας και Πολιτισμού Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*
Φυριππίς Εμμανουήλ, *Καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*
Χατζηπαναγιώτου Παρασκευή, *Επίκουρη Καθηγήτρια Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου*

Η Συντακτική Επιτροπή δεν φέρει ευθύνη για το περιεχόμενο και τη γλωσσική μορφή των άρθρων που δημοσιεύονται. Η ευθύνη αυτή ανήκει αποκλειστικά στους συγγραφείς των άρθρων.

Περιεχόμενα

Η διαχείριση των αποθεματικών των Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης στην Ελλάδα	7
<i>Μέμος Κωνσταντίνος</i>	
Η συμβολή της Δια βίου μάθησης στην οικονομική, κοινωνική και προσωπική ανάπτυξη	35
<i>Τσάρπα Ιωάννα</i>	
Ατομικό και συλλογικό, τοπικό και καθολικό, μεταβλητό και αμετάβλητο στην τελετουργία: Η διπλή όψη της τελετουργικής επιτέλεσης	51
<i>Βούλγαρη Αικατερίνη</i>	
Νέα Μέσα, Εθισμός και Διαχείριση Χρόνου	65
<i>Μενελάου Νίκη</i>	
Πολιτική και «Ενεργειακή Πολιτική»	77
<i>Τρούλης Μάρκος</i>	

Μέμος Κωνσταντίνος

Η διαχείριση των αποθεματικών των Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης στην Ελλάδα

Περίληψη

Η κεντρική επιδίωξη της έρευνας επικεντρώνεται στη βιβλιογραφική αναζήτηση, καταγραφή και διερεύνηση των περιουσιακών στοιχείων των Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης(Φ.Κ.Α.) στη Ελλάδα, στις επενδυτικές τους επιλογές καθώς και στις αποδόσεις των επενδύσεων. Επίσης μελετάται η διαχείριση των αποθεματικών των Ασφαλιστικών Ταμείων από την εταιρία διαχείρισης επενδυτικών κεφαλαίων Ταμείων Ασφάλισης (ΕΔΕΚΤ), από την Ανώνυμος εταιρία διαχείρισης αμοιβαίων κεφαλαίων Ασφαλιστικών Οργανισμών (ΑΕΔΑΚ) και από την Τράπεζα της Ελλάδος(ΤτΕ), καθώς και τις αποδόσεις που επέφεραν. Η επενδυτική φιλοσοφία των διαχειριστών των συνταξιοδοτικών κεφαλαίων και η έλλειψη τεχνογνωσίας στη διαχείριση των κεφαλαίων επέφεραν ισχνές αποδόσεις. Η Πρωτοτυπία της έρευνας εστιάζεται στη λεπτομερή καταγραφή και παρουσίαση της κινητής περιουσίας των μεγαλύτερων ασφαλιστικών Ταμείων στην Ελλάδα, στις αποδόσεις που επέφεραν καθώς και στη σύγκριση των αποδόσεων με δείκτη αναφοράς.

Λέξεις κλειδιά: Ασφαλιστικά Ταμεία, Επενδύσεις Ασφαλιστικών Ταμείων, Κοινωνική Ασφάλιση, Κοινωνική Πολιτική

The management of the reserves of the Social Security Funds in Greece

Abstract

The main thrust of the research focuses on literature search, inventory and exploration assets of Social Security Funds in Greece, in their investment options and the returns on investments. Also studied the management of the reserves of insurance funds from the venture capital company Insurance Funds (EDEKT), by Anonymous fund management company Insurance Organizations (AEDAK) and by the Bank of Greece (BoG) and the yields resulted. The investment philosophy of the pension fund managers and the lack of expertise in managing funds led slim odds. The originality of the research focuses on the detailed recording and presentation of movable property of the largest insurance organizations in Greece, in yields brought about and the comparison of yields on benchmark.

Keywords: Social Security funds, Pension Funds Investments, Social Security, Social Policy

1. Εισαγωγή

Η λειτουργία των συνταξιοδοτικών ταμείων απαιτεί υψηλού επιπέδου ικανότητες της διοίκησης, της διαχείρισης των πόρων καθώς και πλούσια πληροφοριακή βάση. Η φύση αυτού του είδους οργανισμών είναι τέτοια ώστε η αναποτελεσματική διοίκηση μπορεί να οδηγήσει όχι μόνο σε σειρά προβλημάτων εσωτερικά αλλά και σε μακροοικονομικό επίπεδο. Πολλά συνταξιοδοτικά ταμεία δεν επιτυγχάνουν τη μετατροπή των περιουσιακών τους στοιχείων σε νέα αξία απαραίτητη για τη χρηματοδότηση των συνταξιοδοτικών παροχών. Οι αποταμιεύσεις δεν επαρκούν για την εκπλήρωση αυτού του στόχου, είναι αναγκαίες οι κατάλληλες επενδύσεις¹.

Οι καταστροφικές συνέπειες της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης έπληξε σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική ασφάλιση και κατ' επέκταση τα αποθεματικά της κεφάλαια. Αποτέλεσμα αυτού είναι η λήψη πρόσθετων μέτρων περιορισμού των συνταξιοδοτικών δαπανών και των παροχών για τη βιωσιμότητα του συστήματος λόγω της έλλειψης αποθεματικών κεφαλαίων για την κάλυψη του ελλείμματος στις εισροές του κοινωνικο-ασφαλιστικού συστήματος.

Τα έσοδα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης διαμορφώνονται από τις εισφορές των ασφαλισμένων και των εργοδοτών, από την εισφορά του κρατικού προϋπολογισμού και από την πρόσοδο που προέρχονται από την αξιοποίηση της περιουσίας των φορέων κοινωνικής ασφάλισης. Στις αναπτυσσόμενες χώρες τα έσοδα από τη διαχείριση της περιουσίας των φορέων

1 Ambachtsheer, K.P. and Erza, D.D. (1998). *Pension Fund Excellence: Creating Value for Stockholders*, John Wiley and Sons, New York, USA.

κοινωνικής ασφάλισης συμβάλουν στη δημιουργία του αποθεματικού κεφαλαίου και κατ' επέκταση στη βιωσιμότητά του συστήματος, ειδικότερα σε περιόδους κρίσης με αυξημένα ποσοστά ανεργίας. Σύμφωνα με τη διεθνή εμπειρία η αποτελεσματική αξιοποίηση της περιουσίας των φορέων κοινωνικής ασφάλισης μπορεί να επιφέρει σημαντική αύξηση της αξίας των αποθεματικών τους. Η ορθολογική κατανομή των στοιχείων του ενεργητικού μεταξύ εναλλακτικών επενδυτικών επιλογών (μεταξύ μετοχών, ομολόγων, μετρητών, παραγώγων, και λοιπών χρηματιστηριακών προϊόντων), η συνετή διαχείριση και η ελαχιστοποίηση του κινδύνου των επενδύσεων συμβάλουν στη δημιουργία υπεραξίας των αποθεματικών κεφαλαίων και σε πηγή χρηματοδότησης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης.

Στη χώρα μας τα προηγούμενα χρόνια δεν δημιουργήθηκε περιουσία αντίστοιχη των υποχρεώσεων των Ταμείων απέναντι στους ασφαλισμένους και στους συνταξιούχους τους. Οι σημαντικότεροι λόγοι είναι: η επιβάρυνση του συστήματος από το κράτος για την άσκηση κοινωνικής και αναπτυξιακής πολιτικής με ταυτόχρονη απουσία του από την χρηματοδότηση του συστήματος για πολλές δεκαετίες, η ευθύνη της διαχείρισης των αποθεματικών έχει ανατεθεί στα Δ.Σ. των Ταμείων, τα μέλη των οποίων αλλά και τα ασφαλιστικά ταμεία, δεν διαθέτουν την απαραίτητη τεχνογνωσία για ορθολογική και αποτελεσματική διαχείριση των διαθέσιμων τους, η έλλειψη επενδυτικής κουλτούρας, η μεγάλη εισφοροδιαφυγή από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας των Ταμείων, ο περιοριστικός χαρακτήρας του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου, η διασπορά των αποθεματικών του συστήματος σε πολλά ανεξάρτητα Ταμεία, οι ανεξέλεγκτες δαπάνες και η έλλειψη αναλογιστικών μελετών των Ταμείων.

2. Επενδύσεις και Ασφαλιστικά Ταμεία

Ο ορισμός των δημόσιων συνταξιοδοτικών ταμείων (public pension reserve funds) περιλαμβάνει ταμεία συντάξεων που ιδρύονται από την κυβέρνηση ή τους οργανισμούς κοινωνικής ασφάλισης στα πλαίσια του αναδιανεμητικού συστήματος συντάξεων (pay-as-you-go system). Τα ταμεία αποθεματικών κοινωνικής ασφάλισης (social security reserve funds) αποτελούν μέρος του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και έχουν ως σκοπό την χρηματοδότηση των μελλοντικών υποχρεώσεων του δημόσιου συστήματος συντάξεων, όταν οι εισφορές δεν θα επαρκούν για την πληρωμή των μελλοντικών συντάξεων. Τη διαχείριση των ταμείων αναλαμβάνουν είτε οι ίδιοι οι φορείς κοινωνικής ασφάλισης, είτε ανεξάρτητοι, συνήθως δημόσιοι, φορείς διαχείρισης. Παραδείγματα τέτοιων ταμείων βρίσκουμε στην Αμερική, την Ιαπωνία και την Δανία (USA Social Security Trust Fund, Japan's Government Pension Investment Fund και Denmark's Social Security Fund). Οι ελληνικοί φορείς κοινωνικής ασφάλισης (Φ.Κ.Α.) ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Τα ταμεία αποθεματικών εθνικής σύνταξης

(*sovereign pension reserve funds*) ιδρύονται απευθείας από την κεντρική κυβέρνηση, δεν αποτελούν συνήθως μέρος του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και χρηματοδοτούνται από τον κρατικό προϋπολογισμό. Στόχος των ταμείων αυτών είναι η κάλυψη μελλοντικών ελλειμμάτων του δημόσιου συστήματος κοινωνικής ασφάλισης. Παραδείγματα τέτοιων ταμείων αποτελούν το Γαλλικό *Fond de Reserve des Retraites*, το Ιρλανδικό *National Pensions Reserve Fund* ή το *New Zealand Superannuation Fund*. Το Ασφαλιστικό Κεφάλαιο Αλληλεγγύης Γενεών (Α.Κ.Α.Γ.Ε.) που προβλέπει ο νόμος 3655 του 2008 ανήκει σε αυτή την κατηγορία ταμείων².

Σύμφωνα με ένα κοινά αποδεκτό ορισμό, “επένδυση είναι η δέσμευση ενός συγκεκριμένου ποσού κεφαλαίου στο τρέχον χρονικό διάστημα, η οποία πραγματοποιείται με κίνητρο την προσδοκία υψηλότερων απολαβών στο μέλλον”. Στην ουσία, η πρόταση αυτή ισοδυναμεί με μία απόφαση ορθολογικής επιλογής μεταξύ κατανάλωσης και αποταμίευσης. Θέτοντας τον προβληματισμό αυτό σε επιστημονική βάση, κατανοείται ότι η ορθολογική επιλογή του ατόμου θα επιδιώξει να μεγιστοποιήσει τη συνάρτηση ευημερίας του, δοθέντων ορισμένων οικονομικών περιορισμών. Τόσο οι μεταβλητές οι οποίες εισάγονται στη συνάρτηση ευημερίας, όσο και οι περιορισμοί, διαφέρουν από άτομο σε άτομο. Από την άλλη μεριά, κερδοσκοπία θεωρείται “η αγοραπωλησία αξιογράφων, η οποία γίνεται με σκοπό την εξασφάλιση κέρδους από τη μεταβολή της τιμής τους”. Παρά το γεγονός ότι φαινομενικά οι δύο ορισμοί έχουν κοινά χαρακτηριστικά, οι διαφορές τους είναι σημαντικές. Τα στοιχεία τα οποία διαφοροποιούν την επένδυση από την κερδοσκοπία είναι: το κίνητρο και ο χρονικός ορίζοντας απόφασης³.

Τα ασφαλιστικά ταμεία συγκεντρώνουν κεφάλαια από εισφορές εργαζομένων, εργοδοτών και την κρατική επιχορήγηση. Όταν οι δαπάνες είναι μικρότερες, τότε δημιουργείται ένα αποθεματικό κεφάλαιο. Τα αποθεματικά μπορούν να χρησιμοποιούνται και για την εξισορρόπηση μακροχρόνιων φαινομένων όπως η δημογραφική γήρανση του πληθυσμού. Εξισορροπούν το ισοζύγιο μεταξύ των γενεών και λειτουργούν ως παράγοντας κοινωνικής συνοχής και αλληλεγγύης των γενεών.

Οι βασικές μορφές με τις οποίες λειτουργούν τα ασφαλιστικά ταμεία είναι δύο. Προσδιορισμένων συντάξεων και προσδιορισμένων εισφορών. Στην Ευρώπη τα περισσότερα συνταξιοδοτικά συστήματα είναι δομημένα με την πρώτη μορφή, είναι υποχρηματοδοτημένα και το κράτος κατανέμει καθ’ έτος ένα μέρος του προϋπολογισμού του προς αυτό το σκοπό. Η δεύτερη μορφή των ασφαλιστικών ταμείων διαθέτει τα κεφάλαια προς επένδυση και καταβάλλει συντάξεις με βάση τη δυνητικότητα των κεφαλαίων να επιτύχουν στοχευόμενες αποδόσεις. Η ως

2 Τεσσαρομάτης, Ν. (2010). Διαχείριση της περιουσίας των δημόσιων ταμείων: Εμπειρία από την Ελλάδα και τον κόσμο. Τόμος ΝΒ, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων Ε.Δ.Κ.Α., Στο: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr/About-gr.asp> (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).

3 Φίλιππας, Ν. (2005), Επενδύσεις, σ. 21, Πειραιάς: Πανεπιστημιακό.

άνω λειτουργία των ασφαλιστικών ταμείων ομοιάζει με τη λειτουργία άλλων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων όπως τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρείες, αμοιβαία κεφάλαια, στο να συγκεντρώνουν κεφάλαια και να τα αποδίδουν. Με άλλα λόγια διαπιστώνουμε ότι τα ασφαλιστικά ταμεία λειτουργούν ως θεσμικοί επενδυτές εντός του χρηματοπιστωτικού συστήματος⁴.

Τα αποθεματικά των ασφαλιστικών Ταμείων χρησιμοποιούνται και για επενδύσεις. Στο διανεμητικό σύστημα μια πιθανή υψηλή απόδοση των αποθεματικών μπορεί να επιφέρει χαμηλότερες εισφορές είτε υψηλότερες συντάξεις. Τα ταμεία όμως δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν ως οποιοσδήποτε στρατηγικός επενδυτής. Η διασφάλιση της μελλοντικής αξίας των αποθεματικών πρέπει να έχει πρωταρχικό ρόλο στις επενδύσεις και για το λόγο αυτό το επιθυμητό δεν είναι μόνο οι υψηλές αποδόσεις αλλά η ασφάλεια και η διαφάνεια που τα προηγούμενα χρόνια δεν ήταν ορατές.

Η λειτουργία των συνταξιοδοτικών οργανισμών, ως φορέων που αποσκοπούν στην παροχή συντάξεων στους εργαζόμενους, εγγράφεται σε ένα γενικό πλαίσιο κοινωνικής προστασίας. Από την άλλη πλευρά όμως, αυτοί οι οργανισμοί δραστηριοποιούνται στις χρηματοοικονομικές αγορές και υπό αυτό το πρίσμα, εκφράζουν τάσεις κερδοσκοπίας. Αυτές οι δύο παράμετροι, κοινωνική προστασία και χρηματοοικονομική κερδοσκοπία, φαίνεται, από μία πρώτη προσέγγιση να κινούνται σε αντίθετες κατευθύνσεις. Πράγματι, η κοινωνική προστασία έχει ως στόχο και την εξασφάλιση των εργαζόμενων από την επέλευση κινδύνων που προκύπτουν από παράγοντες οικονομικής αστάθειας, οι οποίοι σχετίζονται με την εργασία τους. Αντίθετα, η δραστηριοποίηση στις χρηματοοικονομικές αγορές συνδέεται αναπόφευκτα με την ανάληψη κινδύνου. Πέρα από αυτή τη διαφορά, ως προς την κατεύθυνση που ακολουθούν οι ανωτέρω δύο παράμετροι, η φύση κάθε μίας από αυτές υπαγορεύει και ένα διαφορετικό προσανατολισμό: η κοινωνική προστασία δε μπορεί παρά να θεμελιώνεται σε μία κρατική παρέμβαση, αφού αυτή η προστασία αποτελεί πρωταρχικό στοιχείο του κράτους-πρόνοιας. Αντίθετα, η λειτουργία των αγορών στηρίζεται στην αρχή της προσφοράς και της ζήτησης, η οποία διαμορφώνει τις τιμές των διαπραγματευσίμων σε αυτές προϊόντων, με την όποια κρατική παρέμβαση σε αυτή τη διαμόρφωση να είναι ανεπίτρεπτη, διότι θα συνιστούσε χειραγώγηση της αγοράς. Το κράτος απλά παρεμβαίνει κανονιστικά, για να ρυθμίσει τον τρόπο λειτουργίας των αγορών, με την αποτροπή της όποιας παρεμβολής στον τρόπο διαμόρφωσης των τιμών, πέρα από την προσφορά και τη ζήτηση, να συνιστά ακρογωνιαίο λίθο αυτής της παρέμβασης. Η κερδοσκοπία δε θα πρέπει ωστόσο να εκλαμβάνεται με γνώμονα μία αρνητική προσέγγιση. Όπως επισημαίνουν οι Keynes και Kaldor, η οποιαδήποτε απόκτηση ή μεταβίβαση ενός αγαθού είναι

4 Μυλωνάς, Ν. (2010). Η σημασία και η εποπτεία των αποθεματικών των Ταμείων στις αγορές χρήματος και κεφαλαίου. Τόμος NB', Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων Ε.Δ.Κ.Α., Στο: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr/About-gr.asp> (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).

κερδοσκοπική, στο μέτρο που διενεργείται με δεδομένη τη μεταβλητότητα της αξίας του και με το κίνητρο απόκτησης ωφέλειας από τη μεταβολή της τιμής του. Η αντίφαση συνεπώς μεταξύ κοινωνικής προστασίας και χρηματοοικονομικής κερδοσκοπίας δεν υφίσταται, αλλά, αντίθετα, η κερδοσκοπία συμβάλλει στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων των μελών του οργανισμού⁵.

Τα ασφαλιστικά ταμεία είναι οι μεγαλύτεροι θεσμικοί επενδυτές ανά τον κόσμο με μακροχρόνιες και χαμηλού κινδύνου επενδύσεις. Ο κύριος στόχος των επενδύσεων των συνταξιοδοτικών οργανισμών είναι η μεγιστοποίηση της σχέσης απόδοσης κινδύνου με τη χρήση διαφοροποιημένων και αποδοτικών χαρτοφυλακίων. Η διαχείριση των κεφαλαίων πρέπει να γίνεται με βάση τους επενδυτικούς στόχους και τους περιορισμούς όπως η ρευστότητα, ο επενδυτικός ορίζοντας, ο πληθωρισμός, οι νομοθετικές διατάξεις. Η δημιουργία επενδυτικών χαρτοφυλακίων αποτελεί βασική προϋπόθεση στην αποδοτική διαχείριση των συνταξιοδοτικών κεφαλαίων.

Το θεσμικό πλαίσιο στη χώρα μας, μετά το 2001, προβλέπει την ενεργητική διαχείριση των αποθεματικών αυτών. Από το 2001 και μετά υλοποιείται η συγκρότηση αμοιβαίων κεφαλαίων των ασφαλιστικών οργανισμών, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία και τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ακόμη και σήμερα υπάρχουν πολλά περιθώρια βελτίωσης.

Οι διαχειριστές από την πλευρά τους πρέπει να επιλέξουν επενδύσεις, οι οποίες ταιριάζουν στις ανάγκες και στο επενδυτικό προφίλ των ασφαλιστικών οργανισμών και όχι σε προσωπικές προτιμήσεις. Κάθε επενδυτικό προϊόν έχει ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία και το προσδιορίζουν όπως η χρονική διάρκεια λήξης του, ο κίνδυνος της επένδυσης, η ρευστότητά του και η φορολογική του μεταχείριση. Επίσης ο αποτελεσματικός συνδυασμός εναλλακτικών περιουσιακών στοιχείων και η κατασκευή αποτελεσματικών χαρτοφυλακίων μειώνει αισθητά τον επενδυτικό κίνδυνο.

Το νέο νομοθετικό πλαίσιο και οι ευρωπαϊκές οδηγίες όσων αφορά τη διαχείριση των αποθεματικών βοήθησαν τα Ταμεία στη διεύρυνση των επενδυτικών τους επιλογών σε μετοχές, ομόλογα, αμοιβαία κεφάλαια, γερσ, παράγωγα κ.ά, στην εφαρμογή επενδυτικών κανόνων διαχείρισης, στη δημιουργία ελεγκτικών μηχανισμών και ένταξη συμβούλων και διαχειριστών στη διαδικασία διαχείρισης.

Στην Ελλάδα η διαχείριση των συνταξιοδοτικών κεφαλαίων προσαρμόζεται κυρίως στις δυνατότητες που προσφέρει η ελληνική αγορά. Κάτι τέτοιο αποτελεί περιοριστικό παράγοντα στην επίτευξη ικανοποιητικών αποδόσεων γιατί η διαφοροποίηση δεν είναι επαρκής. Οι επενδυτικές τάσεις σε γενικές γραμμές διαμορφώνονται ως ακολούθως: τα διαθέσιμα κεφάλαια

5 Μουζάλας, Σ. (2010). Επενδύσεις των διαθέσιμων των συνταξιοδοτικών οργανισμών: κοινωνική προστασία και χρηματοοικονομική κερδοσκοπία. Τόμος NB', Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων Ε.Δ.Κ.Α., Στο: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr/About-gr.asp> (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).

επενδύονται σε ευρέως διαφοροποιημένα χαρτοφυλάκια αξιών σταθερού εισοδήματος και μετοχών συνήθως με διάρθρωση 60% τίτλοι σταθερού εισοδήματος (κυβερνητικά ομόλογα), 20% μετοχικές αξίες, 20% ρευστά διαθέσιμα (τίτλοι χρηματαγοράς, καταθέσεις). Η διάρθρωση των χαρτοφυλακίων χαρακτηρίζεται από μακροπρόθεσμο επενδυτικό ορίζοντα (αφορά το 80% των κεφαλαίων, είτε τίτλους σταθερού εισοδήματος και μετοχικές αξίες), χαμηλό αναλαμβανόμενο κίνδυνο - αφού τα ομόλογα και τα ρευστά διαθέσιμα παρουσιάζουν μικρή μεταβλητότητα - και ικανοποιητική ρευστότητα λόγω διατήρησης υψηλών ρευστών διαθεσίμων (20%) και είσπραξης τοκομεριδίων και μερισμάτων από ομόλογα και μετοχές αντίστοιχα για την κάλυψη τρεχουσών υποχρεώσεων προς τους ασφαλισμένους. Η διάρθρωση του χαρτοφυλακίου των ταμείων επικεντρώνεται σε ομόλογα και μετοχές υψηλής κεφαλαιοποίησης που απαρτίζουν τους βασικούς δείκτες της ελληνικής κεφαλαιαγοράς (GD, MSCI GR, FTSE/ASE25) και βρίσκονται στις πρώτες θέσεις κατάταξης με βάση τα ποσοστά συμμετοχής τους. Από το υποσύνολο αυτό των μετοχών επιλέγονται εκείνες οι μετοχές με ελκυστικές αποτιμήσεις σε σύγκριση με τις εταιρίες του κλάδου της ελληνικής αλλά και της ευρωπαϊκής αγοράς, με ικανοποιητικό μάνατζμεντ, με σαφή στρατηγική και επιτυχημένο επιχειρηματικό μοντέλο, καθώς και ικανοποιητική ρευστότητα⁶.

Στη χώρα μας η έλλειψη υψηλού επιπέδου Διακυβέρνησης, όσον αφορά το διαχωρισμός ιδιοκτησίας, εκτελεστικής διοίκησης και λειτουργικών εργασιών, και ο επαγγελματίας διαχειριστής οδήγησαν σε σοβαρή απομείωση των κινητών αξιών των ασφαλιστικών φορέων κατά τα προηγούμενα έτη.

Επίσης η αναποτελεσματικότητα των διαχειριστών λόγω μη ικανών δεξιοτήτων στη διαχείριση των ρευστών διαθεσίμων των Ταμείων συντέλεσε με τη σειρά τους καταλυτικά στην αποτυχία δημιουργίας υπεραξίας και πολλές φορές ακόμη και στην περεταίρω απομείωση αυτών.

3. Τα περιουσιακά στοιχεία των ΦΚΑ και η απόδοσή τους

Η συνολική περιουσία των Ταμείων αποτελείται από την κινητή και την ακίνητη περιουσία. Η ακίνητη περιουσία περιλαμβάνει όλα τα ακίνητα τα οποία προορίζονται για ιδιόχρηση, εκμίσθωση και για αξιοποίηση. Η κινητή περιουσία των Ταμείων περιλαμβάνει τα διαθέσιμα κεφάλαια που είναι κατατεθειμένα στην ΤτΕ και σε εμπορικές τράπεζες, χρεόγραφα (μετοχές, αμοιβαία κεφάλαια, τίτλοι, ομολογίες) και δάνεια (προσωπικά - εκτάκτων αναγκών, στεγαστικά).

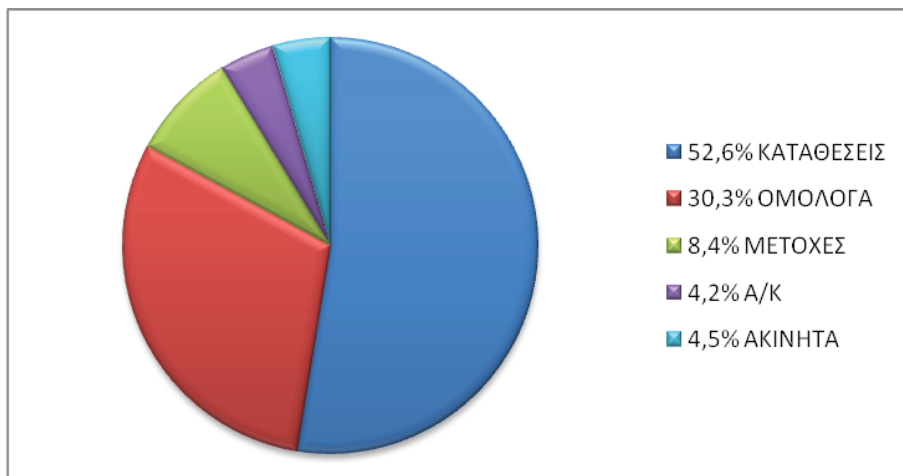
Τα επίσημα στοιχεία σχετικά με την περιουσία και την απόδοσή της προέρχονται κυρίως από το Υπουργία Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης και

6 Φιοράκη, Β. (2006) Συνταξιοδοτικά κεφάλαια - Στρατηγικές επένδυσης. Διδακτορική διατριβή. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, σ. 13 Στο: <http://www.didaktorika.gr/eadd/> (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).

τη Γενική Γραμματεία Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΓΓΚΑ) και συγκεκριμένα από τους Κοινωνικούς προϋπολογισμούς (τελευταίος το 2009) και από την περιουσία (τελευταία το 2008).

Σύμφωνα με τη Γενική Γραμματεία Κοινωνικών Ασφαλίσεων η συνολική περιουσία των φορέων κοινωνικής ασφάλισης που εποπτεύονται από την ΓΓΚΑ ανερχόταν στις 30-9-2009 σε περίπου € 31 δις. Από το σύνολο των κεφαλαίων 52,6% ήταν επενδυμένο σε καταθέσεις (κυρίως στην Τράπεζα της Ελλάδος), 30,3% σε ομόλογα του Ελληνικού Δημοσίου, 8,4% σε μετοχές του Χρηματιστηρίου Αθηνών, 4,2% σε αμοιβαία και 4,5% σε ακίνητα.

Διάγραμμα 3.1 Ποσοστιαία κατανομή περιουσίας ΦΚΑ, 2009

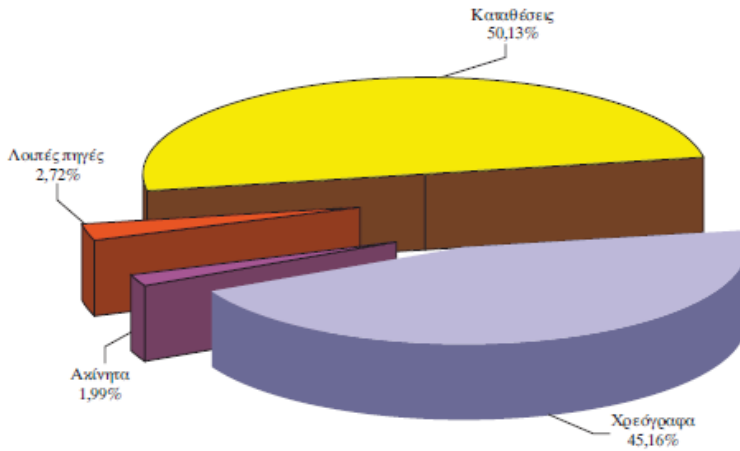
Πηγή: Γενική Γραμματεία Κοινωνικών Ασφαλίσεων.

Τα ασφαλιστικά ταμεία στη χώρα μας επενδύουν, σύμφωνα με τους περιορισμούς του θεσμικού πλαισίου, σε επενδυτικά προϊόντα υψηλού κινδύνου (μετοχές, αμοιβαία κεφάλαια). Σε σύγκριση όμως με ασφαλιστικά ταμεία άλλων χωρών, η μέση κατανομή σε επενδύσεις υψηλού κινδύνου είναι πολύ χαμηλή.

Η ύπαρξη πολλών Ταμείων είχε ως αποτέλεσμα τη διαφορετική κατανομή περιουσίας από ταμείο σε ταμείο και τη διαφορετική διαχείριση των κινητών διαθεσίμων του κάθε ταμείου. Έχει παρατηρηθεί ότι οι επενδύσεις των μεγαλύτερων ταμείων είναι προσανατολισμένες περισσότερο σε ομόλογα, μετοχές και αμοιβαία κεφάλαια σε σύγκριση με μικρότερης δυναμικής ταμεία τα οποία επενδύουν περισσότερο σε μετρητά.

Σύμφωνα με τον Κοινωνικό προϋπολογισμό του 2009 οι πρόσοδοι της περιουσίας των ΦΚΑ προέρχονται σε ποσοστό 50,13% από καταθέσεις, 45,16% από χρεόγραφα, 1,99% από αξιοποίηση ακινήτων και 2,72% από λοιπές πηγές.

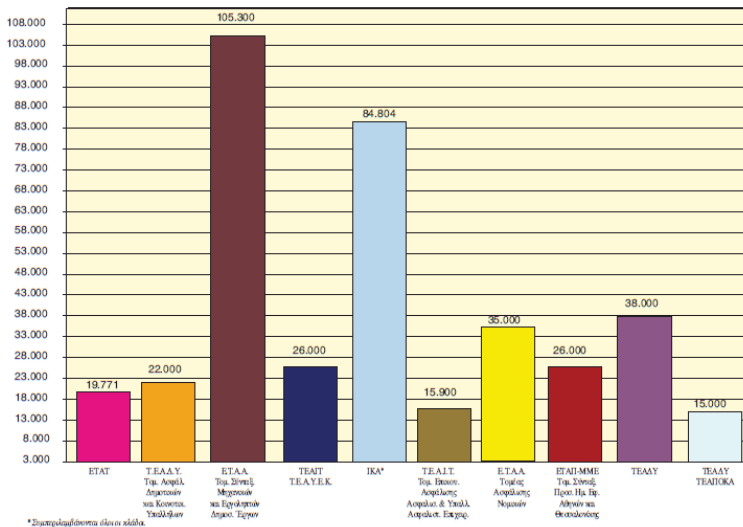
Διάγραμμα 3.2 Πρόσοδοι περιουσίας ΦΚΑ κατά πηγή εσόδων, 2009

Πηγή: Κοινωνικός προϋπολογισμός 2009.

Τη μεγαλύτερη πρόσοδο από καταθέσεις το 2009 είχε το ΕΤΕΑ με περίπου 105 εκ. ευρώ και αμέσως μετά το ΙΚΑ με περίπου 85 εκ. ευρώ.

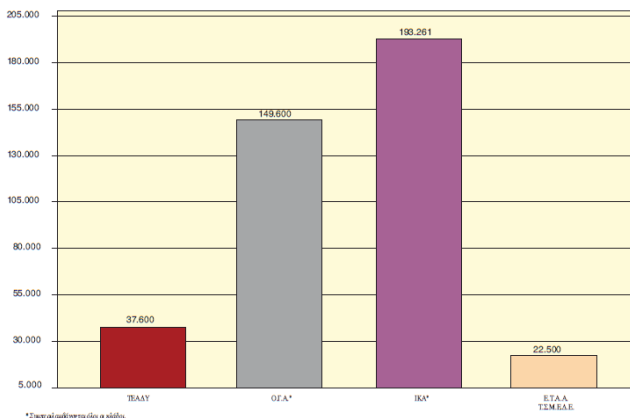
Διάγραμμα 3.3 Πρόσοδοι από καταθέσεις στις τράπεζες των ΦΚΑ, 2009 (Ποσού άνω των 15 εκατ. Ευρώ) (σε χιλιάδες ευρώ)

Πηγή: Κοινωνικός προϋπολογισμός 2009.

Τη μεγαλύτερη πρόσοδο από χρεόγραφα το 2009 είχε το ΙΚΑ με περίπου 193 εκ. ευρώ και ακολουθεί ο ΟΓΑ με περίπου 150 εκ. ευρώ.

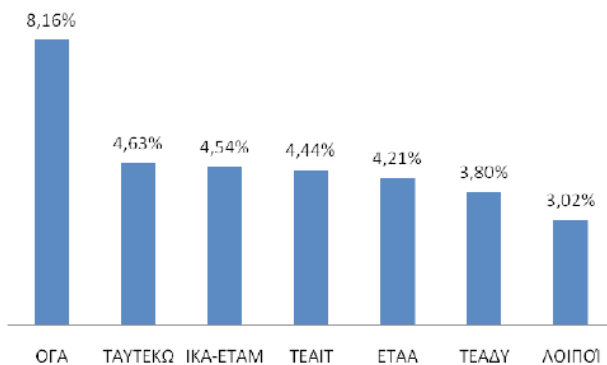
Διάγραμμα 3.4 Πρόσοδοι από χρεόγραφα των, 2009 (Ποσού άνω των 20 εκατ. Ευρώ) (σε χιλιάδες ευρώ)

Πηγή: Κοινωνικός προϋπολογισμός 2009.

Στο παρακάτω διάγραμμα αναπαριστούνται γραφικά οι αποδόσεις των ΦΚΑ με τη μεγαλύτερη περιουσία (αποτελούν το 76,1% της συνολικής περιουσίας). Παρατηρούμε ότι τη μεγαλύτερη απόδοση στη διαχείριση των διαθέσιμων κεφαλαίων του την πέτυχε ο ΟΓΑ ενώ τα άλλα ταμεία είχαν παραπλήσιες μεταξύ τους αποδόσεις.

Διάγραμμα 3.5 Συνολική ποσοστιαία απόδοση περιουσίας ΦΚΑ, 2009

Πηγή: Κοινωνικός προϋπολογισμός 2009.

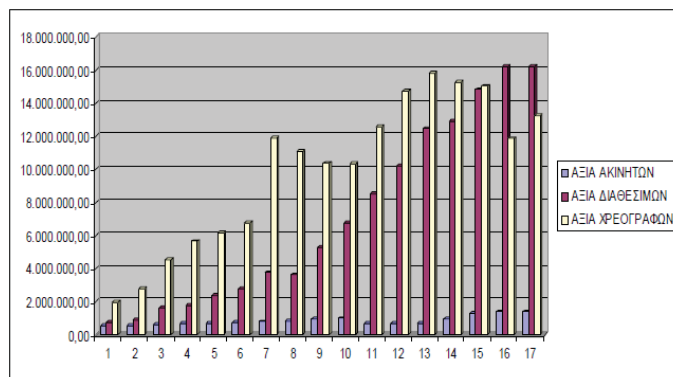
Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται η συνολική περιουσία των ΦΚΑ από το 1993 μέχρι το 2009 και η επιμέρους περιουσία σε ακίνητα, διαθέσιμα κεφάλαια και χρεόγραφα.

Πίνακας 3.1 Κατανομή περιουσίας ΦΚΑ, 1993-2009

ΕΤΟΣ	ΑΞΙΑ ΑΚΙΝΗΤΩΝ	ΑΞΙΑ ΔΙΑΘΕΣΙΜΩΝ	ΑΞΙΑ ΧΡΕΟΓΡΑΦΩΝ	ΣΥΝΟΛΟ
1993	556.736,61	753.062,36	1.975.326,78	3.285.125,75
1994	581.605,28	904.005,87	2.812.161,41	4.297.772,56
1995	650.180,04	1.612.764,41	4.536.212,90	6.799.157,35
1996	674.280,37	1.767.487,94	5.658.044,91	8.099.813,22
1997	713.501,39	2.354.847,18	6.167.457,78	9.235.806,35
1998	762.355,39	2.788.622,91	6.770.843,07	10.321.821,37
1999	794.501,95	3.762.632,95	11.919.405,64	16.476.540,54
2000	834.227,04	3.635.793,69	11.072.847,53	15.542.868,26
2001	981.477,78	5.303.956,56	10.385.452,25	16.670.886,59
2002	1.001.133,29	6.793.953,45	10.326.332,06	18.121.418,80
2003	717.423,58	8.506.662,02	12.602.840,34	21.826.925,94
2004	696.929,41	10.206.248,32	14.734.484,79	25.637.662,52
2005	699.855,46	12.474.363,15	15.7387.568,69	28.981.308,23
2006	950.731,79	12.935.487,65	15.260.432,33	29.213.933,09
2007	1.313.620,42	14.836.555,40	15.049.447,03	31.286.118,71
2008	1.400.905,27	16.229.187,49	11.871.051,96	29.561.967,26
2009	1.400.905,27	16.229.187,49	13.261.556,85	30.952.472,15

Πηγή: Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.

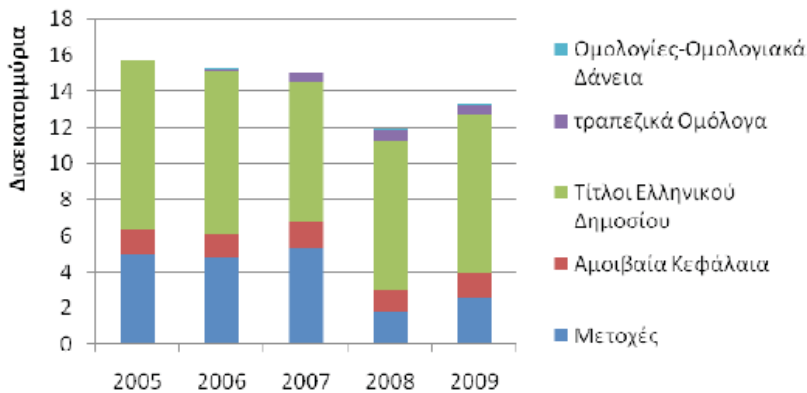
Διάγραμμα 3.6 Κατανομή περιουσίας ΦΚΑ, 1993-2009

Πηγή: Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.

Στο παρακάτω διάγραμμα παρουσιάζεται η κατανομή των περιουσιακών στοιχείων των ΦΚΑ σε χρεόγραφα και πιο συγκεκριμένα η αναλογία σε ομόλογα-ομολογιακά δάνεια, τραπεζικά ομόλογα, τίτλους του Ελληνικού Δημοσίου, αμοιβαία κεφάλαια και σε μετοχές.

Διάγραμμα 3.7 Ανάλυση περιουσίας ΦΚΑ σε χρεόγραφα, 2005-2009

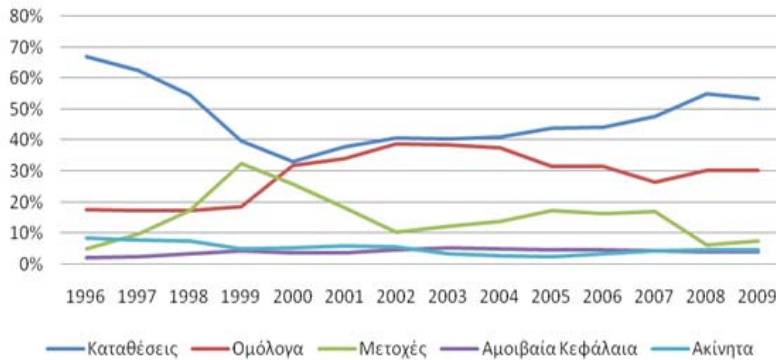

Πηγή: Γενική Γραμματεία Κοινωνικών Ασφαλίσεων.

Το Δεκέμβριο του 1996, τα ταμεία είχαν επενδύσει σε καταθέσεις και έντοκα γραμμάτια του Δημοσίου το 67% της περιουσίας του, ενώ σε ομόλογα είχε επενδυθεί το 18% της περιουσίας τους. Στο τέλος του 2009 τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν 54% και 30%. Η μέση ετήσια επένδυση σε επενδυτικά προϊόντα χαμηλού επενδυτικού κινδύνου, όπως είναι τα ομόλογα και οι καταθέσεις, ήταν 76%. Το χαμηλότερο ποσοστό επένδυσης σε τέτοιες επενδύσεις παρατηρείται το 1999, εξαιτίας της μεγάλης ανόδου του Χρηματιστηρίου Αθηνών και της σημαντικής μεγέθυνσης του χαρτοφυλακίου των μετόχων εκείνη την χρονιά. Το μέσο ετήσιο ποσοστό επένδυσης σε μετοχές και αμοιβαία κεφάλαια είναι περίπου 20%. Το ποσοστό αυτό διπλασιάστηκε το 1999, σε αντίθεση με σήμερα που σημειώνει το χαμηλότερο επίπεδο της περιόδου (12%). Το ποσοστό επένδυσης σε ακίνητα κυμάνθηκε μεταξύ 3% και 8%. Τα βασικά χαρακτηριστικά του πλαισίου επενδύσεων σε όλη την υπό εξέταση περίοδο είναι το σχετικά χαμηλό ποσοστό σε επενδυτικά προϊόντα υψηλού επενδυτικού κινδύνου και η απαγόρευση επενδύσεων σε τίτλους διαπραγματευόμενους εκτός της Ελληνικής επικράτειας. Η κατανομή των επενδύσεων αντικατόπτριζε κατά κύριο λόγο τις κινήσεις των αγορών και όχι συστηματικές και στοχευμένες επενδυτικές αποφάσεις. Για παράδειγμα, η άνοδος του Χρηματιστηρίου Αθηνών το 1999 είχε σαν αποτέλεσμα την εκτίναξη του ποσοστού που επένδυαν τα ταμεία από 17% σε 33%. Παρομοίως,

η μεγάλη πτώση των μετοχικών αξιών το 2008 μείωσε το ποσοστό επένδυσης σε μετοχές από 17% σε 6%⁷.

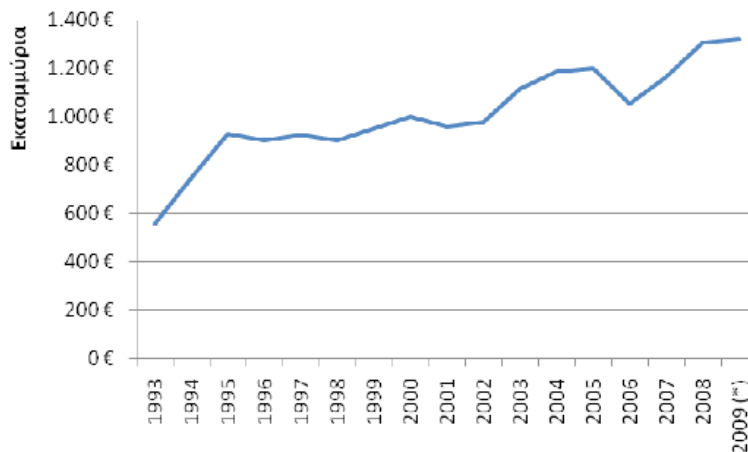
Διάγραμμα 3.8 Ποσοστιαία ετήσια κατανομή επενδύσεων ΦΚΑ, 1996-2009

Πηγή: Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.

Η πρόσοδος που προέκυψε από τη διαχείριση της συνολικής περιουσίας των ΦΚΑ για την περίοδο 1993 έως 2009 σε εκατ. ευρώ αναπαρίσταται στο διάγραμμα που ακολουθεί.

Διάγραμμα 2.9 Εξέλιξη προσόδων περιουσίας ΦΚΑ, 1993-2009

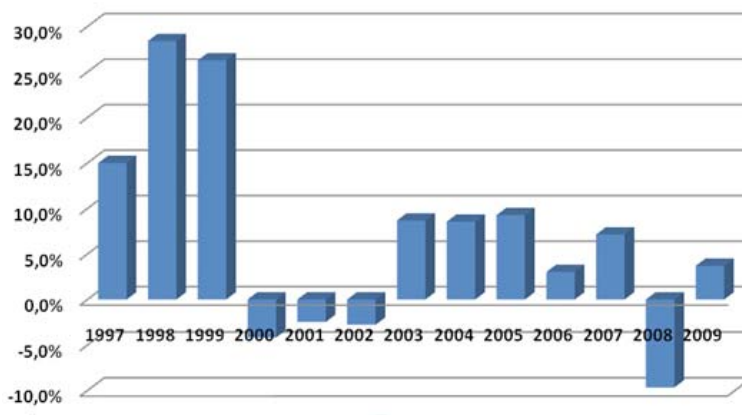

Πηγή: Κοινωνικός προϋπολογισμός 2009.

7 Τεσσαρομάτης, Ν. Διαχείριση και Αποδόσεις της Περιουσίας των Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης στην Ελλάδα. Στο: www.edekt.gr (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).

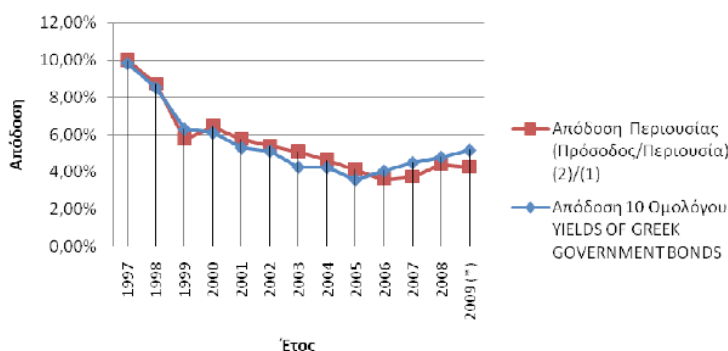
Στο παρακάτω διάγραμμα παρουσιάζονται οι ποσοστιαίες αποδόσεις του συνόλου της περιουσίας των ΦΚΑ την περίοδο 1997-2009. Η μέση ετήσια απόδοση του χαρτοφυλακίου ήταν 6,5%. Η μεγάλη επένδυση των ασφαλιστικών ταμείων σε καταθέσεις, έντοκα γραμμάτια και ομόλογα λειτούργησε προστατευτικά κατά την μεγάλη κρίση του 2008 και την πτώση των τιμών των μετοχών, ενώ απέφερε χαμηλές αποδόσεις (3,7%) στη χρηματιστηριακή άνοδο το 2009.

Διάγραμμα 3.10 Ποσοστιαία ετήσια απόδοση επενδύσεων ΦΚΑ, 1996-2009

Πηγή: Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.

Διάγραμμα 3.11 Σύγκριση απόδοσης περιουσίας ΦΚΑ με απόδοση 10ετούς ομολόγου του ελληνικού δημοσίου

Πηγή: Γενική Γραμματεία Κοινωνικών Ασφαλίσεων.

Εάν συγκρίνουμε την απόδοση της περιουσίας των ΦΚΑ από το 1997

έως το 2009 με την απόδοση 10ετούς ομολόγου του ελληνικού δημοσίου θα παρατηρήσουμε τη μεγάλη συσχέτιση των δύο αποδόσεων. Διαπιστώνουμε λοιπόν μια παθητική διαχείριση των αποθεματικών κεφαλαίων χωρίς να διαφαίνονται οι δεξιότητες των διαχειριστών στις αποδόσεις και στην ελαχιστοποίηση του κινδύνου του χαρτοφυλακίου των ΦΚΑ. Με άλλα λόγια η διαχείριση των διαθεσίμων των Ταμείων κρίνεται ανεπαρκής εκ του αποτελέσματος. Η καλύτερη αξιολόγηση στη διαχείριση είναι η “Αγορά” που λέει πάντα την αλήθεια.

Τα ασφαλιστικά ταμεία (Οκτωβρίου 2015), μαζί με τον ΟΑΕΔ και τους ειδικούς λογαριασμούς και τα μετοχικά ταμεία, διαθέτουν σε κινητές αξίες, 17,5 δισ. ευρώ. Από αυτά, τα 3,9 δισ. ευρώ είναι τοποθετημένα στο ΑΚΑΓΕ, τον ασφαλιστικό κουμπαρά που δημιουργήθηκε για τον ίδιο σκοπό, δεν γέμισε όμως όπως αναμενόταν. Η πλειοψηφία των κεφαλαίων, 11,5 δισ. ευρώ, είναι τοποθετημένα σε χρεόγραφα. Αναλυτικά, 3,2 δισ. ευρώ είναι σε ομόλογα, 1,8 δισ. ευρώ σε μετοχές, ενώ 6,5 δισ. ευρώ είναι τοποθετημένα στο Κοινό Κεφάλαιο της Τράπεζας της Ελλάδος. Άλλα 1,7 δισ. ευρώ είναι κατατεθειμένα σε τράπεζες, επιπλέον 228,9 εκατ. ευρώ είναι σε προθεσμιακές καταθέσεις, ενώ 5,8 εκατ. ευρώ βρίσκονται σε μετρητά. Η ακίνητη περιουσία σε αντικειμενικές τιμές εκτιμάται σε 1,43 δισ. ευρώ⁸.

Πίνακας 3.2 Η περιουσία των ασφαλιστικών ταμείων, 2015

	ΩΦΛΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ	ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΑΣΦΑΛΙΣΗΣ ΕΥΣΤΡΕΦΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΓΕΡΟΝΤΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ	ΕΝΩΣΤΟ ΤΑΜΕΙΟ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΑΠΟΛΥΜΩΜΕΝΩΝ	ΕΝΩΣΤΟ ΤΑΜΕΙΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΑΣΦΑΛΙΣΗΣ	ΣΥΝΟΛΟ ΟΔΗΓ ΤΩΝ ΤΑΜΕΙΩΝ ΧΩΡΙΣ ΤΟ ΑΚΑΓΕ
	ΙΚΑ	ΟΑΕΕ	ΟΓΑ	ΕΤΑΑ	ΕΤΕΑ	
1) Διαθέσιμα	261,95	14,73	108,12	673,74	11,24	€1,99 δισ.
α) Ταμείο (Μετρητά)	5,47	0,00	0,01	0,30	0,00	€5,85 εκατ.
β) Μεταβιβάσιμες Καταθέσεις σε τράπεζες	256,48	14,73	108,12	444,71	11,24	€1,76 δισ.
γ) Προθεσμιακές Καταθέσεις σε τράπεζες	0,00	0,00	0,00	228,74	0,00	€228,75 εκατ.
2) Χρεόγραφα	2.121,09	157,53	511,18	3.000,64	2.865,04	€11,57 δισ.
α) Ομολογίες & Εντοκα Γραμμάτια	689,99	51,11	285,10	342,10	1.414,24	€3,22 δισ.
β) Μετοχές, λοιπές συμμετοχές σε κεφάλαιο, και μερίδια Αμοιβαίων Κεφαλαίων	1.113,73	19,21	194,93	178,68	195,09	€1,82 δισ.
γ) Κοινό Κεφάλαιο Τράπεζας Ελλάδος	317,37	87,21	31,15	2.479,86	1.255,71	€6,53 δισ.
3) Δάνεια προς τρίτους	1,75	0,00	0,00	0,00	2,20	€35,91 εκατ.

Πηγή : “ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ”, 2015.

Το ΑΚΑΓΕ (31-12-2016) έχει συνολικά διαθέσιμα με τόκους αποτίμησης

⁸ Σαλούρου Ρ. (2015, Δεκέμβριος 20). Σε επενδυτική εταιρεία τα αποθεματικά και η περιουσία των ασφαλιστικών ταμείων. Η Καθημερινή. Στο: <http://www.kathimerini.gr/843016/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/se-ependytikh-etaireia-ta-apothematika-kai-h-perioysia-twn-asfalistikwn-tameiwn> (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).

μερίδας και ταμειακής διαχείρισης 5.532.121.829,52ευρώ. Το ΙΚΑ (10-2016) έχει συνολικά διαθέσιμα 629.548.471ευρώ, χρεόγραφα 2.104.261.190 ευρώ και δάνεια προς τρίτους 1.975.056 ευρώ. Ο ΟΑΕΕ (10-2016) έχει συνολικά διαθέσιμα 17.113.804 ευρώ και χρεόγραφα 46.651.096 ευρώ. Ο ΟΓΑ (10-2016) έχει συνολικά διαθέσιμα 225.371.398 ευρώ και χρεόγραφα 507.145.570 ευρώ. Το ΕΤΑΑ (10-2016) έχει συνολικά διαθέσιμα 405.604.739 ευρώ και χρεόγραφα 2.821.666.284 ευρώ. Το NAT (10-2016) έχει συνολικά διαθέσιμα 271.214.484 ευρώ, χρεόγραφα 834.606 ευρώ και δάνεια προς τρίτους 21 εκ. ευρώ. Το ΕΤΑΠ-ΜΜΕ (10-2016) έχει συνολικά διαθέσιμα 44.128.125 ευρώ και χρεόγραφα 1.065.151.258 ευρώ. Το ΕΤΑΤ (10-2016) έχει συνολικά διαθέσιμα 25.500.225 ευρώ και χρεόγραφα 81.329.448 ευρώ. Το ΤΠΔΥ (10-2016) έχει συνολικά διαθέσιμα 57.743.282 ευρώ και χρεόγραφα 674.585.780 ευρώ. Τέλος ο ΟΑΕΔ (10-2016) έχει συνολικά διαθέσιμα 794.094.565 ευρώ, χρεόγραφα 462.272.542 ευρώ και δάνεια προς τρίτους 1.078.305.005 ευρώ⁹.

4. Εταιρία διαχείρισης επενδυτικών κεφαλαίων Ταμείων Ασφάλισης (ΕΔΕΚΤ)

Η ΕΔΕΚΤ ΑΕΠΕΥ ιδρύθηκε με βάση το Ν 2768/1999 ως Εταιρία Παροχής Επενδυτικών Υπηρεσιών (Ε.Π.Ε.Υ.) και εποπτεύεται από την Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς και σύμφωνα με τις διατάξεις των Νόμων 3606/2007, 2396/1996 και 2190/1920. Από την ίδρυση της εταιρείας και μέχρι το 2009, πρωταρχικός σκοπός της ήταν η διαχείριση και αξιοποίηση του Ειδικού Κεφαλαίου Τ.Α.Π.-ΟΤΕ. Ο σκοπός αυτός διατηρήθηκε και μετά τη μεταβίβαση του Ειδικού Κεφαλαίου του Τ.Α.Π.-ΟΤΕ στο ΙΚΑ-ΕΤΑΜ. Με απόφαση της Γενικής Συνέλευσης της Εταιρίας το 2011, ο σκοπός της διευρύνθηκε για να προσφέρει τις υπηρεσίες της, μεταξύ άλλων, και σε Ταμεία Επαγγελματικής Ασφάλισης.

Μοναδικός σκοπός της Εταιρίας είναι να προσφέρει ολοκληρωμένες επενδυτικές υπηρεσίες και καταπιστευματική διαχείριση σε Φορείς Κοινωνικής Ασφάλισης (ΦΚΑ), και μεταξύ άλλων, και σε Ταμεία Επαγγελματικής Ασφάλισης, ενεργώντας με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια, χάριν ωστόσο του δημοσίου συμφέροντος. Το Ειδικό Κεφάλαιο του πρώην ΤΑΠ-ΟΤΕ (νυν ΙΚΑ-ΕΤΑΜ) δόθηκε στην ΕΔΕΚΤ Α.Ε.Π.Ε.Υ. στις 30.03.2001, ενώ η διαχείριση του χαρτοφυλακίου ξεκίνησε το 2002.

Τα στοιχεία που παρατίθενται προέρχονται από την εταιρία ΕΔΕΚΤ και από την ιστοσελίδα της εταιρίας www.edekt.gr. Η τρέχουσα μετοχική σύνθεση της εταιρείας είναι η ακόλουθη:

- ΙΚΑ-ΕΤΑΜ 35%

⁹ Τα στοιχεία προέρχονται από τη Γενική Διεύθυνση οικονομικών υπηρεσιών, Διεύθυνση προϋπολογισμού και Δημοσιονομικών Αναφορών, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης.

- ΕΤΕΑ 35%
- ΟΑΕΕ 10%
- ΟΓΑ 10%
- ΟΜ.Ε. Ο.Τ.Ε. 5%
- ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΗΜΟΣΙΟ 5%

Το Διοικητικό Συμβούλιο της Εταιρείας έχει συστήσει την Επιτροπή Διοίκησης (Management Committee) και την Επιτροπή Εταιρικής Διακινδύνευσης. Οι δυο αυτές επιτροπές μαζί με τις υπηρεσίες της Κανονιστικής Συμμόρφωσης και του Εσωτερικού Ελέγχου, αποτελούν βασικό πυλώνα της εταιρικής διακυβέρνησης. Η Επιτροπή Διοίκησης είναι επιφορτισμένη με την υλοποίηση των αποφάσεων του Διοικητικού Συμβουλίου και την καθημερινή λειτουργία της Εταιρείας, ενώ η Επιτροπή Διακινδύνευσης είναι επιφορτισμένη με την αξιολόγηση των πιστωτικών και λειτουργικών κινδύνων, των κινδύνων της αγοράς και ρευστότητας, των επιχειρησιακών και εταιρικής φήμης.

Παρέχει υπηρεσίες διαχείρισης χαρτοφυλακίου στους πελάτες της καλύπτοντας το σύνολο των επενδυτικών κατηγοριών όπως μετοχές, ομόλογα και εναλλακτικές επενδύσεις. Η επενδυτική φιλοσοφία της εταιρείας βασίζεται στις μακροχρόνιες επενδύσεις με ελαχιστοποίηση του κόστους συναλλαγών και των προμηθειών διαχείρισης. Η διαχείριση των κεφαλαίων βασίζεται σε ένα συνδυασμό εσωτερικής και εξωτερικής διαχείρισης ενός πλήρως διαφοροποιημένου χαρτοφυλακίου με επενδύσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Η επενδυτική στρατηγική της εταιρείας υλοποιείται με βάση το μοντέλο πυρήνα δορυφόρου (core-satellite approach), σύμφωνα με το οποίο το μεγαλύτερο μέρος του χαρτοφυλακίου επενδύεται σε επενδυτικά κεφάλαια που ακολουθούν δείκτες (ο πυρήνας) με χαμηλό επενδυτικό κίνδυνο και προμήθειες διαχείρισης, ενώ το υπόλοιπο κεφάλαιο τοποθετείται σε εξειδικευμένα χαρτοφυλάκια υψηλής σχέσης απόδοσης – κινδύνου.

Η ΕΔΕΚΤ έχει τη δυνατότητα να επενδύει τα κεφάλαια των ασφαλιστικών ταμείων και σε ξένες επενδύσεις. Για τον λόγο αυτό συνεργάζεται έπειτα από διαγωνισμό, με μεγάλους οίκους διαχείρισης κεφαλαίων, όπως οι Acadian, State Street, BlackRock, Deutsche Asset Management και Amundi.

Η απόδοση του Ειδικού Κεφαλαίου ΙΚΑ-ΕΤΑΜ, το οποίο διαχειρίζεται η ΕΔΕΚΤ Α.Ε.Π.Ε.Υ. από τη σύστασή της, είχε θετική σωρευτική καθαρή απόδοση 48,7% (δηλαδή συμπεριλαμβάνοντας το συνολικό κόστος) την περίοδο Μάρτιο του 2001 έως το Δεκέμβριο του 2015, με μέσο συνολικό κόστος 0,61%. Το συνολικό κόστος περιλαμβάνει κόστη συναλλαγών, διαχειριστών και θεματοφυλακής καθώς και πάσης φύσεως φόρους (φόροι υπεραξίας ομολόγων και κουπονιών και φόροι συναλλαγών).

Παρακάτω παρουσιάζεται αναλυτικά οι αποδόσεις του Ειδικού Κεφαλαίου ΙΚΑ-ΕΤΑΜ το οποίο διαχειρίζεται η ΕΔΕΚΤ από το 2001. Το

χαρτοφυλάκιο του Ειδικού Κεφαλαίου περιλαμβάνει σημαντική διαφοροποίηση τόσο γεωγραφική όσο και μεταξύ των διαφόρων επενδυτικών κατηγοριών.

Από την αρχική κατάθεση του Ειδικού Κεφαλαίου ΙΚΑ-ΕΤΑΜ το Μάρτιο του 2001, το χαρτοφυλάκιο του Ειδικού Κεφαλαίου σημείωσε χρονικά σταθμισμένη απόδοση 48,7%, εμφανίζοντας μικρή πτώση κατά τη διάρκεια της χρηματιστηριακής κρίσης το 2002, μεγάλη πτώση το 2008 με την διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση και το 2011 με την κρίση χρέους της Ελλάδας. Σε ετησιοποιημένη βάση η απόδοση του Ειδικού Κεφαλαίου από το 2001 έως τις 31.12.2015 ανήλθε σε 2,7%. Αντίστοιχα, την περίοδο 2005 - 2015, η απόδοση του Ειδικού Κεφαλαίου ανέρχεται σωρευτικά σε 29,4%.

Πίνακας 4.1 Ετήσιες και σωρευτικές αποδόσεις ειδικού κεφαλαίου ΙΚΑ-ΕΤΑΜ, 2001-2015

	Ετήσια Απόδοση	Σωρευτική Απόδοση από 2001	Σωρευτική Απόδοση από 2005
2001*	4,3%	4,3%	-
2002	-8,8%	-4,9%	-
2003	10,0%	4,6%	-
2004	9,9%	14,9%	-
2005	16,2%	33,5%	16,2%
2006	8,6%	45,1%	26,3%
2007	3,8%	50,6%	31,0%
2008	-26,5%	10,7%	-3,7%
2009	16,0%	28,4%	11,7%
2010	-2,1%	25,7%	9,4%
2011	-13,8%	8,3%	-5,7%
2012	12,3%	21,7%	5,9%
2013	15,0%	40,0%	21,8%
2014	3,2%	44,4%	25,7%
2015	3,0%	48,7%	29,4%

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας, 2016.

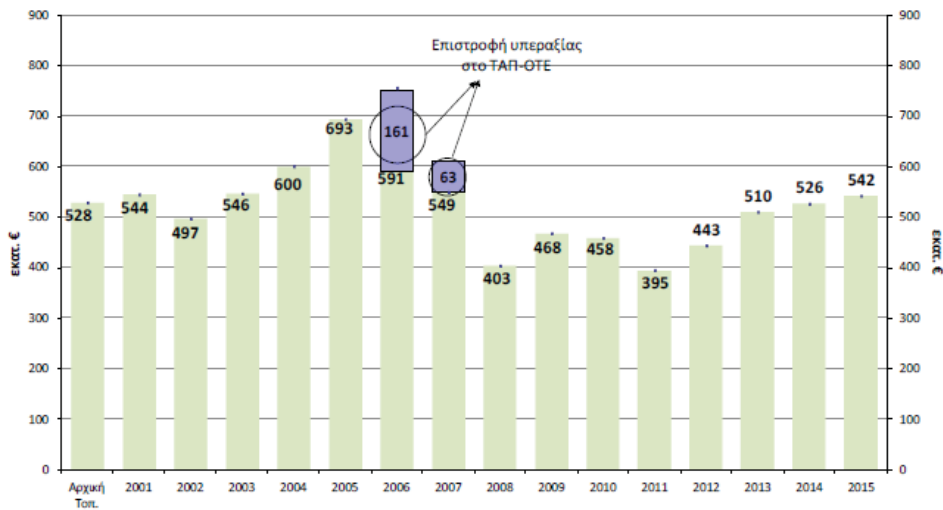
Η διασπορά του επενδυτικού κινδύνου που επιτρέπει η επένδυση σε διαφορετικές αγορές και περιουσιακά στοιχεία, ήταν η βάση της επενδυτικής φιλοσοφίας του Ειδικού Κεφαλαίου το οποίο από την έναρξη λειτουργίας του βασιζόταν σε ένα πλήρως διαφοροποιημένο χαρτοφυλάκιο που συμπεριλαμβάνει ξένες μετοχές και ομόλογα.

Πίνακας 4.2 Ετήσια και σωρευτική υπεραξία ειδικού κεφαλαίου ΙΚΑ-ΕΤΑΜ, 2001-2015

	Αξία Χαρτοφυλακίου	Ετήσια Υπεραξία	Επιστροφή Υπεραξίας	Συνολική Ετήσια Υπεραξία	Σωρευτική Υπεραξία	Σωρευτική Επιστροφή Υπεραξίας	Συνολική Σωρευτική Υπεραξία
2002	496.709.791	-47.772.271	-	-47.772.271	-47.772.271	-	-47.772.271
2003	546.316.332	49.606.541	-	49.606.541	1.834.270	-	1.834.270
2004	600.227.987	53.911.655	-	53.911.655	55.745.925	-	55.745.925
2005	693.425.070	93.197.083	3.599.082	96.796.165	148.943.008	3.599.082	152.542.090
2006	590.857.891	-102.567.180	161.184.201	58.617.022	46.375.828	164.783.284	211.159.112
2007	548.465.672	-42.392.218	62.611.371	20.219.153	3.983.610	227.394.655	231.378.265
2008	403.262.298	-145.203.375	-	-145.203.375	-141.219.765	227.394.655	86.174.890
2009	467.701.832	64.439.534	-	64.439.534	-76.780.231	227.394.655	150.614.424
2010	458.020.713	-9.681.119	-	-9.681.119	-86.461.350	227.394.655	140.933.305
2011	394.631.705	-63.389.008	-	-63.389.008	-149.850.357	227.394.655	77.544.297
2012	443.244.295	48.612.590	-	48.612.590	-101.237.767	227.394.655	126.156.887
2013	509.766.908	66.522.613	-	66.522.613	-34.715.154	227.394.655	192.679.501
2014	526.134.602	16.367.693	-	16.367.693	-18.347.461	227.394.655	209.047.194
2015	541.738.223	15.603.622	-	15.603.622	-2.743.839	227.394.655	224.650.816

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας, 2016.

Διάγραμμα 4.1 Αξία ειδικού κεφαλαίου ΙΚΑ-ΕΤΑΜ, 2001-2015

Πηγή: Υπουργείο Εργασίας, 2016.

Με βάση της επιτευχθείσες αποδόσεις όπως παρουσιάζονται στον παραπάνω πίνακα, η αξία του Ειδικού Κεφαλαίου από την αρχική τοποθέτηση το 2001 με περίπου €544 εκατ., ανήλθε στο τέλος του 2005 σε €693 εκατ. και στο τέλος του 2006 σε €752 εκατ. Την περίοδο εκείνη (2005 - 2007), καταβλήθηκαν

στο ΤΑΠ-ΟΤΕ, €227,4 εκατ. υπεραξίας. Σήμερα το Ειδικό Κεφάλαιο ανέρχεται σε περίπου €541 εκατ., με συνολική υπεραξία (λαμβάνοντας υπόψη τις καταβολές στο ΤΑΠ-ΟΤΕ) από την αρχική τοποθέτηση €224,6 εκατ.

Οι παραπάνω αποδόσεις και οι αξίες του χαρτοφυλακίου είναι καθαρές. Δηλαδή έχουν συμπεριλάβει το συνολικό κόστος διαχείρισης του Ειδικού Κεφαλαίου.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι το κόστος διαχείρισης είναι ενσωματωμένο στις αποδόσεις του χαρτοφυλακίου που παρουσιάζονται παραπάνω, ενώ περιλαμβάνει την διαχείριση με βάση την φιλοσοφία της ‘δομής του μοντέλου επενδύσεων πυρήνα -δορυφόρων’ (core-satellite approach). Η συγκεκριμένη δομή προσφέρει τον αποτελεσματικότερο συνδυασμό συστημικού κινδύνου (κινδύνου βήτα) με την προσδοκία υπέρ-αποδόσεων (άλφα) από την επιλογή χρεογράφων. Στο μοντέλο πυρήνα δορυφόρου, σημαντικό μέρος του χαρτοφυλακίου επενδύεται σε χαρτοφυλάκια δεικτών (ο πυρήνας) με χαμηλό επενδυτικό κίνδυνο και προμήθειες διαχείρισης, ενώ το υπόλοιπο κεφάλαιο τοποθετείται σε εξειδικευμένα χαρτοφυλάκια υψηλής απόδοσης/κινδύνου.

Εάν η διοίκηση ενός Ταμείου αποφάσιζε αντί να διαθέσει τα κεφάλαιά της προς επένδυση στην ΕΔΕΚΤ, να καταθέσει τα κεφάλαιά της σε μία Τράπεζα με επιτόκιο βασισμένο στο Euribor 12μηνιας διάρκειας με έναρξη τον πρώτο μήνα κάθε έτους, θα είχε επιτύχει απόδοση από το Μάρτιο του 2001 μέχρι το τέλος του 2015 απόδοση +33%¹⁰.

Το Euribor αποτελεί το **επιτόκιο αναφοράς** για πάρα πολλές συναλλαγές όπως για παράδειγμα δάνεια, ομόλογα και άλλες συμβάσεις. Προέρχεται από τα αρχικά **Euro Interbank Offered Rate** (διατραπεζικό επιτόκιο καταθέσεων σε ευρώ). Πρόκειται για μία σειρά επιτοκίων με τα οποία δανείζει η μία τράπεζα την άλλη στην ευρωπαϊκή διατραπεζική αγορά.

5. Ανώνυμος εταιρία διαχείρισης αμοιβαίων κεφαλαίων Ασφαλιστικών Οργανισμών (ΑΕΔΑΚ)

Η ΑΕΔΑΚ Ασφαλιστικών Οργανισμών διαχειρίζεται Αμοιβαία Κεφαλαία (Α/Κ) των Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης κατά τις διατάξεις περί σύστασης και λειτουργίας Ανώνυμων Εταιριών Διαχείρισης Αμοιβαίων Κεφαλαίων (Ν.1902/90, Ν.2076/92, Ν.2679/99, Υπ. Απόφαση Νο 78548/Β/105/92, Ν.3283/2004, Ν.3586/2007) τα οποία εποπτεύονται από την Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς. Τα στοιχεία που παρατίθενται προέρχονται από την εταιρία και από την ιστοσελίδα της www.hpmf.gr.

Το Διοικητικό Συμβούλιο έχει την ευθύνη της άσκησης όλων των αρμοδιοτήτων που απορρέουν από αυτό καθώς και την λήψη αποφάσεων για

¹⁰ Είναι αποτέλεσμα του αθροίσματος των ετήσιων αποδόσεων που βασίζεται στο Euribor 12μηνιας διάρκειας, από την αρχή του επόμενου έτους από το Μάρτιο του 2001 μέχρι το τέλος του 2015

την Στρατηγικό Σχεδιασμό της εταιρίας. Η εταιρεία και τα αμοιβαία κεφάλαια που διαχειρίζεται ελέγχονται από ορκωτό ελεγκτή. Ο Θεματοφύλακας ευθύνεται για την ταμειακή παρακολούθηση και διαχείριση των κινήσεων των στοιχείων του ενεργητικού σύμφωνα με τις οδηγίες της Α.Ε.Δ.Α.Κ. και η εταιρία από την πλευρά της οφείλει να παρακολουθεί την ορθή εκτέλεση από το Θεματοφύλακα των οδηγιών της. Η επιτροπή επενδύσεων σαν στόχο την υποστήριξη του έργου του Δ.Σ. ως προς τη διαχείριση του χαρτοφυλακίου επενδύσεων των αμοιβαίων κεφαλαίων. Επίσης είναι υπεύθυνη για την υλοποίηση της επενδυτικής πολιτικής της εταιρίας. Τέλος η διαχείριση των αμοιβαίων κεφαλαίων γίνεται από εξωτερικούς διαχειριστές.

Η ΑΕΔΑΚ διαχειρίζεται δύο αμοιβαία κεφάλαια., με συνολική αξία ενεργητικού 762 εκατ. ευρώ (21/03/2016), ένα Μικτό Εσωτερικού και ένα Ευρωπαϊκών Ομολόγων και τα οποία συνεστήθησαν το 2002 και 2003 αντίστοιχα.

Α/Κ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ - ΜΙΚΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ

Βασικός σκοπός της επενδυτικής πολιτικής του Αμοιβαίου Κεφαλαίου είναι η επίτευξη της υψηλότερης δυνατής απόδοσης για το μεριδιούχο, με τον ελάχιστο δυνατό κίνδυνο, μέσω ενός χαρτοφυλακίου επαρκούς διασποράς, σε κινητές αξίες εσωτερικού και εξωτερικού. Η διαχείριση του Αμοιβαίου Κεφαλαίου είναι ενεργητική και δεν προσαρμόζεται επάνω σε ένα δείκτη. Για την πραγματοποίηση του σκοπού αυτού το ενεργητικό του Αμοιβαίου Κεφαλαίου επενδύεται μέχρι 50% σε μετοχές εσωτερικού (Απόφαση 78548/Β1105/92 ΥΠΕΘΟ), σε μακροχρόνιους και βραχυχρόνιους τίτλους σταθερού εισοδήματος καθώς και προϊόντα (μέσα και τίτλους) χρηματαγοράς.

Διάγραμμα 5.1 Α/Κ Μικτό εσωτερικού – διακύμανση 5 τελευταίων ετών

Πηγή: Bloomberg.

Η λειτουργία του ξεκίνησε στις 18/11/2002 με καθαρή τιμή 3 ευρώ και με θεματοφύλακα την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος. Για τις μετοχές έχει δείκτη αναφοράς (benchmark) το ΓΔ του ΧΑΑ, για τα ομόλογα Ελληνικού Δημοσίου MERRILL LYNCH – GREEK Government Bonds (GOGR), για τα ευρωπαϊκά κρατικά ομόλογα Merrill Lynch European Government Bond Index (EGOO) και για τις καταθέσεις το one month EURIBOR.

Στις 21/03/2016 η καθαρή τιμή του Α/Κ ήταν 3,726 ευρώ με ενεργητικό 529.537.062,17 ευρώ. Η απόδοση από την έναρξη της λειτουργίας του 18/11/2002 μέχρι 21/03/2016 (περίπου 15 χρόνια) ήταν +24,2% (κέρδη).

Εάν η διοίκηση ενός Ταμείου αποφάσιζε αντί να επενδύσει στο Α/Κ – Μικτό Εσωτερικού να καταθέσει τα καφάλαιά της σε μία Τράπεζα με επιτόκιο βασισμένο στο Euribor 12μηνος διάρκειας με έναρξη τον πρώτο μήνα κάθε έτους, θα είχε επιτύχει απόδοση από 18/11/2002 δηλαδή από την έναρξη του συγκεκριμένου Α/Κ μέχρι το τέλος του 2015 απόδοση +28%¹¹.

Α/Κ ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ – ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΟΜΟΛΟΓΩΝ

Βασικός σκοπός της επενδυτικής πολιτικής του Αμοιβαίου Κεφαλαίου είναι η επίτευξη της υψηλότερης δυνατής απόδοσης για το μεριδιούχο, με τον ελάχιστο δυνατό κίνδυνο, μέσω ενός χαρτοφυλακίου επαρκούς διασποράς, σε κινητές αξίες εξωτερικού. Η διαχείριση του Αμοιβαίου Κεφαλαίου, είναι ενεργητική και δεν προσαρμόζεται επάνω σε ένα δείκτη. Για την πραγματοποίηση του σκοπού αυτού το ενεργητικό του Αμοιβαίου Κεφαλαίου θα επενδύεται κυρίως (τουλάχιστον 65%) σε μακροχρόνιους τίτλους σταθερού εισοδήματος και όχι άνω του 10% σε μετοχές.

Η λειτουργία του ξεκίνησε στις 18/08/2003 με καθαρή τιμή 3 ευρώ και με θεματοφύλακα την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος. Για τα ομόλογα Ελληνικού Δημοσίου έχει δείκτη αναφοράς (benchmark) MERRILL LYNCH – GREEK Government Bonds (GOGR) και για τα ξένα κρατικά ομόλογα Merrill Lynch European Government Bond Index (EGOO).

Στις 21/03/2016 η καθαρή τιμή του Α/Κ ήταν 2,069 ευρώ με ενεργητικό 232.267.463,19 ευρώ. Η απόδοση από την έναρξη της λειτουργίας του 18/08/2003 μέχρι 21/03/2016 (περίπου 14 χρόνια) ήταν – 35,63% (απώλειες).

Και σε αυτή την περίπτωση εάν η διοίκηση ενός Ταμείου αποφάσιζε αντί να επενδύσει στο Α/Κ - Ευρωπαϊκών Ομολόγων να καταθέσει τα καφάλαιά της σε μία Τράπεζα με επιτόκιο βασισμένο στο Euribor 12μηνος διάρκειας με έναρξη τον πρώτο μήνα κάθε έτους, θα είχε επιτύχει απόδοση 25%.

11 Είναι αποτέλεσμα του αθροίσματος των ετήσιων αποδόσεων που βασίζεται στο Euribor 12μηνος διάρκειας, από την αρχή του επόμενου έτους από την έναρξη του Α/Κ μέχρι το τέλος του 2015

Διάγραμμα 5.2 Α/Κ Ευρωπαϊκών ομολόγων – διακύμανση 5 τελευταίων ετών

Πηγή: Bloomberg.

6. Η διαχείριση του κοινού κεφαλαίου ΦΚΑ από την Τράπεζα της Ελλάδος

Σύμφωνα με το ν. 2216/1994 (ΦΕΚ 83 Α', άρθρο 3), τα διαθέσιμα στα οποία περιλαμβάνονται και τα διαθέσιμα των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, συνιστούν το Κοινό Κεφάλαιο των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και ασφαλιστικών φορέων (Κ.Κ.Ν.Π.Δ.Δ. και Α.Φ.), το οποίο διαχειρίζεται η Τράπεζα της Ελλάδος.

Το Κ.Κ.Ν.Π.Δ.Δ. και Α.Φ. δεν αποτελεί νομικό πρόσωπο αλλά ομάδα περιουσίας, της οποίας τα στοιχεία ανήκουν εξ αδιαιρέτου στους συμμετέχοντες (Ν.Π.Δ.Δ. και Α.Φ.) ανάλογα με το ποσοστό συμμετοχής τους. Τα Ν.Π.Δ.Δ. και Α.Φ. που συμμετέχουν στο Κοινό Κεφάλαιο, εκπροσωπούνται δικαστικώς και εξωδίκως από την Τράπεζα της Ελλάδος ως προς τις έννομες σχέσεις από τη διαχείριση του Κοινού Κεφαλαίου και το δικαιώματα τους επί του ενεργητικού του.

Το Κοινό Κεφάλαιο επενδύεται σε κινητές αξίες του Ελληνικού Δημοσίου. Σε κινητές αξίες δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών, σύμφωνα με το ν. 3429/2005 (Α 314), καλύπτονται από την εγγύηση του Ελληνικού Δημοσίου και αποτελούν μέρος του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης. Επίσης δύναται να επενδύεται και σε τίτλους του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας ή του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Στήριξης. Αν το Ελληνικό Δημόσιο δεν ενδιαφέρεται για την πρωτογενή διάθεση τίτλων, παρέχεται η ευχέρεια στην Τράπεζα της Ελλάδος να αγοράζει τίτλους του Ελληνικού Δημοσίου στη δευτερογενή αγορά ή τίτλους του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας ή του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Στήριξης. Επίσης η ΤτΕ αποφασίζει για τη συμμετοχή ή μη του Κοινού Κεφαλαίου σε πρόγραμμα ανταλλαγής τίτλων του Ελληνικού Δημοσίου για την αναδιάρθρωση του ελληνικού χρέους.

Πίνακας 6.1 Σύνθεση χαρτοφυλακίου κοινού κεφαλαίου (31/12/2015)

ΟΜΟΛΟΓΑ (BONDS)			
ISIN	ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΗ ΑΞΙΑ (NOMINAL VALUE)	ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΑΞΙΑ (CURRENT VALUE)	ΠΗΓΗ (SOURCE)
GR0110029312	525.000.000,00	493.500.000,00	ΗΔΑΤ
GR0114028534	320.000.000,00	293.888.000,00	ΗΔΑΤ
GR0128010676	280.064.418,00	209.348.152,46	ΗΔΑΤ
GR0128011682	390.064.418,00	283.186.767,47	ΗΔΑΤ
GR0128012698	280.064.418,00	197.445.414,69	ΗΔΑΤ
GR0128013704	280.064.418,00	192.264.222,96	ΗΔΑΤ
GR0128014710	280.064.418,00	186.942.999,02	ΗΔΑΤ
GR0133006198	298.735.379,00	195.074.202,49	ΗΔΑΤ
GR0133007204	298.735.379,00	190.443.804,11	ΗΔΑΤ
GR0133008210	298.735.379,00	185.962.773,43	ΗΔΑΤ
GR0133009226	298.735.379,00	182.228.581,19	ΗΔΑΤ
GR0133010232	298.735.379,00	178.345.021,26	ΗΔΑΤ
GR0138005716	298.735.379,00	175.507.035,16	ΗΔΑΤ
GR0138006722	298.735.379,00	173.266.519,82	ΗΔΑΤ
GR0138007738	298.735.379,00	170.577.901,41	ΗΔΑΤ
GR0138008744	298.735.379,00	169.233.592,20	ΗΔΑΤ
GR0138009759	298.735.379,00	168.038.650,69	ΗΔΑΤ
GR0138010765	298.735.379,00	168.038.650,69	ΗΔΑΤ
GR0138011771	298.735.379,00	168.038.650,69	ΗΔΑΤ
GR0138012787	298.735.379,00	168.038.650,69	ΗΔΑΤ
GR0138013793	298.735.379,00	168.038.650,69	ΗΔΑΤ
GR0138014809	298.735.379,00	168.038.650,69	ΗΔΑΤ
	6.836.352.775,00	4.485.446.891,81	

ΕΝΤΟΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΑ (TREASURY BILLS)			
ISIN	ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΗ ΑΞΙΑ (NOMINAL VALUE)	ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΑΞΙΑ (CURRENT VALUE)	ΠΗΓΗ (SOURCE)
GR0002135011	943.000.000,00	942.717.100,00	ΗΔΑΤ
GR0000141441	588.000.000,00	587.470.800,00	ΗΔΑΤ
GR0002138049	754.000.000,00	750.230.000,00	ΗΔΑΤ
GR0000143462	87.000.000,00	86.512.800,00	ΗΔΑΤ
GR0000144478	564.000.000,00	560.503.200,00	ΗΔΑΤ
GR0002139054	320.000.000,00	317.440.000,00	ΗΔΑΤ
GR0002140060	352.000.000,00	348.339.200,00	ΗΔΑΤ
GR0002141076	370.000.000,00	365.079.000,00	ΗΔΑΤ
	3.978.000.000,00	3.958.292.100,00	

BUY SELL BACK			
Αξία Κτήσης (Acquisition Value)	4.737.790.400,00	-	-

ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΛΗΡΩΣΗΣ ΣΥΝΔΕΔΕΜΕΝΟ ΜΕ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΕΠ (WARRANT GPD)			
ISIN	ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΑΞΙΑ (NOTIONAL VALUE)	ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΑΞΙΑ (CURRENT VALUE)	ΠΗΓΗ (SOURCE)
GRR000000010	5.881.352.500,00	23.525.410,00	ΗΔΑΤ

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση Εργασιών Δημοσίου, Τμήμα Διαχείρισης Διαθεσίμων Νομικών Προσώπων. Σύνθεση Χαρτοφυλακίου Κοινού Κεφαλαίου (31/12/2015).

Η Τράπεζα της Ελλάδος συναλλάσσεται με επαγγελματίες διαμεσολαβητές που συμμετέχουν στη δευτερογενή αγορά, όπως πιστωτικά ιδρύματα και επιχειρήσεις παροχής επενδυτικών υπηρεσιών καθώς και με τον Οργανισμό Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους (Ο.Δ.ΔΗ.Χ.) και άλλους παρεμφερείς φορείς και οργανισμούς, καταρτίζοντας μαζί τους συναλλαγές εντός ή εκτός

οργανωμένης αγοράς, με όρους αγοράς. Στις συναλλαγές αυτές περιλαμβάνονται και οι συμβάσεις αγοράς/πώλησης τίτλων του Ελληνικού Δημοσίου και του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας ή του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Στήριξης με σύμφωνο επαναπώλησης/επαναγοράς (repos, reverse repos, buy/sell back, sell/buy back).

Η διαχείριση του Κοινού Κεφαλαίου έχει διάρκεια ένα ημερολογιακό εξάμηνο, στο τέλος του οποίου οι καθαρές πρόσοδοι κατανέμονται στους δικαιούχους ανάλογα με το ύψος και τη διάρκεια της συμμετοχής τους στο Κ.Κ.Ν.Π.Δ.Δ. και Α.Φ. Με Σύμβαση μεταξύ του Υπουργού Οικονομικών και του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος καθορίζεται το ύψος της αμοιβής που θα καταβάλλεται στην Τράπεζα της Ελλάδος από το Κ.Κ.Ν.Π.Δ.Δ. και Α.Φ. για τη διαχείριση καθώς και ο τρόπος υπολογισμού και καταβολής της.

Η συνολική περιουσία των Ν.Π.Δ.Δ και Α.Φ. που συνθέτουν το Κοινό Κεφάλαιο ανέρχεται σε 13 δις ευρώ (31-12-2015). Στον πίνακα 6.1 παρουσιάζεται η αναλυτική σύνθεση του χαρτοφυλακίου.

Το περιοριστικό νομικό πλαίσιο που διέπει τη διαχείριση του Κοινού Κεφαλαίου από την ΤτΕ και το μεγάλο ύψος των ρευστών διαθεσίμων κεφαλαίων που το συνθέτουν καταστούν τη διαχείριση ανελαστική, λόγω των περιοριστικών επενδυτικών επιλογών, με σχετικά χαμηλές αποδόσεις. Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι ετησιοποιημένες αποδόσεις του Κοινού Κεφαλαίου στο τέλος της εκάστοτε εξαμηνιαίας διαχειριστικής χρήσης που προκύπτουν από τις προσόδους, από το 2012 έως το 2015.

Πίνακας 6.2 Αποδόσεις κοινού κεφαλαίου Α.Φ. και ΝΠΔΔ

ΕΞΑΜΗΝΟ (SIX MONTH PERIOD)	ΕΤΟΣ (YEAR)	ΑΠΟΔΟΣΗ (YIELD %)
A	2012	2,4785
B	2012	1,8716
A	2013	1,8368
B	2013	2,1176
A	2014	1,7764
B	2014	1,0722
A	2015	2,6601
B	2015	3,0941

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, Τμήμα Διαχείρισης Διαθεσίμων Νομικών Προσώπων.

Η Διαχείριση του Κοινού Κεφαλαίου από την ΤτΕ τη χρονική περίοδο

2012 έως 2015 επέφερε απόδοση 15%. Εάν αναλογισθούμε τους περιοριστικούς παράγοντες που προαναφέρθηκαν η διαχείριση από την ΤτΕ και κατ' επέκταση η απόδοση κρίνονται ιδιαίτερα ικανοποιητικές.

Και σε αυτή την περίπτωση εάν η διοίκηση ενός Ταμείου αποφάσιζε αντί να διαθέσει τα χρήματά του στην ΤτΕ προς διαχείριση να τα καταθέσει σε μία Τράπεζα με επιτόκιο βασισμένο στο Euribor 12μηνιαίας διάρκειας με έναρξη τον πρώτο μήνα κάθε έτους, θα είχε επιτύχει απόδοση 3,35%.

Συμπεράσματα

Στη χώρα μας τα προηγούμενα χρόνια δεν δημιουργήθηκε περιουσία αντίστοιχη των υποχρεώσεων των Ταμείων απέναντι στους ασφαλισμένους και στους συνταξιούχους τους. Οι σημαντικότεροι λόγοι είναι: η επιβάρυνση του συστήματος από το κράτος για την άσκηση κοινωνικής και αναπτυξιακής πολιτικής με ταυτόχρονη απουσία του από την χρηματοδότηση του συστήματος για πολλές δεκαετίες, η ευθύνη της διαχείρισης των αποθεματικών έχει ανατεθεί στα Δ.Σ. των Ταμείων, τα μέλη των οποίων αλλά και τα ασφαλιστικά ταμεία, δεν διαθέτουν την απαραίτητη τεχνογνωσία για ορθολογική και αποτελεσματική διαχείριση των διαθεσίμων τους, η έλλειψη επενδυτικής κουλτούρας, η μεγάλη εισφοροδιαφυγή από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας των Ταμείων, ο περιοριστικός χαρακτήρας του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου, η διασπορά των αποθεματικών του συστήματος σε πολλά ανεξάρτητα Ταμεία, οι ανεξέλεγκτες δαπάνες και η έλλειψη αναλογιστικών μελετών των Ταμείων.

Στην Ελλάδα η διαχείριση των συνταξιοδοτικών κεφαλαίων προσαρμόζεται κυρίως στις δυνατότητες που προσφέρει η ελληνική αγορά. Κάτι τέτοιο αποτελεί περιοριστικό παράγοντα στην επίτευξη ικανοποιητικών αποδόσεων γιατί η διαφοροποίηση δεν είναι επαρκής.

Το νέο νομοθετικό πλαίσιο και οι ευρωπαϊκές οδηγίες όσων αφορά τη διαχείριση των αποθεματικών βοήθησαν τα Ταμεία στη διεύρυνση των επενδυτικών τους επιλογών σε μετοχές, ομόλογα, αμοιβαία κεφάλαια, γερσο, παράγωγα κ.ά, στην εφαρμογή επενδυτικών κανόνων διαχείρισης, στη δημιουργία ελεγκτικών μηχανισμών και ένταξη συμβούλων και διαχειριστών στη διαδικασία διαχείρισης.

Οι καταστροφικές συνέπειες της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης έπληξε σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική ασφάλιση και κατ' επέκταση τα αποθεματικά της κεφάλαια. Αποτέλεσμα αυτού είναι η λήψη πρόσθετων μέτρων περιορισμού των συνταξιοδοτικών δαπανών και των παροχών για τη βιωσιμότητα του συστήματος λόγω της έλλειψης αποθεματικών κεφαλαίων για την κάλυψη του ελλείμματος στις εισροές του κοινωνικο-ασφαλιστικού συστήματος.

Όμως σε περιόδους οικονομικής κρίσης με την αυξημένη ανεργία και με αναιμικό ή και αρνητικό ΑΕΠ τα επιπλέον έσοδα της κοινωνικής ασφάλισης από εισφορές εργαζομένων και εργοδοτών είναι ελάχιστα σε σχέση με αυτό του προκαλούμενου ελλείμματος. Κατά συνέπεια το νέο προκαλούμενο έλλειμμα θα

πρέπει να καλυφθεί από τα αποθεματικά κεφάλαια τα οποία όμως είναι ελάχιστα και δεν επαρκούν για τη λύση του προβλήματος έστω και σε βραχυχρόνιο ορίζοντα. Η αναγκαιότητα εύρεσης πόρων για τη δημιουργία ενός αποθεματικού κεφαλαίου και η διαχείρισή του, αποτελούν θεμελιώδη προϋπόθεση για τη λειτουργία ενός Κοινωνικοασφαλιστικού συστήματος.

Η διαχείριση των διαθεσίμων κεφαλαίων στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται προβληματική και οφείλεται κυρίως στις ιδιαιτερότητες και τους περιορισμούς του ελληνικού θεσμικού πλαισίου διαχείρισης. Επιπρόσθετα η επενδυτική φιλοσοφία για τις επενδυτικές επιλογές των συνταξιοδοτικών κεφαλαίων, η ανικανότητα προσδιορισμού των στόχων και κατανομής των κεφαλαίων σε ορθές επενδύσεις, το υψηλό κόστος της εξωτερικής διαχείρισης, η έλλειψη υψηλού επιπέδου Διακυβέρνησης, όσον αφορά το διαχωρισμός ιδιοκτησίας, εκτελεστικής διοίκησης και λειτουργικών εργασιών, οι ελλιπείς διαδικασίες λήψης αποφάσεων, η αναποτελεσματική χρήση ανθρώπινου δυναμικού και τεχνολογίας, η απουσία προσδιορισμού των βραχυπρόθεσμων και μεσοπρόθεσμων αναγκών για ρευστά διαθέσιμα των ταμείων, η έλλειψη επενδυτικής πολιτικής και η μη εφαρμογή συνετής επιτήρησης έχουν ως αποτέλεσμα την αναποτελεσματική διαχείριση των χαρτοφυλακίων των Ταμείων.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Φίλιππας, Ν. (2005), *Επενδύσεις*, σ. 21. Πειραιάς: Πανεπιστημιακό.
- Μυλωνάς, Ν. (2010). *Η σημασία και η εποπτεία των αποθεματικών των Ταμείων στις αγορές*.
- Γενική Γραμματεία Κοινωνικών Ασφαλίσεων.
- Γενική Διεύθυνση οικονομικών υπηρεσιών, Διεύθυνση προϋπολογισμού και Δημοσιονομικών Αναφορών, Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης.
- Κοινωνικός προϋπολογισμός 2009.
- Κοινωνικός προϋπολογισμός 2008.
- Υπουργείο Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας.
- Τράπεζα της Ελλάδος, Διεύθυνση Εργασιών Δημοσίου, Τμήμα Διαχείρισης Διαθεσίμων Νομικών Προσώπων. Σύνθεση Χαρτοφυλακίου Κοινού Κεφαλαίου (31/12/2015).
- Τράπεζα της Ελλάδος, Τμήμα Διαχείρισης Διαθεσίμων Νομικών Προσώπων.

Ξενόγλωσση

- Ambachtsheer, K.P. and Erza, D.D. (1998). *Pension Fund Excellence: Creating Value for Stockholders*, John Wiley and Sons, New York, USA

Ιστοσελίδες

- Τεσσαρομάτης, Ν. (2010). Διαχείριση της περιουσίας των δημόσιων ταμείων: Εμπειρία από την Ελλάδα και τον κόσμο. Τόμος NB, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων Ε.Δ.Κ.Α. Στο: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr/About-gr.asp>. (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).
- χρήματος και κεφαλαίου. Τόμος NB', Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων Ε.Δ.Κ.Α. Στο: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr/About-gr.asp> (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).
- Μουζάλας, Σ. (2010). Επενδύσεις των διαθέσιμων των συνταξιοδοτικών οργανισμών: κοινωνική προστασία και χρηματοοικονομική κερδοσκοπία. Τόμος NB', Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων Ε.Δ.Κ.Α., Στο <http://www.demography-lab.prd.uth.gr/About-gr.asp> (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).
- Φιοράκη, Β. (2006) Συνταξιοδοτικά κεφάλαια - Στρατηγικές επένδυσης. Διδακτορική διατριβή. Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών, σ. 13. Στο: <http://www.didaktorika.gr/eadd/> (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).
- Τεσσαρομάτης, Ν. Διαχείριση και Αποδόσεις της Περιουσίας των Φορέων Κοινωνικής Ασφάλισης στην Ελλάδα. Στο: www.edekt.gr, (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).
- Σαλούρου Ρ. (2015, Δεκέμβριος 20). Σε επενδυτική εταιρεία τα αποθεματικά και η περιουσία των ασφαλιστικών ταμείων. Η Καθημερινή. Στο: <http://www.kathimerini.gr/843016/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/sependytikh-etaireia-ta-apothematika-kai-h-perioysia-twn-asfalistikwn-tameiwn> (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).
- Στο: www.edekt.gr (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).
- Στο: www.hpmf.gr (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).
- Στο: www.bloomberg.com (προσπελάστηκε στις 20-03-2017).

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Μέμος Κωνσταντίνος** ανήκει στο διδακτικό προσωπικό (ΕΔΙΠ) Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής Παντείου Πανεπιστημίου με γνωστικό αντικείμενο «Κοινωνική Ασφάλιση και Διαχείριση Αποθεματικών», Διδακτορικές σπουδές «Η Κρίση της Κοινωνικής Ασφάλισης και η Διαχείριση των Διαθέσιμων Κεφαλαίων των Ασφαλιστικών Ταμείων με τη χρήση Νευρωνικών Δικτύων. Η περίπτωση του Ι.Κ.Α.», Μεταπτυχιακές σπουδές «Χρηματοοικονομική Ανάλυση», Προπτυχιακές σπουδές «Μηχανικός Πληροφορικής», Μέλος ΔΣ του Κέντρου Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ) του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής, Μέλος Επιστημονικής Εταιρίας Κοινωνικής Πολιτικής (ΕΕΚΠ).

Τσάρπα Ιωάννα

Η συμβολή της Δια βίου μάθησης στην οικονομική, κοινωνική και προσωπική ανάπτυξη

Περίληψη

Η ΔΒΜ συνδέεται άμεσα με την έννοια της ανάπτυξης. Η ανάπτυξη, μπορεί να μελετηθεί ως προς την προσωπική ανάπτυξη των ατόμων, ενώ παράλληλα συμβάλλει και στην κοινωνική συνοχή. Αυτά, έχουν ως αποτέλεσμα τη συνεισφορά της ΔΒΜ στην οικονομική ανάπτυξη και ενίσχυση, όπως καταδεικνύεται μέσα από τη διεθνή βιβλιογραφία. Ειδικότερα, σκοπός της εργασίας αυτής είναι να διαφανεί η άρρηκτη σχέση της ανάπτυξης και των παραγόντων εκείνων που επηρεάζονται από την ΔΒΜ. Αναλυτικότερα, μέσα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση φαίνεται ότι αυτές οι μορφές ανάπτυξης οδηγούν στην καλύτερη ανταπόκριση των ατόμων στους κοινωνικούς τους ρόλους, στην οικονομική αναβάθμιση της θέσεως του ατόμου και της κοινωνίας, στην καλύτερη προσήλωση στην επίτευξη προσωπικών και στόχων. Επιπρόσθετα, στην μείωση της εγκληματικότητας αλλά και στη αναβάθμιση και βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων.

Λέξεις κλειδιά: Δια βίου μάθηση, οικονομική ανάπτυξη, κοινωνική ανάπτυξη, προσωπική ανάπτυξη, μορφές ανάπτυξης.

The contribution of Lifelong Learning to the economic, social and personal development

Abstract

Lifelong learning (LLL) linked to the concept of development with many different ways. The development can be studied in terms of personal development whilst contributing to social cohesion. These have resulted in the contribution of LLL to economic development. In particular, the aim of this work is to indicate the inextricable relationship between development and the factors affecting the LLL. Through an extended literature review will be approved that these forms of development leading to better response of people in their social roles, economic upgrading of the position of the individual and of society, and finally help individuals to focus on achieving personal objectives. Finally, the reduction of crime and there is also to upgrade and improve the quality of life of people that will be discussed in this paper.

Key words: Lifelong learning, economic development, social development, personal development.

1. Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία εξετάζονται οι διάφορες μορφές ανάπτυξης που διέπουν τη ζωή ενός ατόμου, αλλά και την κοινωνία στο σύνολό της: κοινωνική συνοχή, οικονομική (κοινωνική και ιδιωτική) ανάπτυξη και προσωπική ανάπτυξη. Η οικονομική ανάπτυξη διακρίνεται σε κοινωνική, η οποία αναφέρεται στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών και στη αποτελεσματική κατανομή τους, αλλά και στην ιδιωτική, η οποία αναφέρεται στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης του ατόμου¹. Η προσωπική ανάπτυξη συνδέεται με τις έννοιες της αυτογνωσίας, τη θέσπιση στόχων και τη βελτίωση των ικανοτήτων και των δυνατοτήτων των ατόμων προκειμένου να επιτύχουν αυτούς τους στόχους². Η κοινωνική και κοινοτική ανάπτυξη αναφέρεται στη δημιουργία σχέσεων εμπιστοσύνης που προάγουν την κοινωνική συνοχή και την ανάπτυξη μίας κοινωνίας^{3 4}. Οι διάφορες μορφές ανάπτυξης περιγράφονται στην παρούσα εργασία με απώτερο

1 Jaffee, D. (1998). *Levels of socio-economic development theory*. Westport: Praeger Publishers

2 Kirby, J.R., Knapper, C., Lamon, P., Egnatoff, W.J. (2010). Development of a scale to measure lifelong learning. *International Journal of Lifelong Education*, 29(3), p.p 291-302

3 Καραγκούνης, Β. (2007). Κοινοτική εργασία και τοπική ανάπτυξη: Μια πιλοτική παρέμβαση στο Δήμο Αιγείρου στη Θράκη. Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Στο: <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/17357#page/1/mode/2up> (προσπελάστηκε στις 10.09.2016)

4 The World Bank (2015). Social Development. Στο: <http://www.worldbank.org/en/topic/socialdevelopment/overview#1> (προσπελάστηκε στις 15.09.2016)

στόχο να συνδεθούν με την έννοια της δια βίου μάθησης και τη σημαντικότητα της ΔΒΜ.

2. Σχέση Δια Βίου Μάθησης και Ανάπτυξης

Η ΔΒΜ συνδέεται άμεσα με την έννοια της ανάπτυξης. Η ανάπτυξη, όπως, μπορεί να μελετηθεί ως προς την επαγγελματική και προσωπική ανάπτυξη των ατόμων, ενώ παράλληλα συμβάλλει και στην κοινωνική συνοχή. Αυτά, έχουν ως αποτέλεσμα τη συνεισφορά της ΔΒΜ στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη και ενίσχυση, όπως καταδεικνύεται μέσα από τη διεθνή βιβλιογραφία. Πιο συγκεκριμένα, όπως αναφέρεται πως η ΔΒΜ μπορεί να συμβάλλει στην επαγγελματική ανάπτυξη των ατόμων μέσα από την παροχή γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων⁵. Επίσης, η ΔΒΜ οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη, μέσα από την κοινωνική ανάπτυξη και την αύξηση της επιχειρηματικότητας⁶. Εκτός των παραπάνω, η ΔΒΜ συνδέεται με την προσωπική ανάπτυξη και την κοινωνικο-πολιτισμική ανάπτυξη των ατόμων⁷, την αύξηση της αυτοπεποίθησης στα άτομα, την ενίσχυση της αυτό-εικόνας, την αύξηση της ψυχολογικής τους ευημερίας και συνολικά την αύξηση της ποιότητας ζωής τους, την ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής και τη μείωση της εγκληματικότητας^{8 9}, την επανένταξη των ατόμων στην εκπαιδευτική διαδικασία¹⁰.

3. Δια Βίου Μάθηση και οικονομική ανάπτυξη

Σε πολλές χώρες, η κυβερνητική πολιτική ενθαρρύνει τη ΔΒΜ ως μέσο για την αύξηση της παραγωγικότητας και την επίτευξη προόδου στην αγορά εργασίας. Η επαγγελματική ανάπτυξη των εργαζομένων, στο πλαίσιο της προσωπικής ανάπτυξης, μέσα από την συνεχή αναβάθμιση γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων, οδηγεί σε υψηλότερη παραγωγικότητα και αποδοτικότητα, σε απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος από μέρους των οργανισμών, και κατά συνέπεια σε αύξηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας.

5 Love, D. (2011). Lifelong Learning: Characteristics, Skills, and Activities for a Business College Curriculum. *Journal of Education for Business*, 86(3), p.p 155-162

6 Varbanova, L.D. (2011). Cultural participation in education and lifelong learning: a catalyst for personal advancement, community development, social change and economic growth. Στο: <http://www.access-to-culture.eu/upload/Docs%20ACP/AccessstoculturepolicysummaryAugust312012updatedFormatted1.pdf>, (προσπελάστηκε στις 11.10.2016)

7 Tuschling, A., Engemann, C. (2006). From Education to Lifelong Learning: The emerging regime of learning in the European Union. *Educational Philosophy and Theory*, 38(4), p.p 451-469

8 Tight, M. (1998). Lifelong Learning: Opportunity or Compulsion?. *British Journal of Educational Studies*, 46(3), p.p 251-263

9 Boeren, E., Nicaise, I., Baert, H. (2012). Adult learners' satisfaction and its relation to characteristics of the individual and the educational institution. *Pedagogies: An International Journal*, 7(2), p.p 132-149

10 Billet, S. (2010). Lifelong learning and self: work, subjectivity and learning. Lifelong learning and self: work, subjectivity and learning. *Studies in Continuing Education*, 32(1),p.p 1-16

Επιπρόσθετα, οι Jenkins et al. (2002)¹¹ διαπίστωσαν ότι η αύξηση των μισθών για τα άτομα που έλαβαν μέρος σε επαγγελματικά προγράμματα στο πλαίσιο της ΔΒΜ γενικά δεν ήταν σημαντική σε μια περίοδο δέκα ετών από ότι εκείνοι που δεν έλαβαν μέρος σε προγράμματα δια βίου μάθησης για επαγγελματική ανάπτυξη. Η έρευνα των Jenkins et al. (2002)¹² υπονοεί ότι τα άτομα που διέκοψαν τις σπουδές τους και συνέχισαν μετά, μέσα από προγράμματα ΔΒΜ είχαν μία κύρωση σε όρους μισθολογικών απολαβών, σε σύγκριση με όσους δε διέκοψαν τις σπουδές τους, αλλά συνέχισαν την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους ανάπτυξη. Επιπλέον, οι Marcussen et al. (2010)¹³ αναφέρουν ότι σε ορισμένες περιπτώσεις τα άτομα που λαμβάνουν μέρους σε προγράμματα ΔΒΜ με στόχο την επαγγελματική τους ανάπτυξη αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εξεύρεση μίας κατάλληλης θέσης εργασίας, καθώς τα άτομα αυτά δεν έχουν ίσως τις απαιτούμενες γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητες από την αρχή για να λάβουν τη θέση εργασίας.

Επιπλέον, αξίζει να αναφερθεί, ότι έχει αποδειχθεί ότι η εκπαίδευση συμβάλλει στο ρυθμό της οικονομικής ανάπτυξης. Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ¹⁴, ένας επιπλέον χρόνος σπουδών αυξάνει την οικονομική ανάπτυξη περίπου 5% άμεσα και 2,5% σε μακροεπίπεδο.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Psacharopoulos (1999)¹⁵, στον πίνακα 1 αποτυπώνεται η συμβολή της εκπαίδευσης στο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης σε διάφορες χώρες του κόσμου. Όπου διαφαίνεται ότι σε ορισμένες χώρες, όπως η Γκάνα, η Αργεντινή, η Νιγηρία, η συμβολή της εκπαίδευσης στην οικονομικής ανάπτυξη είναι ιδιαίτερα υψηλή σε σχέση με άλλες χώρες, όπως η Βραζιλία, η Ιαπωνία, η Ελλάδα. Βέβαια, τα αποτελέσματα που θα ήταν πιθανότερο να προκύψουν είναι ότι η συμβολή της εκπαίδευσης είναι μεγαλύτερη στις αναπτυσσόμενες χώρες, όμως δεν ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις ως κανόνας.

Σε μικροοικονομικό επίπεδο, η σχέση της εκπαίδευσης με την αποδοτικότητα είναι σημαντική. Σχετίζεται με την ανάπτυξη των ικανοτήτων του ατόμου ως προς την εργασία, την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων, τα οποία οδηγούν στην βελτίωση της επαγγελματικής κατάστασης του ατόμου, όπου με τη σειρά

11 Jenkins, A., Vignoles, A., Wolf, A., Galindo-Rueda, F., (2002), The Determinants and Effects of Lifelong Learning, Working Paper, Centre for the Economics for Education, London School of Economics and Political Sciences.

12 Jenkins, A., Vignoles, A., Wolf, A., Galindo-Rueda, F., (2002), The Determinants and Effects of Lifelong Learning, Working Paper, Centre for the Economics for Education, London School of Economics and Political Sciences.

13 Markussen, E., Wigum Froseth, M., Sandberg, N., Lodding, B., Spord Borgen, J. (2010). Early Leaving, Non-Completion and Completion in Upper Secondary Education in Norway. Στο: Lamb, S., Markusen, E., Teese, R., Sandberg, N., Polesel, J. (Eds.), *School dropout and completion. International comparative studies in theory and policy*. New York: Springer

14 OECD (2015), How does GREECE compare? Employment Outlook 2015. Στο: <http://www.oecd.org/greece/Employment-Outlook-Greece-EN.pdf> (προσπελάστηκε στις 15.09.2016)

15 Psacharopoulos. G. (1999), The Opportunity Cost of Child Labor: A Review of the Benefits of Education, University of Athens, (Μimeo).

του προσφέρει αύξηση των οικονομικών απολαβών των εργαζομένων. Έτσι, τα άτομα επενδύουν στην εκπαίδευση για την οικονομική τους ανάπτυξη¹⁶.

Πίνακας 1. Συμβολή της εκπαίδευσης στο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης σε διάφορες χώρες του κόσμου¹⁷

Χώρα	Συμβολή	Χώρα	Συμβολή
Γκάνα	23,2	Νορβηγία	7,0
Αργεντινή	16,5	Γαλλία	6,0
Νιγηρία	16,0	Ολλανδία	5,0
Ν. Κορέα	15,9	Ισραήλ	4,7
ΗΠΑ	15,0	Χιλή	4,5
Μαλαισία	14,7	Κολομβία	4,1
Κένυα	12,4	Βραζιλία	3,3
Αγγλία	12,0	Ιαπωνία	3,3
Φιλιππίνες	10,5	Ελλάδα	3,0
Ιταλία	7,0	Γερμανία	2,0

Παράλληλα, χρειάζεται να εξεταστεί ποια είναι η σχέση μεταξύ εκπαίδευσης και διανομής εισοδήματος, αφού σύμφωνα με την έρευνα αποδεικνύεται ότι υπάρχει άμεση αλληλεπίδραση. Ειδικότερα, διαπιστώνεται ότι τα άτομα που έλαβαν χαμηλότερη ή υψηλότερη εκπαίδευση εισπράττουν και διαφορετικό εισόδημα, δηλαδή υπάρχει διαφορετική κατανομή του εισοδήματος ανάλογα με την εκπαίδευση. Όμως, η μεταβολή της διανομής του εισοδήματος εξαρτάται και από την χώρα στην οποία εξετάζεται, καθώς διαφαίνεται από την έρευνα ότι στις αναπτυσσόμενες χώρες, η βασική εκπαίδευση σε σχέση με τη διανομή του εισοδήματος είναι εξισωτική, ενώ η τριτοβάθμια εκπαίδευση κάνει τη διανομή του εισοδήματος πιο άνιση.

Ειδικότερα, η επένδυση στην εκπαίδευση θεωρείται κι ως απόφαση των ατόμων να επενδύσουν στην εκπαίδευση, καθώς αναμένουν τη μεγιστοποίηση των δια βίου εισοδημάτων τους. Βέβαια, η μέτρηση και η ποσοτικοποίηση της επενδυτικής εκπαιδευτικής απόφασης είναι ιδιαίτερα δύσκολο, ίσως και σε ορισμένες περιπτώσεις αδύνατο να υπολογιστεί η επακριβής συμβολή της επιπλέον εκπαίδευσης – της ΔΒΜ – στη μεγιστοποίηση των απολαβών των ατόμων.

Μεταβαίνοντας σε μακροοικονομικό επίπεδο, θεωρείται ότι η εκπαίδευση συμβάλλει στην οικονομική μεγέθυνση. Ο υπολογισμός της συμβολής της εκπαίδευσης στην αύξηση της παραγωγικότητας και της αποδοτικότητας συντελείται μέσω των συντελεστών παραγωγής, δηλαδή κεφάλαιο, γη, εργασία.

16 Lambeir, B. (2005). Education as Liberation: The politics and techniques of lifelong learning. *Educational Philosophy and Theory*, 37(3), p.p 349-355

17 Psacharopoulos. G. (1999), The Opportunity Cost of Child Labor: A Review of the Benefits of Education, University of Athens, (Μίμεο).

Όμως εμφανίζεται κι ένα υπόλοιπο, το οποίο καλύπτεται από την τεχνολογική εξέλιξη, συμπεριλαμβανομένων ως μεταβλητών την εκπαίδευση, την ηλικία, το φύλο, την εμπειρία, κλπ. Συνεπώς, με τη βελτίωση του συντελεστή της τεχνολογικής εξέλιξης επιτυγχάνεται και η οικονομική ανάπτυξη. Άρα, η εκπαίδευση μέσα από τη βελτίωση των συντελεστών παραγωγής συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη¹⁸.

Βέβαια, αξίζει να αναφερθεί το γεγονός ότι, ο υπολογισμός της συμβολής της ΔΒΜ στην οικονομική ανάπτυξη επιτυγχάνεται μέσα από οικονομικά μοντέλα και οικονομικούς δείκτες. Τα μέσα υπολογισμού της οικονομικής απόδοσης δημιουργούνται από επιστήμονες, οι οποίοι θέτουν ορισμένες μεταβλητές που όμως δεν καλύπτουν όλο το φάσμα των επιδράσεων, όπως η αδήλωτη εργασία. Με αποτέλεσμα να παρατηρείται διαφοροποίηση μεταξύ της πραγματικής και της υπολογιζόμενης οικονομικής απόδοσης¹⁹.

4. Δια Βίου Μάθηση και κοινωνική ανάπτυξη

Οι προσπάθειες που γίνονται, ώστε περισσότερα άτομα να συμμετάσχουν σε προγράμματα ΔΒΜ, δίνουν έμφαση στην ανάγκη να αποτρέψουν τα άτομα να μείνουν στο περιθώριο και να ενταχθούν στην κοινότητα. Η κοινότητα «αποτελεί ένα πλαίσιο μέσω του οποίου τα μέλη της αποδέχονται το ένα το άλλο, αλληλοσχετίζονται και δρουν μαζί σε ένα πλαίσιο αμοιβαιότητας, ως πρόσωπα και ως εκτελεστές ρόλων»²⁰. Η έννοια της κοινότητας θα πρέπει να ειδικωθεί μέσα από τη σχέση της τοπικής παγκοσμιότητας και της παγκόσμιας τοπικότητας. Το επιχείρημα των Alfasi και Fenster (2009)²¹ είναι ότι η τοπικότητα επηρεάζει τις παγκόσμιες σχέσεις των ατόμων και των θεσμών, αλλά και ότι η παγκοσμιοποίηση επιφέρει αλλαγές που είναι ορατές και σε τοπικό επίπεδο. Η κοινότητα «δομείται με βάση την κοινή καταγωγή, την κοινή εγκατάσταση ή την κοινή δράση» Φύκαρης²². Υπό αυτήν την έννοια, και κατά έναν ευρύτερο ορισμό, η κοινότητα παραπέμπει σε ένα σύνολο ατόμων που σχηματίζουν μία κοινωνική οντότητα βασισμένη στον κοινό τόπο, στην κουλτούρα και στην ύπαρξη κοινών δραστηριοτήτων.

Ως εκ τούτου, η έννοια της ΔΒΜ έρχεται να συνδεθεί με την έννοια της κοινωνικής συνοχής, ως ένας τρόπος μείωσης και αντιμετώπισης του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού²³. Πιο συγκεκριμένα, τα άτομα που πλέον δεν κατέχουν τις απαραίτητες γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητες, διατρέχουν τον

18 Δημάκος, Γ. (2004). Οικονομικά της Εκπαίδευσης, ΕΚΠΑ, Αθήνα.

19 Simone, P.M., Cesena, J. (2010). Student Demographics, Satisfaction and Cognitive Demand in Two Lifelong Learning Programs. *Educational Gerontology*, 36(5), p.p 425-434

20 Φύκαρης, Ι. (2004). Τοπική κοινότητα και σχολείο. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 9, σ.σ 19-32

21 Alfasi N., Fenster, T. (2009). Between the "Global" and the "Local": On Global Locality and Local Globality. *Urban Geography*, 30(5), p.p 543-566

22 Φύκαρης, Ι. (2004). Τοπική κοινότητα και σχολείο. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 9, σ.σ 19-32

23 Boeren, E., Nicaise, I., Baert, H. (2012). Adult learners' satisfaction and its relation to characteristics of the individual and the educational institution. *Pedagogies: An International Journal*, 7(2), p.p 132-149

κίνδυνο να αποκλειστούν από την αγορά εργασίας. Η ΔΒΜ δίνει τη δυνατότητα σε αυτά τα άτομα να μπορούν να γίνουν μέλη του εργατικού δυναμικού μίας κοινωνίας και να μη μείνουν εν τέλει στο περιθώριο. Υπό αυτό το πρίσμα, η ΔΒΜ συνδέει την έννοια της οικονομικής βιωσιμότητας και ανταγωνιστικότητας με τη μείωση του φαινομένου του κοινωνικού αποκλεισμού, μέσα από την ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου, στο πλαίσιο του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού²⁴.

Η άποψη αυτή φαίνεται να αιτιολογείται ακόμα περισσότερο, λαμβάνοντας υπ' όψιν τη διαπίστωση του Ευσταθίου (2000)²⁵, σύμφωνα με την οποία το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού σχετίζεται με την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι η σημερινή κατάσταση απορρύθμισης της κοινωνικής και της οικονομικής ζωής, δημιουργεί κοινωνικές διαδικασίες αποκλεισμού κάποιων ατόμων του πληθυσμού είτε από την αγορά εργασίας, είτε από την απόκτηση αγαθών και υπηρεσιών.

Η ΔΒΜ ως μέσο κοινωνικής ένταξης τονίζεται από την Williams (2012)²⁶, η οποία αναφέρει ότι η ΔΒΜ επιφέρει οφέλη τόσο στο άτομο όσο και στην κοινωνία, μέσα από την μείωση του εγκλήματος, την συμμετοχή των ατόμων στην τοπική κοινότητα και τη δημιουργία μιας πιο ανεκτικής κοινωνίας. Πολλοί ακόμα ερευνητές, υπογραμμίζουν ότι η εκπαίδευση και η ΔΒΜ αποτελούν όπλο ενάντια στην αύξηση της εγκληματικότητας²⁷. Έτσι, η ΔΒΜ μπορεί επίσης να αποσυνδεθεί από την απόκτηση νέων γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων και να συνδεθεί με την έννοια της συμμετοχής και της μειωμένης εγκληματικότητας.

Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί μία ακόμη σημαντική πτυχή της ΔΒΜ και της κοινωνίας, μέσα από την προσωπική ανάπτυξη, που είναι η κοινωνική αλλαγή. Η σχέση αυτή μπορεί να γίνει περισσότερο αντιληπτή, μέσα από τη θεωρία της *Κοινωνικής Αλλαγής* του Freire. Η θεωρία της *Κοινωνικής Αλλαγής* του Paulo Freire έχει ως κεντρικό ζήτημα την κριτική συνειδητοποίηση της πραγματικότητας από μέρους των ενηλίκων εκπαιδευομένων. Η θεωρητική αυτή προσέγγιση εντάσσεται στο πλαίσιο «μαθαίνω μέσα από την εμπειρία» και σχετίζεται με το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα η επεξεργασία της εμπειρίας από μέρους των ενηλίκων εκπαιδευομένων²⁸.

Προσπαθώντας να καταπολεμήσει τον αναλφαβητισμό στην πατρίδα του, τη Βραζιλία, ο Freire διατύπωσε την άποψη, ότι όσα άτομα έχουν υποστεί

24 Edwards, R. (2010). Lifelong learning: emergent enactments. *Pedagogy, Culture & Society*, 18(2), p.p 145-157

25 Ευσταθίου, Α. (2002). Νέο κοινωνικό συμβόλαιο και κοινωνική προστασία. Στο: Τσίγκανου, Ι. *Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού*. Νομική Βιβλιοθήκη

26 Williams, J. (2012). Where's the learning in lifelong participation?. *Journal of Further and Higher Education*, 36(1), 95-107

27 Groot, W., van den Brink, H.M. (2010). The effects of education on crime. *Applied Economics*, 42(3), p. p 279-289

28 Mezirow, J. (2007), «Μαθαίνοντας να σκεφτόμαστε όπως ένας ενήλικος. Κεντρικές έννοιες της θεωρίας του μετασχηματισμού» στο Mezirow, J. και συνεργάτες (2007), *Η μετασχηματίζουσα μάθηση*, μτφρ. Κουλαουζίδης, Γ., Αθήνα: Μεταίχμιο

κοινωνικό αποκλεισμό και καταπίεση από την κυρίαρχη τάξη, τείνουν να διαμορφώνουν αξίες και πρότυπα που δεν σχετίζονται με την πραγματικότητα την οποία βιώνουν, κάτι που απορρέει και από το γεγονός ότι διαμορφώνουν αλλοτριωμένες συνειδήσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, η εκπαίδευση μέσω της ΔΒΜ στοχεύει στο να απελευθερώσει αυτά τα άτομα, να τα οδηγήσει στην αμφισβήτηση των αλλοτριωμένων στάσεων, ιδεών, πεποιθήσεων και συμπεριφορών τους και μέσω αυτής της συνειδητοποίησης και του κριτικού στοχασμού, να επέλθει η κοινωνική αλλαγή. Συνεπώς, για τον Freire η πραγματική ουσία της μαθησιακής διαδικασίας κατά την ενήλικη ζωή, συνδέεται με την έννοια της απελευθέρωσης και της χειραφέτησης²⁹.

Η ΔΒΜ συμβάλλει θετικά και στην τοπική ανάπτυξη και κοινωνική αλλαγή. Η κοινωνική αλλαγή ευνοείται περισσότερο, μέσα από την επίδραση που έχει η ΔΒΜ στην κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη των ατόμων που αναλύθηκε πρωτότερα. Επιπρόσθετα, η δια βίου μάθηση μπορεί να κάνει χρήση τοπικών πόρων και να τους εκμεταλλευθεί κατά τρόπο τέτοιο, που θα ευνοήσει την τοπική ανάπτυξη, λαμβάνοντας υπ' όψιν και τις συνεχείς κοινωνικές μεταβολές και τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς³⁰. Τα προγράμματα ΔΒΜ μπορούν, μέσω της παροχής γνώσεων για την επαγγελματική αναβάθμιση των εκπαιδευομένων, να οδηγήσουν στην τοπική ανάπτυξη καθώς οι εκπαιδευόμενοι μπορούν να απασχοληθούν σε τοπικές θέσεις εργασίας, εισάγοντας και δημιουργικές και καινοτόμες ιδέες, που να αναβαθμίσουν περαιτέρω την ανταγωνιστικότητα της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας, κυρίως μέσω της επιχειρηματικότητας.

Για να επανέλθουμε στην πολιτισμική ανάπτυξη των ατόμων και να συνδέσουμε τις έννοιες της κοινωνικο-πολιτισμικής ανάπτυξης, τοπικής ανάπτυξης και ΔΒΜ, μπορούμε να αναφέρουμε τα ακόλουθα. Η ΔΒΜ που σχετίζεται με ζητήματα πολιτισμού, ή ακόμα και η μάθηση μέσα από τη συμμετοχή του ατόμου σε πολιτιστικά δρώμενα, δίνει τη δυνατότητα στα άτομα να έρθουν σε επαφή με πολιτισμικά στοιχεία. Τα άτομα μέσα από τη ΔΒΜ οδηγούνται στην κοινωνική επανένταξη, συμβάλλοντας και στο μετασχηματισμό της κοινωνίας, γεγονός που εν τέλει μπορεί να οδηγήσει σε έναν εποικοδομητικό διάλογο ως προ τις δημοκρατικές αξίες που θα πρέπει να διέπουν μία κοινωνία. Επιπρόσθετα, η ενασχόληση με τις μορφές του πολιτισμού, συμβάλλει στην ενίσχυση της καλλιτεχνικής έκφρασης, της δημιουργικότητας και της καινοτομίας, επιφέροντας αλλαγές στην κοινωνία και συμβάλλοντας στην τοπική, και έπειτα στην εθνική ανάπτυξη³¹.

29 Τσιώλης, Γ. (2005). Προς μια νέα ηθική της εργασίας; Μια ποιοτική διερεύνηση φορέων συμβουλευτικής για την ένταξη στην απασχόληση. ΙΝΕ – ΓΣΕΕ

30 Preece, J. (2009). *Lifelong Learning and Development: A Southern Perspective*. London: The Tower Building

31 Varbanova, L.D. (2011). Cultural participation in education and lifelong learning: a catalyst for personal advancement, community development, social change and economic growth. Στο: <http://www.access-to-culture.eu/upload/Docs%20ACP/AccessstoculturepolicysummaryAugust312012updatedFormatted1.pdf> (προσπελάστηκε στις 11.10.2016)

5. Δια Βίου Μάθηση και επαγγελματική ανάπτυξη

Τα προγράμματα ΔΒΜ μπορούν να συμβάλλουν στην κατεύθυνση της επαγγελματικής ανάπτυξης και επαγγελματικής κινητικότητας των ατόμων, παρέχοντας τις απαραίτητες γνώσεις, ικανότητες και δεξιότητες, ώστε να γίνουν ενεργά μέλη της αγοράς εργασίας, να αναβαθμίσουν τη θέση τους στο εργασιακό περιβάλλον, αλλά και να καταστούν περισσότερο ενεργά, δυναμικά και παραγωγικά³².

Ουσιαστικά, η ΔΒΜ προέκυψε ως αναγκαία προϋπόθεση, ώστε τα άτομα να μπορέσουν να προσαρμοστούν στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον της αγοράς εργασίας, το οποίο απαιτεί την ολοένα και μεγαλύτερη απόκτηση νέων γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων, αλλά και την αναβάθμιση των ήδη κερκτημένων, ώστε να άτομα να μπορέσουν να γίνουν περισσότερο παραγωγικά, αποδοτικά και ανταγωνιστικά. Υπό αυτό το πρίσμα, η έννοια της δια βίου μάθησης έρχεται να συνδεθεί με τις έννοιες της επαγγελματικής κατάρτισης αλλά και της συνεχιζόμενης εκπαίδευσης³³. Η σύνδεση μεταξύ ΔΒΜ και επαγγελματικής ανάπτυξης υποστηρίζεται και εμπειρικά. Για παράδειγμα, η έρευνα του Ryan (2003) εξέτασε τα κίνητρα των νοσηλευτών να συμμετάσχουν σε ένα πρόγραμμα ΔΒΜ και βρήκε ότι ο κυριότερος παράγοντας που τους ώθησε σε αυτήν την απόφαση είναι η απόκτηση επαγγελματικών γνώσεων και η αναβάθμιση των υπάρχοντων ικανοτήτων τους.

Σε μία άλλη έρευνα, ο Χανής (2012)³⁴ διερεύνησε μέσω της ποσοτικής μεθόδου με ερωτηματολόγια κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 2009-2010 τις αντιλήψεις 86 εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με την επαγγελματική ανάπτυξη. Το δείγμα αποτέλεσαν οι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και ταυτόχρονα σπουδαστές του πρώτου και δεύτερου έτους σπουδών του Διδασκαλείου Δημοτικής Εκπαίδευσης του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών. Από την έρευνα βρέθηκε ότι οι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται τη σημαντικότητα της επαγγελματικής τους ανάπτυξης, καθώς αναγνωρίζουν ότι το επάγγελμά τους είναι απαιτητικό και χρειάζονται συνεχή επιμόρφωση. Οι εκπαιδευτικοί επιτυγχάνουν την επαγγελματική τους ανάπτυξη τόσο μέσα από τη δική τους πρωτοβουλία, καθώς αφιερώνουν καθημερινά χρόνο για να εμπλουτίσουν το γνωστικό τους υπόβαθρο και να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της θέσεως εργασίας τους, όσο και μέσα από τη συμμετοχή τους σε επιμορφωτικά προγράμματα.

32 Aristovnik, A. (2012). The relative efficiency of education and R. & D. expenditures in the new EU member states. *Journal of Business Economics and management*, Vol 13, No 5, p. 832

33 Love, D. (2011). Lifelong Learning: Characteristics, Skills, and Activities for a Business College Curriculum. *Journal of Education for Business*, 86(3), p.p 155-162

34 Χανής, Σ.Η. (2012). Εκτίμηση και αξιολόγηση της αποδοτικότητας των επενδύσεων στη μετα-δευτεροβάθμια επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση στην Ελλάδα. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Σε αυτό το πλαίσιο έχει υποστηριχθεί επίσης, ότι τα προγράμματα ΔΒΜ μπορούν να συμβάλλουν στην επίτευξη της ισότητας των δύο φύλων στην αγορά εργασίας. Συχνά, οι γυναίκες απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που δεν απαιτούν τόσα προσόντα, που δεν έχουν προοπτική περαιτέρω αναβάθμισης και καριέρας, και που είναι χαμηλά αμειβόμενες (Jackson, 2003)³⁵. Έτσι, η ΔΒΜ μπορεί να δώσει στις γυναίκες την ευκαιρία να αναβαθμίσουν τις γνώσεις τους, να αποκτήσουν νέες, και κατά συνέπεια να μπορούν να διεκδικήσουν μία καλύτερη θέση στην αγορά εργασίας. Αυτό θα επιτευχθεί, τόσο μέσω της επαγγελματικής τους ανάπτυξης αλλά και μέσω της προσωπικής τους, καθώς θα γνωρίσουν για τα δικαιώματά τους, θα έχουν καλύτερη αυτοπεποίθηση και ενισχυμένη αυτό-εικόνα. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα να είναι περισσότερο τολμηρές και να διεκδικήσουν αυτό που πραγματικά αξίζουν, με βάση τις γνώσεις, τις ικανότητες και τις δεξιότητές τους³⁶.

Κατά συνέπεια, η ΔΒΜ συνδέει τις γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες των ατόμων με το κίνητρο της οικονομικής βιωσιμότητας, μέσα από την ιδέα του ανθρώπινου κεφαλαίου. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Edwards (2010) υποστηρίζει πως, η δια βίου μάθηση αποτελεί το ιδεολογικό όπλο του νεοφιλελευθερισμού, που προωθεί τον οικονομικό ατομικισμό μέσα από την επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο³⁷.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα όσα προαναφέρθηκαν πρωτότερα από τον Κόκκο (2007)³⁸ περί της μείωσης, ή και έλλειψης, παροχής κονδυλίων από το κράτος για την παιδεία, αλλά και συνυπολογίζοντας την αναγκαιότητα των επιχειρήσεων για ανθρώπινο δυναμικό με υψηλή ειδικευση και συνεχώς αναβαθμισμένες γνώσεις, οι Pirrie και Thoutenhoofd (2013)³⁹ επισημαίνουν ότι η υποχρεωτική εκπαίδευση αμφισβητήθηκε ως προς τη δυνατότητά της να προσφέρει στην 'κοινωνία της γνώσης'. Κατά συνέπεια, η ΔΒΜ αποτέλεσε έναν τρόπο προκειμένου ολοένα και περισσότερα άτομα να συμμετέχουν στην αγορά εργασίας. Επομένως, πέρα από την έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου, η ΔΒΜ συνδέεται και με την έννοια της συμμετοχής στην αγορά εργασίας, και άρα με την έννοια της κοινωνικής συνοχής, η οποία εξετάζεται σε επόμενη ενότητα.

Τονίζεται, ότι προκειμένου ένα επιμορφωτικό πρόγραμμα ΔΒΜ στο πλαίσιο της επαγγελματικής ανάπτυξης να είναι αποτελεσματικό, θα πρέπει να συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις. Σύμφωνα με τους Ruby et al. (2012), η πρώτη

35 Jackson, S. (2003). Lifelong earning: working-class women and lifelong learning. *Gender and Education*, 15(4), p.p 365-376

36 Jackson, S. (2003). Lifelong earning: working-class women and lifelong learning. *Gender and Education*, 15(4), p.p 365-376

37 Edwards, R. (2010). Lifelong learning: emergent enactments. *Pedagogy, Culture & Society*, 18(2), p.p 145-157

38 Κόκκος, Α. (2007). Η εκπαίδευση ενηλίκων ως διακριτό θεσμικό και επιστημονικό πεδίο. *Δια Βίου / Επιστημονική Επιθεώρηση για τη Δια Βίου Μάθηση*, 1, σ.σ 45-58

39 Pirrie, A., Thoutenhoofd, E.D. (2013). Learning to learn in the European Reference Framework for lifelong learning. *Oxford Review of Education*, 39(5), p.p 609-626

προϋπόθεση αφορά το περιεχόμενο του προγράμματος, πιο αναλυτικά, θα πρέπει το πρόγραμμα να υποστηρίζει την επαγγελματική ανάπτυξη των εκπαιδευομένων και τις αλλαγές που έχει ως σκοπό να προκαλέσει, να χαρακτηρίζεται από μία κοινή αίσθηση αναγκαιότητας της αλλαγής, ενώ οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τη φύση της μάθησης και το ρόλο των εκπαιδευομένων στην τάξη. Η δεύτερη προϋπόθεση αφορά τις αλλαγές που θα προκαλέσει και πιο συγκεκριμένα, θα πρέπει να αυξάνει το επίπεδο γνώσεων των εκπαιδευομένων σε ένα θέμα, ελέγχοντας αν είναι επικαιροποιημένο, αν συμβάλλει στην παραγωγή νέας γνώσης, αλλά και αν επικεντρώνεται σε ζητήματα που άπτονται του επαγγέλματος των εκπαιδευομένων. Η τελευταία προϋπόθεση αφορά στη διαδικασία διεξαγωγής του προγράμματος, το οποίο θα πρέπει να λαμβάνει χώρα ανά τακτά χρονικά διαστήματα, θα πρέπει να είναι βασισμένο στην έρευνα και στην πρακτική, να υποστηρίζει την αλληλεπίδραση μεταξύ των εκπαιδευομένων, καθώς και να παρέχει ευκαιρίες στους εκπαιδευόμενους να δοκιμάζουν νέες συμπεριφορές σε ένα ασφαλές περιβάλλον και να λαμβάνουν ανατροφοδότηση από τους συναδέλφους τους⁴⁰.

Η σχέση ΔΒΜ και επαγγελματικής ανάπτυξης μπορεί να γίνει περισσότερο αντιληπτή και κατανοητή μέσα από τον κύκλο μάθησης του Kolb. Ο κύκλος μάθησης του David Kolb αποτελεί μία θεωρητική προσέγγιση στη μάθηση ενηλίκων, η οποία ανήκει στην κατηγορία «μαθαίνω από την εμπειρία». Ουσιαστικά, ο κύκλος μάθησης του Kolb αναφέρεται στην εμπειρική εκπαίδευση, ή αλλιώς στη μάθηση που συντελείται μέσω της συνεχιζόμενης επαγγελματικής κατάρτισης. Σύμφωνα με τον Kolb, «η εμπειρική μάθηση είναι μια διεργασία, όπου η γνώση δημιουργείται μέσω του στοχασμού επάνω στις εμπειρίες, με στόχο να προκύψουν ιδέες που θα οδηγήσουν σε νέα δράση, η οποία με τη σειρά της προσφέρει εναύσματα για βαθύτερη κατανόηση και επιτρέπει την ενεργητική συμμετοχή στην πραγματικότητα». Κατά συνέπεια, η εμπειρική μάθηση στοχεύει στο να μετασχηματίσει την εμπειρία σε γνώση, ικανότητες, δεξιότητες, συμπεριφορές, πεποιθήσεις, αξίες και στάσεις⁴¹.

6. Δια Βίου Μάθηση και εκπαιδευτική ανάπτυξη

Εκτός των παραπάνω, η ΔΒΜ βοηθά τα άτομα να επανενταχθούν στην εκπαιδευτική διαδικασία⁴². Αυτό ισχύει ιδίως για τα άτομα εκείνα που διάκεινται περισσότερο θετικά απέναντι στην έννοια και τη διαδικασία της μάθησης. Μία

40 Rudi L.S., Azadi H., Witlox F., (2012), Reconcilability of Socio-Economic Development and Environmental Conservation in Sub-Saharan Africa, *Global and Planetary Change*, Volumes 86–87, p.p 1–10

41 Mezirow, J. (2007), «Μαθαίνοντας να σκεφτόμαστε όπως ένας ενήλικος. Κεντρικές έννοιες της θεωρίας του μετασχηματισμού» στο Mezirow, J. και συνεργάτες (2007), *Η μετασχηματίζουσα μάθηση*, μτφρ. Κουλαουζίδης, Γ., Αθήνα: Μεταίχμιο

42 Rausch, A. (2004). Lifelong learning in rural Japan: relevance, focus and sustainability for the hobbyist, the resident, the careerist and the activist as lifelong learner. *Japan Forum*, 16(3), p.p 473-493

θετική στάση απέναντι στη μάθηση και την έννοια της δια βίου μάθησης είναι κρίσιμος παράγοντας της διακράτησης και επιτυχίας των ατόμων στη συνέχιση της εκπαίδευσης⁴³.

Επιπρόσθετα, οι νέες μορφές μάθησης έδωσαν τη δυνατότητα σε περισσότερα άτομα να έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση και κατά συνέπεια στην αγορά εργασίας, οδηγώντας και πάλι στην έννοια της κοινωνικής συνοχής και της κοινωνικής επανένταξης στην κοινωνία. Μέσω των άτυπων μορφών μάθησης, δόθηκε η δυνατότητα σε ολοένα και περισσότερα άτομα να γίνουν μέλη της ευρείας εκπαιδευτικής κοινότητας. Σε αυτό, συνέβαλαν καθοριστικά οι μη τυπικές μορφές μάθησης, ή αλλιώς η εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση μπορεί να οριστεί ως η διαδικασία μεταφοράς πληροφοριών, μέσω πηγών και υλικού που μπορεί να διανεμηθεί ταυτόχρονα σε πολλούς μαθητές, ανεξάρτητα από τη γεωγραφική τους κατανομή⁴⁴.

Επίσης, η εκπαίδευση από απόσταση είναι εκείνη η εκπαιδευτική διαδικασία, όπου ο εκπαιδευόμενος, με τη βοήθεια ενός 'μέντορα' ενθαρρύνεται να σκέφτεται ανεξάρτητα, χρησιμοποιώντας νέες ικανότητες και δεξιότητες για να επιτύχει τους στόχους του και δε στηρίζεται απλά στη μεταφορά πληροφοριών από τον εκπαιδευτή στον εκπαιδευόμενο. Η ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση προσφέρει νέες δυνατότητες εκπαίδευσης, κυρίως λόγω της χρησιμοποίησης των νέων τεχνολογιών, όπως το skype, το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο και η πλατφόρμα Moodle. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση, μέσω της χρήσης των νέων τεχνολογιών, έχει τη δυνατότητα να απευθύνεται ταυτόχρονα σε πολλά άτομα με γεωγραφική διασπορά, καθώς και σε άτομα με διαφορετικό εκπαιδευτικό υπόβαθρο⁴⁵.

Ο Ψαρουδάκης (2013)⁴⁶ παραθέτει ορισμένα ακόμα πλεονεκτήματα της ανοικτής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, μεταξύ των οποίων είναι η δυνατότητα επεξεργασίας της πληροφορίας, η αυξημένη δυνατότητα πρόσβασης σε πηγές γνώσης, η ανάπτυξη της κριτικής, αναλυτικής και σύνθετης σκέψης, μέσω των προβληματισμών που τίθενται και των πρακτικών προβλημάτων που επιλύονται, η απόκτηση περαιτέρω δεξιοτήτων και ικανοτήτων, καθώς και η αυτοεξέλιξη των εκπαιδευομένων.

7. Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία αναλύθηκε η σχέση της ΔΒΜ και της ανάπτυξης. Πιο

43 Firmin, S., Miller, C. (2005). *Facilitating the development of lifelong learners through e-communication tools*. Paper presented at the ASCILITE, Brisbane

44 Chen, Y., Fay, S., Wang, Q. (2011). The Role of marketing in social media: How Online Consumer Reviews Evolve. *Journal of Interactive Marketing*, 25(2), p.p 85 – 94

45 Unesco Institute for Lifelong Learning (2013). History. Στο: <http://uil.unesco.org/about-us/news-target/history/e031759c1a14f14ad80fb5fd40c321b7/> (προσπελάστηκε στις 10.09.2016)

46 Ψαρουδάκης, Ν. (2013). Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών. Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης, Οδηγός Εκπαιδευτικού Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας. Στο www.goodnet.gr (προσπελάστηκε στις 10.08.2016)

συγκεκριμένα, διαφαίνεται ότι η ΔΒΜ συνδέεται με την επαγγελματική ανάπτυξη, την απόκτηση προσόντων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων που οδηγούν τα άτομα στο να γίνουν περισσότερο αποδοτικά, ανταγωνιστικά και να βελτιώσουν τη θέση τους στην αγορά εργασίας και τις οικονομικές τους απολαβές. Επίσης, η ΔΒΜ μέσα από την προσωπική ανάπτυξη μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση της κοινωνικής συνοχής, τη μείωση του αποκλεισμού, την κοινωνική αλλαγή.

Εκτός των παραπάνω, παρατηρήθηκε ότι η ΔΒΜ εξοπλίζει τα άτομα με τις κατάλληλες ικανότητες προκειμένου να αναζητήσουν πληροφορίες σχετικά με θέματα που άπτονται της προσωπικής τους ανάπτυξης. Εξαιτίας της σημαντικότητας της ΔΒΜ και της εκπαίδευσης γενικότερα, υπάρχει ανάγκη για περαιτέρω εξέταση και μελέτη της σχέσης αυτής. Από την παρούσα εργασία, καθίσταται εμφανές ότι η σχέση εκπαίδευσης και ανάπτυξης αναλύεται σε σχέση εκπαίδευσης και επαγγελματικής, κοινωνικής, οικονομικής, προσωπικής, εκπαιδευτικής ανάπτυξης. Αναλυτικότερα, μέσα από την ανάλυση που προηγήθηκε φάνηκε ότι αυτές οι μορφές ανάπτυξης οδηγούν στην καλύτερη ανταπόκριση των ατόμων στους κοινωνικούς τους ρόλους, στην οικονομική αναβάθμιση της θέσεως του ατόμου και της κοινωνίας, στην καλύτερη προσήλωση στην επίτευξη προσωπικών και στόχων. Επιπρόσθετα, στην μείωση της εγκληματικότητας, στην ανάπτυξη της κοινωνικής συνοχής και του αισθήματος του ανήκειν σε μία κοινωνία, στην αύξηση της αποδοτικότητας και παραγωγικότητας των ατόμων, στην ανάπτυξη ανταγωνιστικότητας επιχειρήσεων και συνολικά της οικονομίας, στην καλύτερη πληροφόρηση, αλλά και στη αναβάθμιση και βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων. Κάθε μία από αυτές τις μορφές ανάπτυξης συνδέεται στενά με την έννοια της ΔΒΜ.

Μέσα από την ανάλυση, καταδείχθηκε η άρρηκτη σχέση μεταξύ των μορφών ανάπτυξης και ΔΒΜ. Ειδικότερα, από το παράδειγμα των κοινωνικών επιχειρήσεων και της κοινωνικής εργασίας με την κοινότητα, φάνηκε ότι η ΔΒΜ μπορεί να αποτελέσει τον συνδετικό κρίκο ανάμεσα στην μορφές ανάπτυξη που εξετάζονται εδώ. Πιο συγκεκριμένα, καταδείχθηκε ότι η ΔΒΜ συνδέεται με την επαγγελματική ανάπτυξη, την απόκτηση προσόντων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων, με αποτέλεσμα τα άτομα να γίνονται πιο αποδοτικά, ανταγωνιστικά και να βελτιώνουν τη θέση τους στην αγορά εργασίας και τις οικονομικές τους απολαβές. Επίσης, η ΔΒΜ μέσα από την προσωπική ανάπτυξη μπορεί να οδηγήσει στην αύξηση της κοινωνικής συνοχής, τη μείωση του αποκλεισμού, την κοινωνική αλλαγή.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Mezirow, J. (2007), «*Μαθαίνοντας να σκεφτόμαστε όπως ένας ενήλικος. Κεντρικές*

- έννοιες της θεωρίας του μετασχηματισμού» στο Mezirow, J. και συνεργάτες (2007), *Η μετασχηματίζουσα μάθηση*, μτφρ. Κουλαουζίδης, Γ., Αθήνα: Μεταίχιμο
- Δημάκος, Γ. (2004). Οικονομικά της Εκπαίδευσης, ΕΚΠΑ, Αθήνα.
- Ευσταθίου, Λ. (2002). Νέο κοινωνικό συμβόλαιο και κοινωνική προστασία. Στο: Τσίγκανου, Ι. *Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού*. Νομική Βιβλιοθήκη
- Κόκκος, Α. (2007). Η εκπαίδευση ενηλίκων ως διακριτό θεσμικό και επιστημονικό πεδίο. *Δια Βίου / Επιστημονική Επιθεώρηση για τη Δια Βίου Μάθηση*, 1, σ.σ 45-58
- Τσιώλης, Γ. (2005). Προς μια νέα ηθική της εργασίας; Μια ποιοτική διερεύνηση φορέων συμβουλευτικής για την ένταξη στην απασχόληση. ΙΝΕ – ΓΣΕΕ.
- Φύκαρης, Ι. (2004). Τοπική κοινότητα και σχολείο. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 9, σ.σ 19-32
- Χανής, Σ.Η. (2012). Εκτίμηση και αξιολόγηση της αποδοτικότητας των επενδύσεων στη μετα-δευτεροβάθμια επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση στην Ελλάδα. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Ξενόγλωσση

- Alfasi N., Fenster, T. (2009). Between the “Global” and the “Local”: On Global Locality and Local Globality. *Urban Geography*, 30(5), p.p 543-566
- Billet, S. (2010). Lifelong learning and self: work, subjectivity and learning. Lifelong learning and self: work, subjectivity and learning. *Studies in Continuing Education*, 32(1), p.p 1-16
- Boeren, E., Nicaise, I., Baert, H. (2012). Adult learners‘ satisfaction and its relation to characteristics of the individual and the educational institution. *Pedagogies: An International Journal*, 7(2), p.p 132-149
- Edwards, R. (2010). Lifelong learning: emergent enactments. *Pedagogy, Culture & Society*, 18(2), p.p 145-157
- Firmin, S., Miller, C. (2005). *Facilitating the development of lifelong learners through e-communication tools*. Paper presented at the ASCILITE, Brisbane
- Groot, W., van den Brink, H.M. (2010). The effects of education on crime. *Applied Economics*, 42(3), p.p 279-289
- Jackson, S. (2003). Lifelong learning: working-class women and lifelong learning. *Gender and Education*, 15(4), p.p 365-376
- Jaffee, D. (1998). *Levels of socio-economic development theory*. Westport: Praeger Publishers

- Jenkins, A., Vignoles, A., Wolf, A., Galindo-Rueda, F., (2002), The Determinants and Effects of Lifelong Learning, Working Paper, Centre for the Economics for Education, London School of Economics and Political Sciences.
- Lambeir, B. (2005). Education as Liberation: The politics and techniques of lifelong learning. *Educational Philosophy and Theory*, 37(3), p.p 349-355
- Love, D. (2011). Lifelong Learning: Characteristics, Skills, and Activities for a Business College Curriculum. *Journal of Education for Business*, 86(3), p.p 155-162
- Markussen, E., Wigum Froseth, M., Sandberg, N., Lodding, B., Spord Borgen, J. (2010). Early Leaving, Non-Completion and Completion in Upper Secondary Education in Norway. Στο: Lamb, S., Markusen, E., Teese, R., Sandberg, N., Polesel, J. (Eds.), *School dropout and completion. International comparative studies in theory and policy*. New York: Springer
- OECD, (2001), Economics and Finance of Lifelong Learning, Paris.
- Pirrie, A., Thoutenhoofd, E.D. (2013). Learning to learn in the European Reference Framework for lifelong learning. *Oxford Review of Education*, 39(5), p.p 609-626
- Preece, J. (2009). *Lifelong Learning and Development: A Southern Perspective*. London: The Tower Building
- Psacharopoulos G. & Patrinos, H., (2002), Returns to Investment in Education: A Further Update, World Bank Policy Research Working Paper 2881, September.
- Psacharopoulos G. (1999), The Opportunity Cost of Child Labor: A Review of the Benefits of Education, University of Athens, (Mimeo).
- Rausch, A. (2004). Lifelong learning in rural Japan: relevance, focus and sustainability for the hobbyist, the resident, the careerist and the activist as lifelong learner. *Japan Forum*, 16(3), p.p 473-493
- Rudi L.S., Azadi H., Witlox F., (2012), Reconcilability of Socio-Economic Development and Environmental Conservation in Sub-Saharan Africa, Global and Planetary Change, Volumes 86–87, p.p 1–10
- Simone, P.M., Cesena, J. (2010). Student Demographics, Satisfaction and Cognitive Demand in Two Lifelong Learning Programs. *Educational Gerontology*, 36(5), p.p 425-434
- Tuschling, A., Engemann, C. (2006). From Education to Lifelong Learning: The emerging regime of learning in the European Union. *Educational Philosophy and Theory*, 38(4), p.p 451-469
- Williams, J. (2012). Where's the learning in lifelong participation?. *Journal of Further and Higher Education*, 36(1), p.p 95-107

Ιστοσελίδες

- Καραγκούνης, Β. (2007). Κοινωνική εργασία και τοπική ανάπτυξη: Μια πιλοτική παρέμβαση στο Δήμο Αιγείρου στη Θράκη. Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Στο <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/17357#page/1/mode/2up> (προσπελάστηκε στις 15.09.2016)
- OECD (2015), How does GREECE compare? Employment Outlook 2015, Στο <http://www.oecd.org/greece/Employment-Outlook-Greece-EN.pdf>, (prospel;asthke stiw 11.10.2016)
- The World Bank (2015). Social Development. Στο <http://www.worldbank.org/en/topic/socialdevelopment/overview#1> (προσπελάστηκε στις 10.09.2016)
- Tight, M. (1998). Lifelong Learning: Opportunity or Compulsion?. *British Journal of Educational Studies*, 46(3), p.p 251-263
- Unesco Institute for Lifelong Learning (2013). History. Από <http://uil.unesco.org/about-us/news-target/history/e031759c1a14f14ad80fb5fd40c321b7/> (προσπελάστηκε στις 10.09.2016)
- Varbanova, L.D. (2011). Cultural participation in education and lifelong learning: a catalyst for personal advancement, community development, social change and economic growth. Ανακτήθηκε από <http://www.access-to-culture.eu/upload/Docs%20ACP/AccessstoculturepolicysummaryAugust312012updatedFormatted1.pdf> (προσπελάστηκε στις 19.10.2016)
- Ψαρουδάκης, Ν. (2013). Διερεύνηση εκπαιδευτικών αναγκών. Στο: Γενική Γραμματεία Δια Βίου Μάθησης, Οδηγός Εκπαιδευτικού Σχολείου Δεύτερης Ευκαιρίας. Στο: www.goodnet.gr (προσπελάστηκε στις 10.08.2016)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η κ. **Τσάρπα Ιωάννα** είναι εκπαιδευτικός, Διδάκτορας του Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αιγαίου στη Δια Βίου Μάθηση, κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη και αποδοτικότητα. Συμμετέχει σε πλήθος συνεδρίων και σεμιναρίων ως εισηγήτρια, σε ερευνητικά προγράμματα ως ερευνήτρια και σε προγράμματα Δια Βίου Μάθησης ως επιμορφώτρια. Τέλος, είναι μέλος στο Εργαστήριο του Π.Τ.Δ.Ε., Πανεπιστήμιο Αιγαίου: «Ψυχολογία, Παιδαγωγικών Ερευνών και Μέσων στην Εκπαίδευση». Στοιχεία Επικοινωνίας: tsarpa@aegean.gr.

Βούλγαρη Αικατερίνη

**Ατομικό και συλλογικό,
τοπικό και καθολικό, μεταβλητό και
αμετάβλητο στην τελετουργία: Η διπλή όψη
της τελετουργικής επιτέλεσης**

Περίληψη

Στις σχολές ερμηνείας της θρησκείας κεντρική θέση κατέχει η έννοια της τελετουργίας, η οποία συνδέεται με σύμβολα και τρόπους βίωσης του ιερού. Το τελετουργικό ως δράση αφενός εκφράζει την ψυχική κατάσταση του ατόμου, αφετέρου δημιουργεί μια κοινή συνείδηση μεταξύ των συμμετεχόντων σε αυτό, ενισχύοντας τους κοινωνικούς δεσμούς. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στον μετασχηματισμό της συνείδησης των συμμετεχόντων, στις μεταβάσεις της ζωής και το νέο νόημα που τις συνοδεύει. Οι ιδιότητες, οι κανόνες και το συγκείμενο στο οποίο λαμβάνει χώρα η τελετουργία με τις καθιερωμένες δραστηριότητες αναδεικνύουν ζητήματα ατομικής και δημόσιας έκφρασης, συνέχειας και σταθερότητας, αλλά και μεταβολής και αναβίωσης, όπως εγγράφονται στο επιστημονικό πεδίο της κοινωνικής ανθρωπολογίας.

The individual and the collective, the local and the global, the variable and the invariable perspective in ritual: The double view of ritual performance

Abstract

The concept of ritual holds a central position in schools of thought that interpret religion, associated with symbols and ways of experiencing the sacred. The ritual as action on the one hand expresses the mental state of the individual, on the other hand creates a group consciousness among participants, enhancing their social ties. This paper focuses on participants' transformation of consciousness in life transitions and the new meaning accompanying them. The properties, the rules and the context in which the ritual occurs, with the customary activities, highlight issues of individual and public expression, continuity and stability, but also of change and revival, through the scientific field of social anthropology.

1. Εισαγωγή

Η τελετουργία, που καταρχάς συνδέθηκε με τη θρησκεία, συνιστά σύνθετο αντικείμενο μελέτης που περιλαμβάνει ζητήματα ορισμού, διεξαγωγής, χαρακτηριστικών και λειτουργιών της, συναισθηματικής κατάστασης των επιτελούντων ένα τελετουργικό και των συμμετεχόντων σε αυτό. Οι τελετουργικές εκδηλώσεις μπορεί να παίρνουν διάφορες μορφές, από εκείνες που συνδέουν τους ανθρώπους με υπερφυσικά όντα (προσευχή, εξομολόγηση, εξορκισμός) μέχρι τελετουργίες με κοσμικά χαρακτηριστικά. Τα στοιχεία που συνιστούν την τελετουργική δομή (επιτέλεση, αμετάβλητο, τυπικότητα) δεν είναι μοναδικά στην τελετουργία· αλλά οι μεταξύ τους σχέσεις είναι¹.

Όλη η ζωή του ανθρώπου σηματοδοτείται με τελετουργικά δρώμενα: Τελετουργικά γέννησης, ενηλικίωσης, γάμου, θανάτου, αλλά και μεταθανάτια, συνοδεύουν τα κομβικά σημεία της ζωής που επιφέρουν σημαντικές αλλαγές. Τα ανθρώπινα όντα δομούν παντού, με παρόμοιο τρόπο, ορισμένες εκδηλώσεις τις οποίες θεωρούν σημαντικές, και υπάρχουν βάσιμοι λόγοι για τους οποίους πρέπει να το κάνουν². Ο Rappaport υποστηρίζει ότι στην εξέλιξη της ζωής υπήρξε κεντρική η θέση της θρησκείας, αν και η άνοδος της σύγχρονης επιστήμης την έχει εκτοπίσει από την αρχική θέση της διανοητικής αυθεντίας: Παρόλο που δεν μπορεί ν' αποδειχθεί, είναι εύλογη η υπόθεση ότι οι απαρχές της θρησκείας συνδέονται στενά με τις απαρχές της ανθρωπότητας, αν δεν ταυτίζονται³. Καμία κοινωνία γνωστή στην ανθρωπολογική ή ιστορική έρευνα δεν στερείται αυτού που ονομάζουμε θρησκεία, ακόμη κι εκείνες, όπως η πρώην Σοβιετική Ένωση,

1 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 26.

2 Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

3 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 1.

που κατέβαλαν σκόπιμες προσπάθειες να την εκριζώσουν⁴.

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο, μέσα από την παράθεση σχετικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων και θεωρητικών διατυπώσεων, να συμβάλει στην κατανόηση του διττού στόχου που φαίνεται να υπηρετεί η λειτουργία της τελετουργίας: Αφενός, την εδραίωση της συνοχής μιας κοινότητας, αφετέρου την ατομική έκφραση άρρητων ψυχικών καταστάσεων και την εισαγωγή κάποιας μορφής τάξης, ως ανάγκη του ανθρώπινου νου. Άλλωστε, στα διάφορα τμήματα του ανθρώπινου είδους, παρ' όλες τις πολιτισμικές διαφορές, ο ανθρώπινος νους είναι παντού ο ίδιος και διαθέτει τις ίδιες ικανότητες⁵. Και είναι ο άνθρωπος το μοναδικό πλάσμα στη γη που γνωρίζει πως θα έρθει αντιμέτωπο με το γεγονός του θανάτου. Εκ της επίγνωσης αυτής απορρέει η τραγικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης και η αναζήτηση τρόπων ανακούφισης από το άγχος θανάτου από το οποίο πάσχει.

Η ανάγκη έκφρασης των κοινωνιών της τελετουργίας καλύπτεται όχι μόνο σε ατομικό επίπεδο, αλλά και στη συλλογική της αποτύπωση. Το περίεργο είδος ενέργειας που ασκείται στον συμμετέχοντα στην τελετή τού προκαλεί, όταν ενδίδει σε αυτή, την ευχαρίστηση της αυτοπαράδοσης: «Η ιδιορρυθμία της εν λόγω δύναμης είναι ότι ενεργεί στο άτομο τόσο απέξω (ως συλλογική επιτέλεση) όσο και εκ των έσω (η παρόρμηση να ενδώσει προέρχεται από τον ίδιο του τον οργανισμό)»⁶.

Το παρόν πόνημα απασχολεί, από τη μια, η ατομικιστική αντίληψη του κοινωνικού, που εκκινεί από την προϋπόθεση ότι τα άτομα αποτελούν ανεξάρτητες και αυτόνομες οντότητες που συνεργάζονται στη βάση συμβατικών κανόνων τους οποίους θέτουν τα ίδια εκ των υστέρων⁷. Από την άλλη, η ολιστική αντίληψη του κοινωνικού, που βασίζεται στην πρόσληψη της κοινωνίας ως οργανικού όλου το οποίο προϋπάρχει των μελών του, και όπου τα άτομα μετατρέπονται σε συλλογικά πρόσωπα⁸.

Οι βασικές γραμμές σκέψης στη μελέτη για τη θεμελιώδη φύση της τελετουργίας καταδεικνύουν την πολλαπλότητα θεωρητικών στόχων και μεθόδων, με μια εκπληκτική, κατά τη Bell, συμφωνία: Η τελετουργία απεικονίζεται σταθερά ως μέσο κοινωνικο-πολιτισμικής ενσωμάτωσης, οικειοποίησης και μετασχηματισμού. Στην καρδιά του τελετουργικού βρίσκονται η ομάδα συνολικά και η λειτουργικότητά της, η αναζήτηση της ταυτότητάς της και η πολιτισμική διασύνδεση των στοιχείων αυτών.

4 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 1.

5 Levi-Strauss, C. (1978, 1986), *Μύθος και νόημα*. Μτφρ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σ. 53.

6 Radcliffe-Brown, στο Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

7 Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1999), *Πολιτισμός και Εθνογραφία: Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 100.

8 Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1999), *Πολιτισμός και Εθνογραφία: Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 100.

Η παρούσα προσπάθεια στοχεύει στην καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι τελετές συνδέονται με μύθους, σύμβολα, αποκαλύψεις και διαδικασίες κοινωνικής αλλαγής. Το υπερβατικό ενώνεται με το κοινοτικό, το ατομικό με το ομαδικό, ενισχύοντας την αίσθηση του ανήκειν σε μια συλλογικότητα. Ο βασικός ρόλος που οι τελετουργίες διαδραματίζουν στην ενοποίηση σκέψης, δράσης και παράδοσης συνάδει με έναν λειτουργικό ολισμό, μάλλον, παρά με μία και μόνη θεωρία για την τελετουργία που φιλοδοξεί να ερμηνεύσει τα πάντα, είτε είναι ψυχολογική είτε φαινομενολογική ή κοινωνική. Οι μονομερείς απαντήσεις μίας θεωρίας για τη φύση της τελετουργίας, της θρησκείας και του πολιτισμού μπορεί να είναι παραπλανητικές και ελλιπείς, ενώπιον του πολύπλοκου της ανθρώπινης ύπαρξης, αφενός, και του βάθους των πολιτισμικών συνηθειών που θεωρούμε δεδομένες, αφετέρου.

2. Ζητήματα ορισμού

Παρά τη γενική ασυμφωνία των μελετητών, υπάρχει σύγκλιση ως προς το ότι οι τελετουργίες συνιστούν περιοδικά επαναλαμβανόμενες και ρυθμικές δράσεις. Μια δημόσια τελετουργία αναπαράγει στις επαναλαμβανόμενες πράξεις της ορισμένες φαινομενικά αμετάβλητες και στερεοτυπικές ακολουθίες⁹. Ο σταθερός ρυθμός και το σταθερό βήμα ευνοούν την επιτέλεση συλλογικής κοινωνικής δραστηριότητας: «Οποιοσδήποτε έντονος ρυθμός ασκεί σ' εκείνους που υποβάλλονται στην επιρροή του έναν περιορισμό, ωθώντας τους να ενδώσουν σε αυτόν και να του επιτρέψουν να οδηγήσει και να ρυθμίσει τις κινήσεις τού σώματος και ακόμη και εκείνες του νου»¹⁰. Εκείνοι που αντιστέκονται να ενδώσουν είναι πιθανό να υποφέρουν από έντονη δυσάρεστη ανησυχία¹¹.

Ένας ορισμός της τελετουργίας που δεν εστιάζει στο νόημα, στη λειτουργία, στη μεταφορά ή στο σύμβολο, αλλά στη σταθερή ακολουθία λόγων και πράξεων, είναι εκείνος του Rappaport: «... η επιτέλεση, περισσότερο ή λιγότερο, αμετάβλητων ακολουθιών τυπικών πράξεων και εκφορών που δεν κωδικοποιούνται εξολοκλήρου από τα υποκείμενα της επιτέλεσης ...»¹². Αν δεν υπάρχει επιτέλεση, δεν υπάρχει τελετουργία: Οι καταγραφές σε βιβλία είναι απλώς περιγραφές τελετουργιών, ή οδηγίες για την επιτέλεσή τους, αλλά δεν είναι οι ίδιες τελετουργίες¹³. Ο προαναφερθείς ορισμός θέτει, επίσης, ως όρο ότι τα δρώντα υποκείμενα (performers) ακολουθούν, περισσότερο ή λιγότερο, κανόνες που καθιερώθηκαν από άλλους και δεν καθορίζουν τα ίδια όλες τις

9 Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

10 Radcliffe-Brown, στο Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

11 Radcliffe-Brown, στο Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

12 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 27.

13 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 37.

πράξεις και τα λόγια που συνιστούν τη δική τους επιτέλεση¹⁴.

Τελετουργικά που αποτελούνται εξολοκλήρου από νέα στοιχεία δεν επιχειρούνται σχεδόν ποτέ, καθώς μπορεί να φανούν γρίφος στους παρόντες. Οι τελευταίοι μπορεί να αποτύχουν να καταστούν επιτελούντες ή συμμετέχοντες, διότι αγνοούν πώς αναμένεται να δράσουν, οι παρορμήσεις τους μπορεί να μη συνάδουν με τις προσδοκίες των επινοητών της τελετουργίας, ή μπορεί να είναι απρόθυμοι να αναλάβουν μια δημόσια δράση με τα χαρακτηριστικά της τυπικότητας, της στερεοτυπίας και της ιεροπρέπειας, εάν δεν έχει επικυρωθεί από προηγούμενες επιτελέσεις (δηλαδή, από τον χρόνο και το έθιμο)¹⁵.

Ως κοινωνική λειτουργία, η τελετουργία αποτελεί οργανωμένη διαδοχή συμβολικών πράξεων και λόγων που εκτελούνται από ορισμένη ομάδα ατόμων, με προσδιορισμένη διάταξη χώρου και απεικονίσεων και με κυκλική διάταξη στον χρόνο¹⁶. Το μήνυμα που μεταφέρεται είναι συμπυκνωμένο και φορτισμένο συγκινησιακά, κατά κανόνα ιδεολογικό, εγγραφόμενο στο πλαίσιο μιας μονόδρομης επικοινωνίας, όπου ο δέκτης δεν είναι σε θέση να απαντήσει και να αναδιαμορφώσει τα δεδομένα¹⁷.

Οι εν λόγω εκδηλώσεις φαίνεται να έχουν από κοινού ορισμένες λειτουργίες: Τη διαδικασία που τις δομεί, την αίσθηση συλλογικής πράξης που είναι σκόπιμη (αφιερωμένη στην επίτευξη ενός ιδιαίτερου στόχου), και την επίγνωση ότι είναι διαφορετικές από συνηθισμένες, καθημερινές εκδηλώσεις¹⁸. Ο Tambiah δίνει τον ακόλουθο ορισμό της τελετουργίας, επισημαίνοντας τις προαναφερθείσες λειτουργίες: «Η τελετουργία είναι ένα πολιτισμικά κατασκευασμένο σύστημα συμβολικής επικοινωνίας. Αποτελείται από διαμορφωμένες και διατεταγμένες ακολουθίες λέξεων και πράξεων, που συχνά εκφράζονται με πολλαπλά μέσα, των οποίων το περιεχόμενο και η διευθέτηση χαρακτηρίζονται σε ποικίλο βαθμό από επισημότητα (τυπικότητα), στερεοτυπία (ακαμψία), συμπύκνωση (συγχώνευση) και πλεονασμό (επανάληψη)»¹⁹.

3. Τυπικότητα Και (Α)Μεταβλητότητα Της Τελετουργίας

Οι τελετές επιτελούνται πάντα τοπικά, σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα, και είναι πολιτισμικά φορτισμένες ζωντανές πρακτικές. Στην πορεία της ιστορίας

14 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 32.

15 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 32.

16 Δημητρίου, Σ. (1986). Η σημειωτική δομή των τελετουργιών μύησης. Στο: Α. Λαγόπουλος, Π. Μαρτινίδης, Κ. Λαγοπούλου-Μπόκλουν, Κ. Σπυριδωνίδης, (επιμ.), *Η δυναμική των σημείων: Πεδία και μέθοδοι μιας κοινωνιοσημειωτικής*. Θεσσ/κη: Παρατηρητής, σ.σ. 384-410, 389.

17 Δημητρίου, Σ. (1986). Η σημειωτική δομή των τελετουργιών μύησης. Στο: Α. Λαγόπουλος, Π. Μαρτινίδης, Κ. Λαγοπούλου-Μπόκλουν, Κ. Σπυριδωνίδης, (επιμ.), *Η δυναμική των σημείων: Πεδία και μέθοδοι μιας κοινωνιοσημειωτικής*. Θεσσ/κη: Παρατηρητής, σ.σ. 384-410, 390.

18 Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

19 Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

έχει εκδιπλωθεί ένα αμάλγαμα τελετών και τελετουργικών πρακτικών, τα συμφραζόμενα για τις οποίες είναι καίρια για την αποτελεσματικότητά τους: Για παράδειγμα, πώς υποδέχεται μια κοινότητα το νεογέννητο, πώς ανακουφίζεται μια πενθούσα μητέρα. Τα προσδιορισμένα συμφραζόμενα παραπέμπουν σε τακτική επανάληψη σε περιόδους που ορίζονται από τον χρόνο, τον βιολογικό ρυθμό, τη φυσική κατάσταση ή την καθορισμένη κοινωνική περίσταση, ενώ συχνά η τελετουργική επιτέλεση συντελείται σε συγκεκριμένα μέρη επίσης²⁰. Η προσκόλληση στον τύπο είναι εμφανής σε όλες τις τελετουργίες: Η συμπεριφορά στην τελετουργία τείνει να είναι σχολαστική και επαναλαμβανόμενη²¹.

Ωστόσο, το τοπικό δεν είναι μονολιθικό και οριοθετημένο, αλλά βρίσκεται σε δυναμική σχέση με αλληλοσυμφραζόμενα, ώστε οι τελετουργικοί τόποι προσφέρονται για τη συζήτηση καθολικών ανησυχιών²². Μέσω της συμβολικής επεξεργασίας καθησυχάζονται οι θεμελιώδεις ανησυχίες και τα ερωτήματα του ανθρώπου για τον κόσμο και τη ρευστότητά του. Η τελετουργία διευρύνει την ατομική συνείδηση: Υπερβαίνεται η ατομικότητα, για να βιωθεί ενσυναισθητικά η καθολική ταυτότητα.²³

Τον βασικό πυρήνα των περισσότερων τελετουργιών καθιστούν ευέλικτο τα μεταβλητά τους στοιχεία: «... γιορτές, κοσμικές τελετές και διαβατήριες τελετές, όσο προδιαγεγραμμένες και αν είναι, πάντα συνδέονται με τα ενδιαφέροντα των συμμετεχόντων, και πάντα είναι ανοιχτές στο συγκεκριμένο»²⁴. Ως συνεπαγωγή, καμία επιτέλεση τελετής, όσο αυστηρά και αν διεξάγεται, δεν είναι ακριβώς ίδια με μια άλλη επιτέλεση, διότι επηρεάζεται από χαρακτηριστικά όπως απρόβλεπτα γεγονότα, κοινωνικά χαρακτηριστικά των δρώντων, που, με τη σειρά τους, επηρεάζουν ζητήματα όπως κλίμακα παρακολούθησης και ενδιαφέρον του ακροατηρίου²⁵. Και ο ορισμός του Rappaport για την τελετουργία τη χαρακτηρίζει ως περισσότερο ή λιγότερο αμετάβλητη: Ακόμη και στις σχολαστικότερες των επιτελέσεων, η έλλειψη ακριβείας είναι αναπόφευκτη²⁶. Όπως τονίζει ο Rappaport: «Κανενός τελετουργικού οι λεπτομέρειες δεν προσδιορίζονται ποτέ σε τέτοιο βαθμό ώστε να μην υπάρχει χώρος για κάποια λογικά απαραίτητη ή σκόπιμη παραλλαγή»²⁷.

20 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 33

21 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 33

22 Strathern, A. & Stewart, P.J., 2007. *Ritual from Five Angles: A Tool for Teaching*. Στο: C. Bell (επιμ.), *Teaching Ritual*. Oxford University Press, pp. 133-146, 135

23 Πβ. τη θεωρία του Durkheim (κοινωνιολογική άποψη), σύμφωνα με την οποία η θρησκεία λειτουργεί ως παράγοντας κοινωνικής συνοχής και κοινωνικού ελέγχου, και, όταν αυτή υπονομεύεται χωρίς κάτι ισάξιο να την αντικαταστήσει, η κοινωνία τίθεται σε κίνδυνο λόγω επιδίωξης από τα μέλη της των ατομικών τους συμφερόντων.

24 Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press

25 Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press

26 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ.σ. 27, 36

27 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 36

Σύμφωνα με τον Turner, η μικρότερη μονάδα μιας τελετουργίας, το σύμβολο, μπορεί να είναι κυρίαρχο-δομικό ή μεταβλητό-συντελεστικό. Το πρώτο τείνει να αποτελεί το ίδιο στόχο της τελετουργίας, το δεύτερο λειτουργεί ως μέσο εκπλήρωσης των στόχων της²⁸. Οι τελετές που συνδέονται με κοσμολογικές ιδέες εκφράζονται, περισσότερο ή λιγότερο, με σταθερή μορφή, μεταφέρονται σχετικά αμετάβλητες μέσα στον χρόνο και εκτελούνται επανειλημμένως σε καθιερωμένες περιστάσεις²⁹. Οι κοσμολογικές ιδέες μιας κοινωνίας είναι όλες εκείνες οι προσανατολιστικές ιδέες και αρχές που θεωρούνται ιερές και αντάξιες διαίωνα³⁰. Ως υποκείμενες στον περιορισμό να παραμένουν ακριβείς και αμετάβλητες, είναι καταδικασμένες να μην μπορούν να μιλήσουν στην καρδιά και το μυαλό των επερχόμενων γενεών, που βρίσκονται ενώπιον της αλλαγής. Εξ αυτού, η τελετουργία ταλαντεύεται στον ιστορικό χρόνο μεταξύ δύο πόλων: Της απολίθωσης και της επιθυμίας αναβίωσης³¹.

4. Η τελετουργία ως συμβολική επικοινωνία - το νόημα του μύθου

Το γεγονός ότι η τελετουργία είναι ένα πολιτισμικά κατασκευασμένο σύστημα συμβολικής επικοινωνίας σημαίνει ότι το πολιτισμικό της περιεχόμενο θεμελιώνεται σε ιδιαίτερες ιδεολογικές δομές. Σύμφωνα με τον Levi-Strauss, ο άνθρωπος νους είναι ένα μέρος του σύμπαντος, το οποίο δεν αποτελεί ένα χάος: «Το να μιλάμε για κανόνες και να μιλάμε για νόημα (σημασία) είναι σαν να μιλάμε για το ίδιο πράγμα· και αν ριζούμε μια ματιά σε όλα τα διανοητικά εγχειρήματα του ανθρώπου, στο μέτρο που αυτά έχουν καταγραφεί σε όλον τον κόσμο, ο κοινός παρονομαστής είναι πάντα η εισαγωγή κάποιου είδους τάξης»³². Το σύμβολο μετατρέπεται σε όχημα επικοινωνίας, δεδομένου ότι αντιπροσωπεύει παραστάσεις ή αντικείμενα στα οποία αποδίδεται ένα συμβατικό νόημα από το σύνολο των μελών μιας κοινωνίας.

Ο μύθος και η τελετουργία που τον εκδραματίζει είναι, ίσως, τα αρχαιότερα και πλέον αναπόσπαστα στοιχεία της ανθρώπινης επικοινωνίας. Βασική ιδιότητα του μύθου είναι ότι μπορεί να παρατηρηθεί υπό διαφορετικούς μετασχηματισμούς, και ότι πρόκειται για ιστορία εξαιρετικά επαναλαμβανόμενη: Η βασική της δομή είναι η ίδια, αλλά το περιεχόμενο του πυρήνα μπορεί να ποικίλλει³³. Η μυθολογία, όπως και η μουσική, προέρχονται και οι δύο από τη

28 Turner, V. (1967), *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press.

29 Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

30 Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

31 Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

32 Levi-Strauss, C. (1978, 1986), *Μύθος και νόημα*. Μτφρ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σ.σ. 40-41.

33 Levi-Strauss, C. (1978, 1986), *Μύθος και νόημα*. Μτφρ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Αθήνα: Καρδαμίτσα,

γλώσσα, τον ακρογωνιαίο λίθο κάθε πολιτισμού: Υπάρχει ενός είδους συνεχής αναδόμηση που συντελείται στον νου του ακροατή της μουσικής ή της μυθικής ιστορίας³⁴. Η διαφορά των δύο αδερφών, με μητέρα τη γλώσσα, έγκειται στο ότι η μυθολογία δίνει έμφαση στη νοηματική πλευρά³⁵.

Στην τελετουργία δεν συντελείται μόνο μίμηση του μυθικού γεγονότος, αλλά και συνειδητή αναβίωσή του, μέσω της μύησης, για την πρόσληψη της ουσίας του. Η διήγηση μύθων είναι συχνά το μέσο διά του οποίου συντελείται ενός είδους γνωστικός μετασχηματισμός: Οι συμμετέχοντες ερμηνεύουν τα δεινά τους διαφορετικά ή με έναν πιο υγιή τρόπο. Μέσω της αφήγησης μύθων και παραμυθιών που έχουν πολιτισμική ή πνευματική απήχηση, προσεγγίζουν τον πόνο τους ως μέρος μιας ευρύτερης εξέλιξης του κόσμου³⁶. Με τη συμβολική μετάδοση τα άτομα μπορούν να μάθουν από περιγραφές άλλων, καθώς και από τη δική τους άμεση εμπειρία, ενώ η μάθηση αυτή δύναται, μέσω της εξιστόρησής της, να μετασχηματιστεί σε κοινή γνώση, και αυτή, με περαιτέρω εξιστόρηση, να διατηρηθεί ως παράδοση³⁷. Ως εκ τούτου, η γλώσσα δεν διευκολύνει απλώς την επικοινωνία, αλλά συμβάλλει στην εξάπλωση της εννοιολογικής δύναμης και των προϊόντων της (περιγραφές, κατανόηση, αφαιρέσεις, αξιολογήσεις), αποτελώντας τη βάση της ανθρώπινης προσαρμογής³⁸.

5. Η τελετουργία ως θεραπεία

Αν και οι τελετουργίες μπορεί να είναι αμιγώς κοσμικές ή να επενδύονται και με κοσμικά στοιχεία, καταρχήν παραπέμπουν σε θρησκευτικά δρώμενα. Γι' αυτό, η μελέτη της τελετουργίας εκκινεί από τη συζήτηση περί θρησκείας: Στην καρδιά του προβληματισμού βρισκόταν το ερώτημα αν η θρησκεία και ο πολιτισμός έχουν τις ρίζες τους στον μύθο ή την τελετουργία³⁹. Μύθοι και τελετουργίες θεωρούνται προσπάθειες αναπαράστασης και εδραίωσης μιας αίσθησης ενότητας της ανθρώπινης εμπειρίας. Η πολιτισμικά κατασκευασμένη τελετουργική δραστηριότητα διαπνέεται από τέτοια δύναμη, ώστε επιδρά στην ψυχολογία και στα συναισθήματα μεγάλου αριθμού ανθρώπων, βοηθώντας τους να δράσουν με συγκεκριμένους τρόπους.

Δεδομένου ότι οι τελετουργίες διατηρούν και αλλάζουν ανθρώπους και

σ.σ.: 89-90.

34 Levi-Strauss, C. (1978, 1986), *Μύθος και νόημα*. Μτφρ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σ.σ. 106.

35 Levi-Strauss, C. (1978, 1986), *Μύθος και νόημα*. Μτφρ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σ.σ.: 114.

36 Sered, S. S. & Barnes, L. L., 2007. Teaching Healing Rituals/Ritual Healing. Στο: C. Bell (επιμ.), *Teaching Ritual*. Oxford University Press, pp. 195-208, 201.

37 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 4.

38 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 5.

39 Bell, C. (1997), *Ritual. Perspectives and Dimensions*. New York-Oxford: Oxford University Press, chapter 1: «Myth or Ritual. Questions of Origin and Essence», pp. 3-22.

καταστάσεις, η μελέτη τους επιτρέπει τον στοχασμό ως προς το τι διατηρείται, ποια αλλαγή επιζητείται, πώς αναμένεται αυτή να επιτευχθεί. Οι τελετουργίες θεραπεύουν κοινωνικές σχέσεις (καταπίεση, βία, εχθρότητα), προσωπικές και κοινωνικές ταυτότητες και ποικίλες ατυχίες⁴⁰. Η πρόκληση αλλαγής που συνεπάγεται η θεραπεία νοείται είτε ως επάνοδος σε προωμότερη κατάσταση ή ως μετασχηματισμός σε νέα συνθήκη. Ο εν λόγω προβληματισμός βρίσκεται στην καρδιά πολλών θρησκευτικών παραδόσεων, με τον πόνο και τη θλίψη να νοούνται είτε ως υπαρξιακή κατάσταση ή μια συνθήκη που επιδέχεται ανακούφιση⁴¹.

Χαρακτηριστική είναι η ερμηνεία του Malinowski για τις συμφυείς έννοιες της θρησκείας και της τελετουργίας: «Η θρησκεία δεν γεννιέται από μελέτη και σκέψη ... αλλά μάλλον από τις πραγματικές τραγωδίες της ανθρώπινης ζωής, από τη σύγκρουση ανάμεσα στα ανθρώπινα σχέδια και τις πραγματικότητες. ... Κάθε σημαντική κρίση της ανθρώπινης ζωής συνεπάγεται ισχυρή συναισθηματική αναστάτωση, ψυχική σύγκρουση και πιθανή διάλυση. ... η θρησκευτική πίστη και τελεουργία ... ενδυναμώνουν τους δεσμούς της ανθρώπινης συνοχής»⁴².

Η προσευχή και ο διαλογισμός θεωρούνται *par excellence* θεραπευτικές τελετουργικές πρακτικές, που μπορεί να είναι ιδιωτικές και σιωπηρές ή δημόσιες και ηχηρές, αυθόρμητες και ιδιοσυγκρασιακές ή να ακολουθούν καθορισμένο τυπικό. Η προσευχή θεωρείται αποτελεσματική επειδή προκαλεί τη Θεία απάντηση, ή επειδή ηρεμεί τα συναισθήματα και συγκεντρώνει τον νου του ατόμου που καταφεύγει σε αυτήν⁴³.

6. Τα Τρία Στάδια Διάβασης

Οι περισσότερες θρησκείες αποδίδουν συγκεκριμένο νόημα στα ορόσημα του κύκλου της ζωής –τη γέννηση, την εφηβεία, τον γάμο και τον θάνατο– μέσω των διαβατήριων τελετών (τελετουργικών που σηματοδοτούν τη μετάβαση από μια κατάσταση σε μια άλλη). Το έργο *Les Rites de Passage (Οι Διαβατήριες Τελετουργίες)* (1909, 1960) του γάλλου εθνολόγου Arnold Van Gennep αποτελεί μια ανάλυση εμπνευσμένη από τη συγκριτική κοινωνιολογία του Durkheim⁴⁴. Πρόκειται για τη θεωρία αναφορικά με το πώς οι διαβατήριες τελετές οδηγούν σε αλλαγή της κατάστασης, μετασχηματισμό της κοινωνικής θέσης, με την απλή χρήση κινήσεων στον χώρο και πολύπλοκα ταξίδια μύησης. Πολλές μη δυτικές

40 Sered, S. S. & Barnes, L. L. (2007), *Teaching Healing Rituals/Ritual Healing*. Στο: C. Bell (επιμ.), *Teaching Ritual*. Oxford University Press, pp. 195-208, 195

41 Sered, S. S. & Barnes, L. L. (2007), *Teaching Healing Rituals/Ritual Healing*. Στο: C. Bell (επιμ.), *Teaching Ritual*. Oxford University Press, pp. 195-208, 195

42 Malinowski, 1931: 641-642, όπως αναφέρεται στο: Grodzins Gold, A. (2007), Still liminal after all these years. Στο: C. Bell (επιμ.), *Teaching Ritual*. Oxford University Press, pp. 29-43, 35

43 Sered, S. S. & Barnes, L. L. (2007), *Teaching Healing Rituals/Ritual Healing*. Στο: C. Bell (επιμ.), *Teaching Ritual*. Oxford University Press, pp. 195-208, 199

44 Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1999), *Πολιτισμός και Εθνογραφία: Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ. 101

κοινωνίες, για παράδειγμα, χρησιμοποιούν διαβατήριες τελετουργίες εφηβείας (τελετές μύησης), οι οποίες συμβολίζουν τη μετάβαση από την παιδική ηλικία στην ενηλικίωση. Τα τελετουργικά παρουσιάζουν τριμερή διαδοχή κατά Van Genner⁴⁵: α. Απόσυρση του ατόμου από την ομάδα και αρχή της μετακίνησής του από ένα επίπεδο σε άλλο, β. Οριακότητα (liminality) μεταξύ δύο επιπέδων, στη διάρκεια της οποίας το άτομο δεν έχει εισέλθει ακόμη στη νέα κατάσταση, γ. Αφομοίωση εκ νέου στην κοινωνία του ατόμου, το οποίο έχει ολοκληρώσει το πέρασμα.

Ο Turner⁴⁶ επίσης παρουσιάζει το μοντέλο τριών σταδίων διάβασης του Van Genner (αποχωρισμός, οριακότητα, αφομοίωση), προκειμένου να δημιουργήσει τη δική του θεωρία για την τελετουργία ως διαλεκτική διαντίδραση δομής και αντι-δομής (communitas). Η αντι-δομή είναι εκείνο το στάδιο που αιωρείται σε μια μεταβατική κατάσταση οριακότητας, όπου τα άτομα μοιάζουν να μην ανήκουν πουθενά: Βρίσκονται ανάμεσα, between and betwixt κατά την προσφιλή έκφραση του Turner. Το στάδιο αυτό θεωρείται ιδιαίτερα κρίσιμο για τη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής, δεδομένου ότι οι κοινές αξίες αναθεωρούνται. Κατά τον Turner, εκ των θεμελιωτών της συμβολικής ανθρωπολογίας, τα σύμβολα, όπως εμφανίζονται και αναπαράγονται στις τελετουργικές διαδικασίες, είναι ο τόπος όπου τοποθετείται ο πολιτισμός.⁴⁷ Η θέση του μετακινείται προς τη σφαίρα των συμβόλων, και από τη δομή στη δράση. Ο πολιτισμός, δηλαδή, προσλαμβάνεται ως σχετικά αυτόνομη οντότητα, σύστημα νοημάτων προς αποκωδικοποίηση (μέσω της ερμηνείας συμβόλων-κλειδιών και τελετουργιών).

Στα τρία μεγάλα γεγονότα της ζωής και τις τελετουργίες που τα συνοδεύουν, γέννηση-γάμο-θάνατο, παρατηρούνται κατεξοχήν τα στοιχεία του πέρασματος και της αμφισημίας που ενέχει το εναιώρημα από τον έναν κόσμο στον άλλον στο ταξίδι της ζωής. Η διάσταση της μεθοριακότητας συνάδει με τις αντιθέσεις του χωροχρονικού συνεχούς και την απήχηση που έχουν ο αποχωρισμός και η μετάβαση. Ο αποχωρισμός, στον χώρο και στον χρόνο, είναι το πλέον παράδοξο, αλλά και sine qua non τελετουργικό γνώρισμα. Για παράδειγμα, στην τελετουργία της κηδείας διακόπτεται το χωροχρονικό συνεχές, μετά τη διακοπή του κοσμικού και του κοινωνικού ρυθμού από την έλευση του θανάτου. Το ηχητικό κατευόδιο του θρήνου και η τελετουργία που τον περιβάλλει αναπαριστούν το ταξίδι της ζωής προς τον θάνατο, σηματοδοτώντας τον αποχωρισμό ανάμεσα στους ζωντανούς και τους νεκρούς.

Για την ομαλή συνέχιση της ανθρώπινης ζωής και το ψυχολογικό αντιστάθμισμα για την οδύνη του θανάτου, ο άνθρωπος πρέπει να περνάει, ως θεατής ή ως ακροατής, από τις τρεις φάσεις της οικείας τελετουργίας: την απόσπαση από το περιβάλλον, τη μετεωριζόμενη συνείδηση, τη νέα δράση και

45 Van Genner, A. (1960), *The Rites of Passage*. London: Routledge and Paul (α' έκδ., 1909)

46 Turner, V. (1969), *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press
47 Πβ. την άποψη του Mircea Eliade (φαινομενολόγου της θρησκείας), ο οποίος προέκρινε τη σημασία των συμβόλων (και θρησκευτικών μύθων) έναντι του τελετουργικού στη βίωση του ιερού.

ζωή. Οι τελετουργικές πρακτικές που συνοδεύουν το συγκλονιστικότερο γεγονός που βιώνει ο άνθρωπος συμβάλλουν σε ψυχική ανακούφιση μέσω της έκφρασης του πόνου και της θλίψης και του στοχασμού αναφορικά με τη ζωή και το αναπότρεπτο τέλος. Στην αυστηρή και επίσημη διαδικασία αποχαιρετισμού του νεκρού, εκφράζεται η συνειδητοποίηση του θανάτου και η οδύνη που τη συνοδεύει: Η τελετουργία επιτρέπει στα συναισθήματα να ξεσπάσουν σε αυθόρμητο θρήνο. Ο θρήνος είναι το σημείο διεπαφής των κοινωνιών του. Η αφύπνιση των συναισθημάτων οδηγεί την κοινότητα σε μέθεξη. Επιθυμώντας να επιστρέψει στο παρόν εξαγνισμένος, από ενδεχόμενες ενοχές και λάθη του παρελθόντος, ο συμμετέχων επανέρχεται αντιμετωπίζοντας τις νέες προκλήσεις της ζωής. Αργά ή γρήγορα, η μετάσταση στη ροή του καθημερινού χρόνου είναι γεγονός.

7. Επίλογος

Το ζήτημα των τελετουργικών πρακτικών είναι πολυδιάστατο, όπως και ο συνολικός τόνος ενός τελετουργικού συμβάντος, με τις μουσικές, χωρικές, διαπροσωπικές και λατρευτικές του ιδιότητες. Κατά τον Turner, η επιτέλεση μπορεί να μην είναι απλώς έκφραση πολιτισμού, αλλά ενεργός παράγοντας αλλαγής: Η επιτέλεση αφορά θεμελιωδώς τον μετασχηματισμό· είναι δυναμική πολιτισμική δραστηριότητα. Στην οριακότητα, με τους όρους του Turner, οι τελούντες το συμβάν εισέρχονται σε μια κατάσταση αντι-δομής: Πρόκειται για στιγμιαία αναστολή των κανονιστικών κοινωνικών σχέσεων. Η μεγαλόπνοη θεωρία του Turner φιλοδοξεί να ερμηνεύσει τις κοινωνικές αλλαγές μέσω των τελετουργικών επιτελέσεων, ενώ ο ίδιος ασκεί κριτική στην προσέγγιση της ψυχολογίας του βάθους και των ασυνείδητων κινήτρων, κατηγορώντας τη για μονομέρεια και παραγκωνισμό των κοινωνικών παραγόντων στην ερμηνεία της.

Με δεδομένο ότι ο άνθρωπος συνιστά βιο-ψυχο-κοινωνική οντότητα, οι μονομερείς ερμηνευτικές προοπτικές φαίνεται να δυσκολεύονται να απαντήσουν σε όλα τα προβλήματα που ανακύπτουν. Κατά τον Levi-Strauss, ποτέ η επιστήμη δεν θα ολοκληρωθεί ώστε να γίνει πραγματικότητα, καθώς πάντα θα εμφανίζονται νέα προβλήματα: «Θα υπάρχει πάντα ένα χάσμα ανάμεσα στην απάντηση που η επιστήμη μπορεί να μας δώσει και στη νέα ερώτηση που αυτή η απάντηση θα προκαλέσει»⁴⁸.

Κάθε ανθρώπινη κοινωνία αναπτύσσει έναν μοναδικό πολιτισμό, έναν μοναδικό κόσμο⁴⁹. Αν και οι άνθρωποι διαμορφώνονται σαφώς από τον πολιτισμό τον οποίο βιώνουν, ο ανθρώπινος νους είναι η βασική μονάδα πολιτισμικής μεταβίβασης: Διαμορφώνει πρότυπα ιδεών και συμπεριφορών. Τα κοινωνικά

48 Levi-Strauss, C. (1978, 1986), *Μύθος και νόημα*. Μτφρ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Αθήνα: Καρδαμίτσα, σ. 42

49 Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press, σ. 9

πρότυπα και οι αξίες, οι άυλες πτυχές της κοινωνικής ζωής, συνιστούν τον πνευματικό πολιτισμό. Η χαρτογράφηση του σε ευρύτερα κοινωνικά και ψυχικά συμφραζόμενα συνάδει με την ανθρωπολογική προσέγγιση και προοπτική. Η ενσυναισθητική συμμετοχή και προσήλωση σε τελετουργικά συμβάντα, σε συνδυασμό με την έρευνα σε πολιτισμικές πηγές που παρέχουν ερμηνείες γι' αυτά, προωθούν την πολιτισμική επίγνωση και τις διαπολιτισμικές επικοινωνιακές δεξιότητες. Τελικά, ο δρόμος που οδηγεί σε κατανόηση του Έαυτού είναι μέσω παράκαμψης αυτού και προσέγγισης του Άλλου. Και αυτό δεν είναι αντίφαση, αν ισχύει η διαπίστωση του ποιητή ότι ο ξένος και ο άλλος βρίσκονται στον καθρέφτη μας.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (1999), *Πολιτισμός και Εθνογραφία: Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δημητρίου, Σ. (1986). Η σημειωτική δομή των τελετουργιών μύησης. Στο: Α. Λαγόπουλος, Π. Μαρτινίδης, Κ. Λαγοπούλου-Μπόκλουν, Κ. Σπυριδωνίδης, (επιμ.), *Η δυναμική των σημείων: Πεδία και μέθοδοι μιας κοινωνιοσημειωτικής*. Θεσσ/κη: Παρατηρητής, σ.σ. 384-410.
- Levi-Strauss, C. (1978, 1986), *Μύθος και νόημα*. Μτφρ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Ξενόγλωσση

- Bell, C. (1997), *Ritual. Perspectives and Dimensions*. New York-Oxford: Oxford University Press, chapter 1: «Myth or Ritual. Questions of Origin and Essence», pp. 3-22.
- Grodzins Gold, A. (2007), Still liminal after all these years. Στο: C. Bell (επιμ.), *Teaching Ritual*. Oxford University Press, pp. 29-43.
- Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the making of humanity*. Cambridge University Press/
- Sered, S. S. & Barnes, L. L., 2007. Teaching Healing Rituals/Ritual Healing. Στο: C. Bell (επιμ.), *Teaching Ritual*. Oxford University Press, pp. 195-208/
- Strathern, A. & Stewart, P.J., 2007. Ritual from Five Angles: A Tool for Teaching. Στο: C. Bell (επιμ.), *Teaching Ritual*. Oxford University Press, pp. 133-146/
- Tambiah, S.J. (1985), *Culture, Thought and Social Action. An anthropological perspective*. Harvard University Press.

- Turner, V. (1967), *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. Cornell University Press.
- Turner, V. (1969), *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Van Gennep, A. (1960), *The Rites of Passage*. London: Routledge and Paul (α' έκδ., 1909).

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η κ. **Βούλγαρη Αικατερίνη Δ.** σπούδασε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές της σπουδές στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Σπουδές στην Εκπαίδευση» στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (2008), στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στις Ιστορικές, Αρχαιολογικές και Ανθρωπολογικές Σπουδές» του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας, Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (2012), και στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών «Ελληνική Γλώσσα και Λογοτεχνία» στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο Κύπρου (2015). Το 2009 αναγορεύθηκε Διδάκτορας από το Παιδαγωγικό Τμήμα Ειδικής Αγωγής του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Είναι μέλος Ε.ΔΙ.Π (Εργαστηριακό Διδακτικό Προσωπικό) του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Στοιχεία Επικοινωνία: kvoulgari@uth.gr

Μενελάου Νίκη

Νέα Μέσα, Εθισμός

και

Διαχείριση Χρόνου

Περίληψη

Στο άρθρο εξετάζονται οι αρνητικές συνέπειες της υπερβολικής ενασχόλησης με το Διαδίκτυο και τα Νέα Μέσα στην ποιότητα της ζωής σε σύγκριση με τα θετικά αποτελέσματα της χρήσης της τεχνολογίας σε σχέση με τον όγκο δουλειάς που μπορεί να παραχθεί λόγω της εκμηδένισης του χώρου και του χρόνου στην επικοινωνία αλλά και της δυνατότητας συνάντησης ανθρώπων διαφορετικών επιπέδων γνώσης σε κοινούς διαλόγους που ενεργοποιούν τη ρευστότητα του λόγου. Η μελέτη εστιάζει στην αύξηση του χρόνου στο Διαδίκτυο με την επιγραμμική επικοινωνία να μην είναι πλέον προαιρετική. Γίνεται ακόμα αναφορά στην ανάγκη για «συνετή» χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας. Εξετάζεται το πρόβλημα του εθισμού στους Ηλεκτρονικούς Υπολογιστές και στο Διαδίκτυο και οι τρόποι εκδήλωσής του και τέλος τονίζεται η ανάγκη καθορισμού ηθικής δεοντολογίας στο Διαδίκτυο.

New Media, Addiction and Time Management

Abstract

The negative consequences of excessive engagement with the Internet and the New Media on the quality of life are examined, in comparison to the positive outcome of the use of technology in terms of the bulk of work produced due to the elimination of time and space in communication and because of the potential encounter of people who possess various levels of cognition in common dialogues, which activates fluidity in speech. The paper focuses on the increase of time spent online with the use of online technology no longer being optional. There is also reference to the need for a 'wise' use of digital technology. The problem of Computer/Internet addiction and the ways in which it manifests are also examined. Finally the need to define Internet ethics is highlighted.

1. Εισαγωγή

Ποιες είναι οι συνέπειες της υπερβολικής χρήσης και ενασχόλησης με το Διαδίκτυο και τα Νέα Μέσα στην ποιότητα της ζωής; Μπορεί η υπερβολική χρήση των Νέων Μέσων (συμπεριλαμβανομένων των ιστοσελίδων, των online εφημερίδων, των wikis, των μπλογκ, των βιντεοπαιγνιδιών και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης) να επηρεάσει την επίδοση ή την παραγωγικότητα, τις προσδοκίες των νέων για το μέλλον, τις σχέσεις με τους φίλους και την οικογένεια και ακόμα και την αντίληψη για την ίδια τη ζωή αρνητικά; Μήπως ακόμα η υπερβολική χρήση της τεχνολογίας επηρεάζει την ικανότητα να διαχειριζόμαστε τη ζωή μας σε σχέση με την επιλογή δραστηριοτήτων, την κατανομή του χρόνου για τις δραστηριότητες αυτές σε σχέση με τους βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους στόχους μας και γενικότερα τις επιλογές μας και τον τρόπο με τον οποίο ζούμε;

Ή μήπως αντίθετα, μια τέτοιας κλίμακας χρήση της τεχνολογίας μας καθιστά περισσότερο παραγωγικούς, ιδίως σε σχέση με τον όγκο δουλειάς που μπορεί να παραχθεί λόγω του πλεονεκτήματος της οικονομίας στον χρόνο και τον χώρο που προσφέρει η τεχνολογία αλλά και περισσότερο επικοινωνιακούς και αποδοτικούς;

Η άμεση διάδραση ανάμεσα στους χρήστες που απασχολούνται συνεχώς με διαλόγους οι οποίοι με τη σειρά τους εμπλουτίζονται ουσιαστικά με το στοιχείο της επικοινωνίας ανάμεσα σε άτομα διαφορετικών μορφωτικών επιπέδων και βιωμάτων, ενεργοποιεί τη ρευστότητα του λόγου. Ιδιαίτερα στην ενότητα όπου ο χρήστης μπορεί να σχολιάσει και στην οποία μια άποψη μπορεί να μεταφερθεί σε επόμενο επίπεδο με την προσθήκη νέων στρωμάτων εμπάθυνσης καθώς οι αναγνώστες μοιράζονται σκέψεις, ιδέες και εμπειρίες πάνω σε κάποιο θέμα, εκεί πραγματοποιείται η πραγματική δράση στα περισσότερα επιτυχημένα

μπλογκ (Μενελάου, Ν. 2013)¹. Όπως έχει επανειλημμένα διαπιστωθεί, είναι αδιαμφισβήτητη η άμεση διάχυση της πληροφορίας μέσω της ευκαιρίας για σύνδεση και συζήτηση που προσφέρεται από τα Νέα Μέσα..

2. Αύξηση του χρόνου στο Διαδίκτυο

Είναι γενικά αποδεκτό αλλά και επιστημονικά αποδεδειγμένο ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει τεράστια αύξηση στο χρόνο χρήσης του Διαδικτύου. Αποτέλεσμα του φαινομένου αυτού είναι η εμφάνιση μερικών απρόβλεπτων συνεπειών.

Ο Mike Langlois (2012)² δηλώνει ότι «πριν από δυο χρόνια ο μέσος χρόνος χρήσης του διαδικτύου από ενήλικες ήταν 13 ώρες τη βδομάδα μη συμπεριλαμβανομένου του χρόνου για το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο. Με την εμφάνιση του iPad ο χρόνος αυτός χωρίς αμφιβολία διπλασιάστηκε». Ο Langlois προσθέτει πως ευτυχώς οι χρήστες αρχίζουν πια να προβληματίζονται για τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούμε την τεχνολογία, όπως για παράδειγμα ο Howard Rheingold, (2014)³ στο νέο του βιβλίο με τον τίτλο 'Net Smart'. Ο Rheingold πιστεύει πως το να ξέρει κανείς πώς να χρησιμοποιεί τα διαδικτυακά εργαλεία χωρίς να πλημμυρίζει από πληθώρα πληροφοριών καθορίζει την προσωπική επιτυχία τον 21ο αιώνα.

Οι δεξιότητες που σχετίζονται με τη χρήση της τεχνολογίας συμπεριλαμβάνονται στα απαιτούμενα προσόντα για να εισέλθει κανείς στην αγορά εργασίας είτε ως μέλος του επιστημονικού προσωπικού είτε ως μέλος του τεχνικού στους τομείς των επιστημών, της υγείας, της εκπαίδευσης, της σίτισης κλπ. Η εκπαίδευση στη χρήση της τεχνολογίας δεν είναι πλέον προαιρετική αλλά απαιτούμενη. Ο Langlois συμφωνεί με το γεγονός ότι αυτή είναι η πραγματικότητα, σχολιάζοντας πως έχουμε περάσει το σημείο κατά το οποίο η χρήση της τεχνολογίας ήταν προαιρετική και προτείνοντας βοηθητικές λύσεις για το πώς να διαχειρίζεται κανείς τον χρόνο του στο διαδίκτυο όπως το να αντιλαμβάνεται τι είναι αυτό που τον οδηγεί στο να καταναλώνει τον περισσότερο του χρόνο σε συγκεκριμένη ηλεκτρονική σελίδα, ποια ιδιαίτερα στοιχεία είναι τα πιο χρονοβόρα και να θέτει προτεραιότητες, αφού δεν είναι απαραίτητο να τα διαβάξει κανείς όλα. Ο Langlois αναφέρεται στον Peter Bregman, έναν χρήστη του μπλογκ Harvard Business Review, ο οποίος προτείνει το να έχει κανείς δυο λίστες κάθε μέρα. Η μια να του υπενθυμίζει τα πράγματα στα οποία θα πρέπει να δώσουμε σημασία τη συγκεκριμένη μέρα και η άλλη τα ασήμαντα.

Ο Rheingold υποστηρίζει πως μια «συνετή» χρήση των ψηφιακών μέσων σημαίνει

1 Menelaou, N. (2013) Intercultural Dialogue and Digital Journalism, *American International Journal of Contemporary Research*, τόμ.3 (9), σ.σ. 115-118

2 Langlois, M. (2012). *Technology and Time Management: Some Simple Tips*, Στο Management <http://www.gametherapist.com/2012/06/02/technology-and-time-management-some-simple-tips/>, (προσπελάστηκε στις 14 Ιουνίου 2016)

3 Rheingold, H. (2014). *Net Smart: How to Thrive Online*, MIT Press

να έχουμε επίγνωση του τι κάνουμε στο διαδίκτυο και να καλλιεργούμε μια συνεχή εσωτερική διερεύνηση/αναζήτηση για το πώς θα θέλαμε να χρησιμοποιούμε τον χρόνο μας. Ο Rheingold⁴ εστιάζει σε πέντε σημεία διαδικτυακής εκπαίδευσης που συμβάλλουν στην «συνετή» χρήση των ψηφιακών μέσων: «προσοχή, συμμετοχή, συνεργασία, κριτική αποδοχή της πληροφορίας και λογισμικό διαχείρισης διαδικτύου». Ο συγγραφέας πιστεύει πως ο έξυπνος συνδυασμός των ατομικών συμμετοχών στο διαδίκτυο παράγει μια περισσότερο κριτική κοινωνία. Στην πράξη, συμφωνώντας με τον Rheingold, παρατηρούμε ότι πολύ συχνά οι χρήστες του διαδικτύου δρουν αυτόματα χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τις πιθανές συνέπειες αυτών που «ποστάρουν» και χωρίς να αντιλαμβάνονται ότι το Διαδίκτυο είναι ένα δημόσιο βήμα στο οποίο δεν μοιράζεται απλά κανείς τη σκέψη του αλλά υπόκειται και σε κριτική γι' αυτήν. Έτσι, πρέπει κανείς να είναι προσεκτικός πριν αναρτά τις απόψεις του και ναι, παράγεται μια περισσότερο σκεπτόμενη και προβληματιζόμενη κοινωνία με την κοινοποίηση της πληθώρας απόψεων η οποία ενεργοποιείται μέσω των διαδικτυακών διαλόγων. Όμως η κοινοποίηση αυτή μπορεί κάλλιστα να δημιουργήσει προβλήματα.

3. Ο Χρόνος στο Διαδίκτυο και η Διαχείριση της Καθημερινής Ζωής

Πριν ασχοληθούμε με το θέμα της διαχείρισης του χρόνου στο Διαδίκτυο, ας σκεφτούμε τί πραγματικά σημαίνει η έννοια «χρόνος». Έχουν δοθεί πολλοί ορισμοί για την έννοια αυτή. Αν δεχτούμε το ότι ο χρόνος είναι «το σημείο κατά το οποίο ή η περίοδος κατά την οποία συμβαίνουν πράγματα»⁵, αυτόματα δεχόμαστε το γεγονός ότι μετρούμε τον χρόνο σε σχέση με τα γεγονότα δηλαδή αναφερόμαστε στον πραγματικό χρόνο που έχει σχέση με τη δραστηριότητά μας και όχι στον χρόνο του ρολογιού.

Έχοντας υπόψη τα πιο πάνω μπορούμε να πούμε ότι ο χρόνος που ξοδεύουμε στο Διαδίκτυο μπορεί να καθορίσει και τον τρόπο με τον οποίο διαχειριζόμαστε τον χρόνο στη ζωή μας· κυρίως, μπορεί να καθορίσει πόσο χρόνο αναλώνουμε στο να παράγουμε έργο και πόσο χρόνο χάνουμε σε μη παραγωγικές σκέψεις, συνομιλίες και δράσεις. Συμβάλλει ο χρόνος μας στο να προοδεύσουμε και να επιτύχουμε; Μπορούμε να κάνουμε διάλειμμα από το Διαδίκτυο ή μήπως είμαστε επικίνδυνα εθισμένοι σε αυτό; Αφιερώνουμε χρόνο για να σκεφτούμε πώς να δράσουμε και/ή να αντιδράσουμε στο Διαδίκτυο ή μήπως συμπεριφερόμαστε πάντοτε αυθόρμητα; Έχουμε προγραμματίσει πώς να χρησιμοποιούμε το Διαδίκτυο; Οι Mathews, J., Debolt, D. και Percival, D. (2011)⁶ δίνουν μερικές αποτελεσματικές συμβουλές για τη διαχείριση του χρόνου στην τεχνολογία γενικότερα και αναφέρουν ότι:

4 Rheingold, H. (2014). *Net Smart: How to Thrive Online*, MIT Press, p.p. 73-74.

5 Merriam-Webster Editorial Staff (2003). Merriam Webster's Collegiate Dictionary, *A Full definition of Time*, Στο <http://www.merriam-webster.com/dictionary/time>, (προσπελάστηκε στις 11 Οκτωβρίου 2016)

6 Mathews, J., Debolt, D. and Percival, D. (2011). *How to Manage Time With 10 Tips That Work*, Στο <https://www.entrepreneur.com/article/219553>, (προσπελάστηκε στις 18 Ιουνίου 2016)

«πρέπει να εξασκηθεί κανείς στο να μην απαντά το τηλέφωνο μόνο και μόνο επειδή κτυπά ή τα ηλεκτρονικά μηνύματα απλά επειδή εμφανίζονται, να αποσυνδέει την άμεση αποδοχή μηνυμάτων και να προγραμματίζει κάποιο χρονικό σημείο κατά το οποίο να απαντά στα ηλεκτρονικά μηνύματα που δέχεται και να επιστρέφει τις κλήσεις τηλεφώνου που παίρνει. Συγχρόνως πρέπει κανείς να μπλοκάρει άλλες ενοχλήσεις όπως το Facebook και άλλα μέσα κοινωνικής δικτύωσης εκτός και αν του είναι απαραίτητα για την εργασία του».

Αν σκεφτούμε τον χρόνο που χάνουν πολλοί στο Διαδίκτυο για σκοπούς ψυχαγωγίας αντί να τον χρησιμοποιούν παραγωγικά, για εργασία, διάλογο, προσφορά υπηρεσιών, για την έκθεση έργων τέχνης ή για άλλες χρήσιμες ενέργειες και ευεργετικές για την κοινωνία, τότε μπορούμε να αντιληφθούμε τους πραγματικούς κινδύνους μιας μη «συνετής» και λογικής χρήσης των μέσων, για να υπενθυμίσουμε αυτά που λέει ο Rheingold ⁷.

Με την αύξηση της χρήσης των 'tablets' και των έξυπνων κινητών, «οι άνθρωποι ξοδεύουν διπλάσιο χρόνο στο Διαδίκτυο σε σύγκριση με τον χρόνο που ξόδευαν πριν από δέκα χρόνια», όπως κατέδειξε έρευνα του Ofcom⁸. Με δείγμα 1,890 ενηλίκων οι οποίοι έδωσαν συνέντευξη, το Ofcom αποκάλυψε πως σε περίοδο δέκα ετών, ο χρόνος στο Διαδίκτυο είχε αυξηθεί δραματικά από 30 λεπτά το 2005 σε σχεδόν δυόμιση ώρες το 2014 και πως μέχρι το 2014 εννέα στους δέκα ενήλικες χρησιμοποιούσαν το Διαδίκτυο ενώ το 2005 το χρησιμοποιούσαν μόνο οι μισοί.

Η έρευνα κατέδειξε επίσης ότι ο αριθμός των ατόμων που παρακολουθούσαν τηλεόραση ή ταινίες, έπαιζαν παιχνίδια στο Διαδίκτυο ή έστελναν μηνύματα 'sms' στο κινητό τους τηλέφωνο, είχε επίσης αυξηθεί κατακόρυφα. Σχεδόν όλοι οι χρήστες κινητού τηλεφώνου έστελναν μηνύματα (90% το 2014, σε σύγκριση με 70% το 2005). Ακόμα αυξήθηκε και ο αριθμός των ατόμων που χρησιμοποιούσαν το κινητό τους τηλέφωνο για να αποστείλουν ηλεκτρονικό μήνυμα (52% το 2014 σε σύγκριση με 5% το 2005) και για να τηλεφωνήσουν χρησιμοποιώντας το Διαδίκτυο (43% το 2014, σε σύγκριση με 27% το 2013).

Επιπρόσθετα, η έρευνα του Ofcom κατέδειξε κατακόρυφη αύξηση στη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, η οποία είχε τριπλασιαστεί από το 2007, όταν το Ofcom είχε για πρώτη φορά ερωτήσει τους συμμετέχοντες αν ήταν χρήστες

7 Rheingold, H. (2014). *Net Smart: How to Thrive Online*, MIT Press

8 Ofcom, (2015). *Time spent online doubles in a decade, Media Use and Attitudes 2015 Report*, Στο <http://media.ofcom.org.uk/news/2015/time-spent-online-doubles-in-a-decade/>, (προσπελάστηκε στις 10 Αυγούστου 2016) 'Ofcom's Media Use and Attitudes 2015 report, now in its tenth year, shows that internet users aged 16 and above claimed to spend nearly 10 hours (9 hours and 54 minutes) online each week in 2005. By 2014 it had climbed to over 20 hours and 30 minutes. The biggest increase in internet use is cited among 16-24 year olds, almost tripling from 10 hours and 24 minutes each week in 2005 to 27 hours and 36 minutes by the end of 2014. 2014 saw the biggest increase in time spent online in a decade, with internet users spending over three and a half hours longer online each week than they did in 2013 (20 hours and 30 minutes in 2014, compared to 16 hours and 54 minutes in 2013)'.

των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. «Σχεδόν τα τρία τέταρτα (72%) των χρηστών του Διαδικτύου ηλικίας 16 και άνω είχε προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης σε σύγκριση με μόνο το 22%, το 2007». Η μεγαλύτερη αύξηση όμως παρατηρήθηκε ανάμεσα στα άτομα ηλικίας 35-44 ετών, με το 80% των χρηστών του Διαδικτύου να έχουν προφίλ στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης το 2014 σε σύγκριση με 12% το 2007. Ακόμα, το 2014, σχεδόν τα μισά από τα άτομα μεταξύ 55-64 ετών είχαν προφίλ, σε σύγκριση με το ένα τρίτο από αυτά (33%) που είχαν προφίλ το 2013.

Τα ευρήματα της ίδιας έρευνας κατέδειξαν ότι κάποιος χρησιμοποιούσε πολύ περισσότερο το Διαδίκτυο για δημόσιες δραστηριότητες το 2014 παρά το 2005 και ότι οι περισσότεροι χρήστες είχαν επισκεφθεί πολιτικές ιστοσελίδες ή ιστοσελίδες προεκλογικής εκστρατείας (από 19% το 2005 σε 44% το 2014).

Η έρευνα διενεργήθηκε στο πλαίσιο της δράσης του Ofcom σύμφωνα με τις απαιτήσεις του Νόμου Περί Επικοινωνίας του 2003, αφού η παράγραφος 11 απαιτεί από το Ofcom να προάγει τον μιντιακό γραμματισμό, την εκπαίδευση στη χρήση των μέσων στο Ηνωμένο Βασίλειο. Σύμφωνα με την παράγραφο 14 (6a), το Ofcom έχει καθήκον να διασφαλίζει τη διεξαγωγή έρευνας σε θέματα που αναφέρονται στην παράγραφο 11 (1)⁹.

Τα αποτελέσματα της πιο πάνω έρευνας καθώς και καθημερινή παρατήρηση και εμπειρία, συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι σήμερα το Διαδίκτυο έχει καταστεί το επίκεντρο της ζωής μας. Αν δούμε θετικά την πραγματικότητα αυτή μπορούμε να αισθανθούμε ότι η ζωή είναι πιο ενδιαφέρουσα με τον πλούτο και το βάθος της πληροφορίας που μπορούμε με ελάχιστη προσπάθεια να αποκτούμε και με τις ευκαιρίες διάδρασης και εξάλειψης του χώρου και του χρόνου που προσφέρονται τόσο απλόχερα. Ένα κοινό όφελος του να συνδέεται κανείς στο Διαδίκτυο είναι το ότι κάνει το άτομο να αισθάνεται ότι είναι ενεργό μέλος της κοινωνίας καθώς οι απόψεις του ταξιδεύουν πέρα από τα σύνορα του σπιτιού του, του σχολείου, του χώρου εργασίας ή οποιουδήποτε άλλου χώρου συγκέντρωσης ατόμων και φθάνουν σε κοινότητες, χώρες, σε όλο τον κόσμο.

Αν όμως ερμηνεύσουμε την πραγματικότητα αυτή σε σχέση με χαμένες ευκαιρίες για απόλαυση της πραγματικής ζωής, επειδή ακριβώς στο διαδίκτυο οι περισσότεροι από μας απλά παρατηρούμε τα συμβαίνοντα γύρω μας ή στις ζωές άλλων πάνω σε μια οθόνη, τότε μπορούμε ξεκάθαρα να μιλούμε για εθισμό στο Διαδίκτυο ή στον Ηλεκτρονικό Υπολογιστή. Η υπερβολική χρήση του Διαδικτύου ή του Ηλεκτρονικού Υπολογιστή που επεμβαίνει στην καθημερινότητα είναι ένας επικίνδυνος εθισμός που οδηγεί σε ανισορροπίες στη ζωή οι οποίες χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης και θεραπείας.

9 The Communications Act 2003 is an [Act](#) of the Parliament of the UK. The act, which came into force on 25 July 2003, superseded the telecommunications Act of 1984. The new act was the responsibility of [Tessa Jowell](#), Culture Secretary. It consolidated the telecommunication and broadcasting regulators in the UK, introducing Ofcom, the Office of Communications, as the new industry regulator. On 28 December 2003 Ofcom gained its full regulatory powers, inheriting the duties of Of tel, the Office of Telecommunications.

4. Εθισμός στο Διαδίκτυο ή στον Ηλεκτρονικού Υπολογιστή- «Ένα παιδί στα τέσσερα είναι εθισμένο στο Διαδίκτυο»

Ο Deans (1997)¹⁰, ορίζει τον εθισμό ως την κατάσταση κατά την οποία το άτομο χάνει τον ενσυνείδητο έλεγχο της κατανάλωσης ή της χρήσης κάποιου προϊόντος. Με την ίδια λογική, εθισμός μπορεί να είναι υπερβολική κατανάλωση τροφής, ποτού, φαρμακευτικής αγωγής ή ουσίας, ή ακόμα και η υπερβολική προσκόλληση σε άτομο, η υπερβολική χρήση κάποιου προϊόντος της τεχνολογίας όπως της τηλεόρασης, του Διαδικτύου ή του Ηλεκτρονικού Υπολογιστή. Η τελευταία έκδοση του Διαγνωστικού και Στατιστικού Εγχειριδίου Ψυχικών Διαταραχών [Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-V)]¹¹ χαρακτηρίζει τον εθισμό στο Διαδίκτυο ως διαταραχή η οποία χρήζει περαιτέρω μελέτης και έρευνας. Το DSM είναι το εγχειρίδιο που χρησιμοποιούν οι ψυχίατροι και οι ερευνητές για να διαγνώσουν και να κατηγοριοποιήσουν ψυχικές διαταραχές. Ο Αμερικανικός Ψυχιατρικός Σύνδεσμος δημοσίευσε το DSM-V το 2013, μετά από 14 χρόνια επιμέλειας. Σε μια έκδοση της ιστοσελίδας του Εθνικού Κέντρου Πληροφορίας για την Βιοτεχνολογία, παρουσιάζεται έρευνα που διενεργήθηκε από το Τμήμα Ψυχιατρικής Ενηλίκων του Ιατρικού Πανεπιστημίου της Πολωνίας η οποία κατέδειξε ότι «ο εθισμός στο Διαδίκτυο ήταν πολύ κοινός ανάμεσα στους νέους και ιδιαίτερα στα παιδιά. Ένα στα τέσσερα παιδιά είναι εθισμένο στο Διαδίκτυο»¹². Ο εθισμός στο Διαδίκτυο και στον Ηλεκτρονικού Υπολογιστή αποτελεί ένα σοβαρό και ανησυχητικό εύρημα και το συντομότερο δυνατό πρέπει να βρεθεί ο τρόπος να τον καταπολεμήσουμε.

Αφού απέδειξαν ότι «τα μέσα επηρεάζουν την ψυχολογική κατάσταση του ανθρώπου παρομοίως με την εθιστική επίδραση των ψυχοδραστικών ουσιών ή του τζόγου» και ότι «η υπερβολική χρήση του Ηλεκτρονικού Υπολογιστή προκαλεί ψυχιατρικές διαταραχές»¹³, οι συγγραφείς της πιο πάνω έρευνας ισχυρίζονται ότι πρέπει να ληφθούν προληπτικά μέτρα για την εξάλειψη του φαινομένου και ότι πρέπει να ενημερωθούν οι νέοι και οι γονείς τους για τους κινδύνους της ανεξέλεγκτης χρήσης του Διαδικτύου αλλά και να παρακολουθούν συμπεριφορές που σχετίζονται με τον εθισμό στο Διαδίκτυο. Οι ερευνητές δείχνουν τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους εκδηλώνεται ο εθισμός

10 Deans Allen, D. (1997). Drug Addiction, California: California State University, Northridge

11 Αμερικανικός Ψυχιατρικός Σύνδεσμος (2013). *Internet Gaming Disorder*, Στο www.dsm5.org/Pages/Default.aspx, (προσπελάστηκε στις 30 Ιουνίου 2016)

12 Zboralski, K., Orzechowska, A., Talarowska, M., Darnos, A., Janiak, A., Janiak, M., Florkowski, A., Gaflecki, P., (2009). *The prevalence of Computer and Internet Addiction Among Pupils*, Στο <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19252459>, (προσπελάστηκε στις 22 Ιουνίου 2016)

13 Zboralski, K., Orzechowska, A., Talarowska, M., Darnos, A., Janiak, A., Janiak, M., Florkowski, A., Gaflecki, P., (2009). *The prevalence of Computer and Internet Addiction Among Pupils*, Στο <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19252459>, (προσπελάστηκε στις 22 Ιουνίου 2016)

στο Διαδίκτυο ή στον Ηλεκτρονικό Υπολογιστή:

- Υπερφόρτωση Πληροφοριών. Το υπερβολικό «σερφάρισμα» οδηγεί σε μειωμένη παραγωγικότητα στην εργασία και λιγότερη σύνδεση με μέλη της οικογένειας. .
- Μανιακές Τάσεις. Η ανάλωση υπερβολικού χρόνου σε διαδικτυακές δραστηριότητες όπως σε παιχνίδια, στον τζόγο, σε δημοπρασίες ή στο χρηματιστήριο, οδηγεί σε περιττά έξοδα και προβλήματα στην εργασία.
- Εθισμός στο Κυβερνοσέξ. Το σερφάρισμα σε ιστοσελίδες σεξουαλικού περιεχομένου επηρεάζει τις σχέσεις στην προσωπική ζωή.
- Εθισμός στις Κυβερνοσχέσεις. Η υπερβολική χρήση των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης με σκοπό τη δημιουργία προσωπικών σχέσεων αντί να περνά κανείς τον χρόνο του με την οικογένεια και τους φίλους του μπορεί να καταστρέψει τις πραγματικές σχέσεις στη ζωή του.

4.1 Τα αίτια του εθισμού στον Ηλεκτρονικό Υπολογιστή ή στο Διαδίκτυο και ο Φαύλος Κύκλος

Μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι όταν οι άνθρωποι έχουν στενούς δεσμούς με τους άλλους και καλές σχέσεις με οργανισμούς και ιδρύματα του περιβάλλοντός τους, τότε δεν έχουν την επιθυμία να χρησιμοποιούν το Διαδίκτυο με εθιστικό τρόπο. Είναι η έλλειψη της δέσμευσης με τους άλλους και της συναισθηματικής στήριξης που κάνει τον άνθρωπο να στραφεί στο Διαδίκτυο. Το άγχος και η μιζέρια μπορούν να συμβάλουν τα μέγιστα στον εθισμό στον Ηλεκτρονικό Υπολογιστή ή στο Διαδίκτυο. Εσωστρεφή και ντροπαλά άτομα που δεν έχουν την ικανότητα να σχετίζονται εύκολα με τους άλλους έχουν μεγαλύτερη τάση για τον εθισμό αυτό. Το ίδιο το πλεονέκτημα της παγκόσμιας και άμεσης επικοινωνίας μέσω του Διαδικτύου και των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης που προσφέρεται στο χωρίς φίλους και συναισθηματικά κενό άτομο μπορεί να προκαλέσει τον αποκλεισμό του από την πληρέστερη μορφή επικοινωνίας, τη φυσική/σωματική επικοινωνία. Αποτέλεσμα αυτού του αποκλεισμού είναι η ακύρωση της επιρροής της μη λεκτικής επικοινωνίας¹⁴. Ένας φαύλος κύκλος γεννιέται όταν τα μοναχικά άτομα προσπαθούν να δημιουργήσουν σχέσεις με τους άλλους μέσω του Διαδικτύου αλλά ταυτόχρονα, στο φυσικό τους πεδίο και περιβάλλον κλείνονται στον εαυτό τους και στερούνται της χαράς της πρόσωπο με πρόσωπο διάδρασης, συνεργασίας και προφανώς ζωντανής επικοινωνίας με τους άλλους, λόγω ακριβώς του εθισμού τους.

4.2 Συμπτώματα του Εθισμού στο Διαδίκτυο

Τα σωματικά και συναισθηματικά συμπτώματα ενός τέτοιου εθισμού εμφανίζο-

14 Menelaou, N. (2016) New Media Effects on Connectedness, *International Journal of Arts and Commerce*, τόμ. 5 (2), σ.σ. 1-7,

νται ως πονοκέφαλοι, αιπνίες, προβλήματα στην όραση, άγχος, τάση για απομόνωση και απηθυμία. Τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα του εθισμού αυτού μπορεί να είναι τόσο σοβαρά που να οδηγήσουν σε πτώχευση, ιδιαίτερα αν ο χρόνος που δαπανάται στο Διαδίκτυο αφορά ψώνια, τζόγο ή τυχερά παιχνίδια¹⁵. Η έρευνα που οδήγησε σε αυτά τα ευρήματα, η οποία διενεργήθηκε από το Τμήμα Ψυχιατρικής ενηλίκων του Ιατρικού Πανεπιστημίου της Πολωνίας (Poland Medical University), έφερε στην επιφάνεια το γεγονός ότι άλλο ένα σύμπτωμα του εθισμού στο διαδίκτυο είναι η αδυναμία να ακολουθεί κανείς χρονικές προθεσμίες και σε μερικές περιπτώσεις η απώλεια της αίσθησης του χρόνου. Η αδυναμία να ακολουθεί κανείς χρονικές προθεσμίες και σε μερικές περιπτώσεις η απώλεια της αίσθησης του χρόνου ως συμπτώματα του εθισμού στο Διαδίκτυο επηρεάζουν σοβαρά τη ζωή του χρήστη του Διαδικτύου και ιδιαίτερα την ικανότητά του να διαμορφώσει το εγγύς του μέλλον και να κτίσει τη ζωή του στην πραγματικότητα με την έννοια του προγραμματισμού.

Οι συνέπειες αυτού του φαινομένου δεν έχουν ακόμα πλήρως εμφανιστεί αφού το Διαδίκτυο και η κοινωνική δικτύωση είναι σχετικά πρόσφατα εργαλεία διασύνδεσης και χρειάζεται κάποιος χρόνος για να τις αξιολογήσει κανείς. Όμως, με τη δραματικά συνεχιζόμενη αύξηση του αριθμού των χρηστών του Διαδικτύου, μπορούμε να περιμένουμε πραγματικές αλλαγές μελλοντικά αναφορικά με τους βραχυπρόθεσμους και τους μακροπρόθεσμους στόχους των ατόμων, τους σκοπούς και τα οράματά τους και την ποιότητα των προσδοκιών τους.

Οι Zimbardo, Ph. και Boyd, J (2008)¹⁶ μιλούν για τις παρούσες και μελλοντικές προοπτικές που έχει κάθε άτομο και ισχυρίζονται πως κάθε σημαντική απόφαση καθορίζεται από μια δύναμη που ενεργεί βαθιά μέσα στο μυαλό μας και αποτελεί την προοπτική μας για τον χρόνο, την εσωτερική μας χρονική ζώνη. Συνεχίζοντας, τονίζουν πως δεν είμαστε ενήμεροι γι' αυτή την δύναμη που επιδρά στη ζωή μας και ως αποτέλεσμα αυτού δεν διαχειριζόμαστε αποτελεσματικά τον χρόνο μας. Εξηγούν πώς οι προηγούμενες, οι παρούσες και οι μελλοντικές προοπτικές επιδρούν διαμορφώνουν τη ζωή μας. Αν το σκεφτούμε αυτό σε σχέση με τον χρόνο που ξοδεύεται στο Διαδίκτυο, ειδικά από τους νέους, τότε μπορούμε να μιλούμε για έμφαση στις παρούσες προοπτικές αντί στις μελλοντικές. Αυτή η έμφαση στις παρούσες προοπτικές έχει πολύ αρνητικές επιπτώσεις στο όραμα των νέων για το μέλλον. Θα ήταν σίγουρα φοβερό να ανακαλύψει κανείς πως οι νέοι δεν έχουν πια φιλοδοξίες και πως η τεχνολογία έχει καταφέρει να διώξει τα όνειρά τους. Το να επιτύχει κανείς στη ζωή χωρίς κάποιο σχεδιασμό είναι αναμφίβολα ρισκοκίνδυνο. Η έλλειψη προγραμματισμού συνήθως σημαίνει έλλειψη επιθυμίας

15 *Computer/Internet Addiction Symptoms, Causes and Effects*. Στο <http://www.psychguides.com/guides/computerinternet-addiction-symptoms-causes-and-effects/>Computer/Internet Addiction Symptoms, Causes and Effects, (προσπελάστηκε στις 10 Ιουλίου 2016)

16 Zimbardo, Ph. and Boyd, J. (2008). *The Time Paradox: The New Psychology of Time that will Change Your Life*, Washington: Atria Books

για πρόοδο και ζωή χωρίς νόημα. Είναι πολλές οι συζητήσεις που έχουν γίνει σχετικά με τη σημασία του να θέτει κανείς στόχους στη ζωή και να έχει όραμα. Όπως είπε η πνευματική δασκάλα και συγγραφέας Eileen Caddy, «Ψυχή χωρίς υψηλό σκοπό μοιάζει με πλοίο χωρίς πηδάλιο».

5. Συμπέρασμα

Εάν δεν καθορίσει κάποιος την ηθική του δεοντολογία και αν δεν ξεκαθαρίσει στο μυαλό του τι θα κάνει και κυρίως τι δεν θα κάνει στο Διαδίκτυο και πώς θα διαχειριστεί τον χρόνο του στο Διαδίκτυο, ο κίνδυνος να τον κατακλύσει το ίδιο το Διαδίκτυο πάντα θα караδοκεί.

Επαναλαμβάνοντας αυτό που είπε ο Rheingold¹⁷ σχετικά με την «συνετή» χρήση των ψηφιακών μέσων, «το να γνωρίζει κανείς πώς να χρησιμοποιεί τα εργαλεία της επιγραμμικής τεχνολογίας χωρίς να πλημμυρίζει από πληροφορίες είναι βασικό συστατικό της προσωπικής επιτυχίας στον εικοστό πρώτο αιώνα». Ο Rheingold τονίζει το γεγονός ότι πρέπει να χρησιμοποιούμε τα ψηφιακά μέσα με τρόπο που «θα μας κάνει ενισχυμένους χρήστες αντί παθητικούς αποδέκτες πληροφοριών».

Ένα ευφυές άτομο σίγουρα γνωρίζει πως ο χρόνος του στη γη είναι πολύ σύντομος· έτσι το ευφυές άτομο δεν θα επιτρέψει στο Διαδίκτυο να εκμεταλλευτεί τον χρόνο αυτό αλλά θα χρησιμοποιήσει το Διαδίκτυο ως εργαλείο για να διευκολύνει τη ζωή του και όχι να του κλέψει την πραγματική του ζωή. Ας διαμορφώσουμε εμείς οι ίδιοι τη ζωή μας και ας μην επιτρέψουμε στον κόσμο της τεχνολογίας να το κάνει αυτό. Η ουσία της πραγματικής ζωής δεν υπάρχει στα συμβαίνοντα ή στα γεγονότα που εμφανίζονται σε μια οθόνη και τα οποία μπορεί να τύχουν διαμόρφωσης, αλλαγής και χειρισμού με διάφορους τρόπους από αυτούς που τα δημοσιοποιούν. Η ουσία της πραγματικής ζωής έγκειται στο τι συμβαίνει εκεί έξω, στο φυσικό πεδίο και το περιβάλλον των ανθρώπων.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Deans Allen, D. (1997). *Drug Addiction*, California: California State University, Northridge
- Menelaou, N. (2013). Intercultural Dialogue and Digital Journalism, *American International Journal of Contemporary Research*, τόμ. 3 (9), σ.σ. 115-118
- Menelaou, N. (2016). New Media Effects on Connectedness, *International Journal of Arts and Commerce*, τόμ. 5 (2), σ.σ. 1- 7
- Rheingold, H. (2014). *Net Smart: How to Thrive Online*, MIT Press, σ.σ. 73-74

17 Rheingold, H. (2014). *Net Smart: How to Thrive Online*, MIT Press, p.p 73-74

Zimbardo, Ph. and Boyd, J. (2008). *The Time Paradox: The New Psychology of Time that will Change Your Life*, Washington: Atria Books

Ιστοσελίδες

Computer/Internet Addiction Symptoms, Causes and Effects. Στο [http://www.psychguides.com/guides/computerinternet-addiction-symptoms-causes-and-effects/Computer/Internet Addiction Symptoms, Causes and Effects](http://www.psychguides.com/guides/computerinternet-addiction-symptoms-causes-and-effects/Computer/Internet%20Addiction%20Symptoms,%20Causes%20and%20Effects), (προσπελάστηκε στις 10 Ιουλίου 2016)

Αμερικανικός Ψυχιατρικός Σύνδεσμος (2013). *Internet Gaming Disorder*, Στο www.dsm5.org/Pages/Default.aspx, (προσπελάστηκε στις 30 Ιουνίου 2016)

Langlois, M. (2012). *Technology and Time Management: Some Simple Tips*, Στο [Managementhttp://www.gamertherapist.com/2012/06/02/technology-and-time-management-some-simple-tips/](http://www.gamertherapist.com/2012/06/02/technology-and-time-management-some-simple-tips/), (προσπελάστηκε στις 14 Ιουνίου 2016)

Mathews, J., Debolt, D. and Percival, D. (2011). *How to Manage Time With 10 Tips That Work*, Στο <https://www.entrepreneur.com/article/219553>, (προσπελάστηκε στις 18 Ιουνίου 2016)

Merriam-Webster Editorial Staff (2003). Merriam Webster's Collegiate Dictionary, *A Full definition of Time*, Στο <http://www.merriam-webster.com/dictionary/time>, (προσπελάστηκε στις 11 Οκτωβρίου 2016)

Ofcom, (2015). *Time spent online doubles in a decade, Media Use and Attitudes 2015 Report*, Στο <http://media.ofcom.org.uk/news/2015/time-spent-online-doubles-in-a-decade/>, (προσπελάστηκε στις 10 Αυγούστου 2016)

Zboralski, K., Orzechowska, A., Talarowska, M., Darmosz, A., Janiak, A., Janiak, M., Florkowski, A., Gałeczki, P.,(2009). *The prevalence of Computer and Internet Addiction Among Pupils*, Στο <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/19252459>, (προσπελάστηκε στις 22 Ιουνίου 2016)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Η κ. **Μενελάου Νίκη** γεννήθηκε στη Λευκωσία. Κατέχει πτυχίο στις «Κοινωνικές Επιστήμες και Διοίκηση» (The London School of Economics and Political Science), μεταπτυχιακό δίπλωμα στα “ΜΜΕ και στον Πολιτισμό” και Διδακτορικό Δίπλωμα στην “Πολιτιστική Διοίκηση και Πολιτική” (Πανεπιστήμιο Middlesex, Αγγλίας). Διατέλεσε δημοσιογράφος, παραγωγός προγραμμάτων και Μορφωτική Λειτουργός στο ΥΠΠΟ της Κυπριακής Δημοκρατίας. Σήμερα είναι Λέκτορας Δημοσιογραφίας στο Πανεπιστήμιο Frederick. Στον ερευνητικό τομέα «ΜΜΕ και Πολιτισμός» εξέδωσε μονογραφία και επιστημονικά άρθρα. Έλαβε μέρος ως εισηγήτρια σε αρκετά συνέδρια. Στοιχεία Επικοινωνίας: **pr.mn@frederick.ac.cy**

Τρούλης Μάρκος

Πολιτική και «Ενεργειακή Πολιτική»

Περίληψη

Το πεδίο της ενεργειακής πολιτικής είναι ραγδαία αναπτυσσόμενο κατά τις τελευταίες δεκαετίες σε πλανητικό επίπεδο. Ωστόσο, η έννοια της ενεργειακής πολιτικής καλύπτεται επαρκώς από την πλειοψηφία των σχετικών εγχειρημάτων; Η ενέργεια συνιστά μία σημαντικότητα – ίσως τη σημαντικότερη – οικονομική πτυχή της προσπάθειας ενός κράτους να ισχυροποιηθεί και να επιβιώσει και προφανώς οφείλει να ερευνάται πάντοτε υπό το συγκεκριμένο πρίσμα. Η πλειοψηφία – πιθανόν συντριπτική – των δημοσιεύσεων περί ενεργειακής πολιτικής εστιάζουν σε οικονομοτεχνικά ζητήματα υπό το μανδύα του όρου «πολιτική». Σίγουρα, τα πραγματευόμενα ζητήματα οικονομοτεχνικής φύσης είναι εξαιρετικά σημαντικά αλλά όντας αποκομμένα από τα διδάγματα της θεωρίας διεθνών σχέσεων και της στρατηγικής θεωρίας χάνουν τη συνολική εικόνα των αιτίων και των αιτιατών που διαμορφώνουν τη στρατηγική συμπεριφορά ενός κράτους και το πλαίσιο υλοποίησης των αποφάσεών του επί ζητημάτων ενέργειας.

Politics and “Energy politics”

Abstract

The field of energy politics has been substantially developed during the last decades in a global level. Nevertheless, it is doubtful whether the notion of energy politics is adequately covered by the majority of the relevant ventures. Energy is an important – perhaps the most important – economic aspect of a state effort towards power maximization and survival and profoundly, the relevant research has to be implemented under this lens. The majority – perhaps overwhelming – of the energy politics publications focus on economic and technical aspects in the name of “politics”. It is an undisputed fact that such aspects are extremely significant but, being separated from the content of international relations theory and strategic theory, they miss the overall cause-and-effect analysis, which represent determinants of a state strategic behavior as well as the decision-making process with regard to energy aspects.

1. Εισαγωγή

Η ενέργεια συνιστά, κατά τα τελευταία χρόνια, ένα συνεχώς εξελισσόμενο πεδίο επιστημονικού ενδιαφέροντος. Εντούτοις, η εν λόγω μεγέθυνση έχει καταστεί εφικτή εν πολλοίς διαμέσου της διαστρέβλωσης ορισμένων όρων και εννοιών, όπως εκείνος της «πολιτικής» και της «διεθνούς πολιτικής». Ο όρος «πολιτική» είναι βεβαίως ένας βαρυσήμαντος, αλλά ταυτόχρονα ελκυστικός και θελκτικός όρος για όσους φιλοδοξούν να παράγουν ένα εξίσου – κατά τη γνώμη πολλών – βαρυσήμαντο επιστημονικό αποτέλεσμα. Εντούτοις, όταν χρησιμοποιείται δίχως να υπακούει στα προτάγματα της οντολογίας του διεθνούς συστήματος, τότε καταλήγει να είναι μία πομφόλυγα τουλάχιστον όσον αφορά τα διακυβεύματα της συγκεκριμένης αναλυτικής διάστασης. Η εύλογη κατάληξη είναι να γίνεται κατάχρηση του όρου «πολιτική» για την ανάλυση των δυνατοτήτων κατασκευής αγωγών πετρελαίου ή φυσικού αερίου σε βάθος 3.000 μέτρων ή για την περιγραφή των τεχνικών όρων υδροποίησης του φυσικού αερίου. Η άγνοια περί των διανεμητικών συνεπειών του ανταγωνισμού στην εμπόρευση ενεργειακών προϊόντων οδηγεί στην αλλοίωση των δεδομένων παραγωγής ορθολογικής πολιτικής πρότασης, εξέλιξη που αποτελεί και το πρακτικό διακύβευμα εντύφησης στη θεωρία των διεθνών σχέσεων και στις στρατηγικές σπουδές. Πως ένας ειδικός αναλυτής δύναται να παράγει πολιτική πρόταση διακρατικής διάστασης με άξονα την ενέργεια αγνοώντας τον Kenneth Waltz ή τον Robert Gilpin; Πως δύναται να αποκρυπτογραφήσει την προοπτική, εν προκειμένω, της ρωσοτουρκικής ενεργειακής συνεργασίας αγνοώντας τον εγγενή ανταγωνισμό μεταξύ των δύο στον πρώην σοβιετικό χώρο; Πως δύναται να εξηγήσει την ρωσική

τιμολογιακή πολιτική ως προς το τουρκμενικό φυσικό αέριο παραμελώντας να ερευνήσει τη στρατηγική θέση και τον ρόλο της Τουρκίας ή τη στρατηγική της τουρκμενικής πολιτικής ηγεσίας ως προς το ενδεχόμενο πολυεπίπεδης σύγκλισης με την Άγκυρα;

Το πολιτικό γεγονός παραμένει μορφικά πανομοιότυπο εδώ και χιλιετίες. Ο Θουκυδίδης ερμήνευσε τα αίτια εκδήλωσης του Πελοποννησιακού Πολέμου ως παρεπόμενα της άνισης ανάπτυξης της Αθήνας, η οποία έθεσε τους Λακεδαιμονίους ενώπιον του διλήμματος ασφαλείας τους και του φόβου. Ανεγάζδιαστα, μεστά, περιγραφικά αποτύπωσε την προτεραιότητα μιας πολιτικής οντότητας να επιβιώσει, την αβεβαιότητα περί των προθέσεων του αντιπάλου και τη χάραξη της στρατηγικής συμπεριφοράς με άξονα την εκτίμηση όχι των προθέσεων αλλά των δυνατοτήτων του υπαρκτού ή δυνητικού αντιπάλου. Η εν λόγω συλλογιστική επαληθεύεται ξανά και ξανά ερμηνεύοντας ένα μεγάλο μέρος της κορωνίδας των προβλημάτων των διεθνών σχέσεων, ήτοι των αιτιών πολέμου, φθάνοντας έως την ερμηνεία των αιτιών του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου από τον Lowes Dickinson κατά παρόμοιο τρόπο. Ο Θουκυδίδης δεν αναφέρθηκε στις δυνατότητες πλεύσης των τριήρων και ο Dickinson δεν ανέλυσε τη λειτουργία της τότε νεοεφευρεθείσας μηχανής εσωτερικής καύσης¹. Και οι δύο μίλησαν για τις διακρατικές σχέσεις υπό το πρίσμα του σημαντικού, του αξιοσημείωτου και εν τέλει, του αιτίου.

Αξίζει να επαναληφθεί ότι δεν υποτιμάται η σημασία κατοχής τεχνολογίας, τεχνογνωσίας και δυνατοτήτων καινοτομίας. Ωστόσο, είναι διαφορετικό αυτά να τίθενται υπό τη βάση των κρατικών συντελεστών ισχύος και είναι διαφορετικό να αναλύονται ως τεχνικές παράμετροι. Όταν συμβαίνει το δεύτερο, η έννοια της ενεργειακής «πολιτικής» περιττεύει. Εντός του παρόντος κειμένου, πραγματοποιείται μία συνοπτική αναφορά στην έννοια της πολιτικής και της πορείας ανάπτυξης του πολιτικού γεγονότος έτσι ώστε να σκιαγραφηθούν οι κεντρικές συνιστώσες στις οποίες οφείλει να υπακούει ο οιοσδήποτε φιλοδοξεί να επιχρίσει την ανάλυσή του με το συγκεκριμένο όρο. Μετέπειτα, γίνεται μία συνοπτική καταγραφή της επικρατούσας συγκαρινής έρευνας επί των ενεργειακών ζητημάτων και τέλος, περιγράφεται το πλαίσιο ένταξης της ενέργειας στη συζήτηση περί της διεθνούς πολιτικής.

2. Περί πολιτικού γεγονότος και πολιτικής

Δε θα επιχειρηθεί εκτενής περιγραφή και ανάλυση του πολιτικού γεγονότος, μιας και σπουδαίοι Έλληνες μελετητές όπως ο Παναγιώτης Κονδύλης, ο Γιώργος Κοντογιώργης, ο Θεόδωρος Ζιάκας και ο Παναγιώτης Ήφαιστος έχουν γράψει σειρά κειμένων, στα οποία ο κάθε ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει². Επί

1 Dickinson, L. (2008), *The European anarchy*. London: Dodo press, σ. 35.

2 Ενδεικτικά, βλ.: Κονδύλης, Π. (2001), *Ισχύς και απόφαση: Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το*

του παρόντος, θα επιχειρηθεί μία σύντομη σκιαγράφηση της έννοιας μέσω της ελαστικής χρήσης όρων της θεωρίας διεθνών σχέσεων προκειμένου να καταδειχθούν τα βασικά σημεία της επιχειρηματολογίας του κειμένου. Η διαλεκτική περί του πολιτικού γεγονότος έχει τις απαρχές της στην ανάγκη του ανθρώπου να ενταχθεί σε συλλογικότητα προκειμένου να διαχειριστεί αυτά που ονομάζουμε στη θεωρία διεθνών σχέσεων «διλήμματα ασφαλείας», ήτοι τους υπάρχοντες κινδύνους για την ασφάλειά του. Η ίδια η απουσία μίας ρυθμιστικής αρχής, τουλάχιστον στο επίπεδο των εγκόσμιων, έστρεψε τον άνθρωπο στη δημιουργία πάσης φύσεως συλλογικοτήτων από τις φυλές και τις πόλεις-κράτη έως τις αυτοκρατορίες και τα έθνη-κράτη των τελευταίων αιώνων. Όπως αναφέρεται από τον Robert Gilpin:

Σε έναν κόσμο πεπερασμένων πόρων και ανταγωνισμών σχετιζόμενων με τη διανομή των συγκεκριμένων πόρων, τα ανθρώπινα όντα συγκρούονται μεταξύ τους πρωτίστως ως μέλη συλλογικοτήτων-ομάδων και όχι κατά μόνας. Ο homo sapiens είναι ένα συλλογικό όν [σ.σ. είδος το οποίο ζει σε φυλές] και η πίστη προς τη συλλογικότητα [σ.σ. φυλή] για τους περισσότερους εξ ημών ορίζεται πάνω από το σύνολο των συλλογικοτήτων πέραν της οικογένειας. Στο μοντέρνο κόσμο, έχουμε προσδώσει το όνομα «εθνοκράτος» προς όλες τις αντιμαχόμενες φυλές και το όνομα «εθνικισμός» προς την εν λόγω μορφή πίστης³.

Η ύπαρξη, δηλαδή, συγκεκριμένης «πλανητικής πίττας» δεν επιτρέπει την ατέρμονη και ασύδοτη διανομή των πόρων. Η ισχύς κατανέμεται υπέρ κάποιου δρώντα και εις βάρος κάποιου άλλου ενώ, όσο ισχυροποιείται ο ένας τόσο επίσης διογκώνεται η επιθυμία του άλλου για ισχυροποίηση. Εφόσον, δηλαδή, ο δρών είναι ορθολογικός και επιζητά την επιβίωσή του πράττει προς την κατεύθυνση της διαρκούς ισχυροποίησης προκαλώντας τα ανάλογα διλήμματα προς τους υπολοίπους. Όπως αναφέρει ο Κονδύλης, «η επιτυχής αυτοσυντήρηση έχει eo ipso ως αναγκαίο μακροπρόθεσμο επακόλουθό της την αυτοεπίταση, δηλαδή τη διεύρυνση της ισχύος»⁴. Ο εν λόγω άγραφος κανόνας οδήγησε τον άνθρωπο προς την ένταξή του σε συλλογικότητες και έκτοτε έχει αποτελέσει την κυριότερη αιτία συγκρούσεων μεταξύ των εν λόγω συλλογικοτήτων. Παράλληλα, ωστόσο, η συλλογικοποίηση καθ' εαυτή έχει αποτελέσει βασική συνιστώσα σταθεροποίησης και – αμφισβητήσιμα αρμονικής – συνύπαρξης. Ο Αριστοτέλης,

πρόβλημα των αξιών. Αθήνα: Στιγμή. Κοντογιώργης, Γ. (2006), *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» νεωτερικότητα*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις. Ζιάκας, Θ. (1993), *Έθνος και παράδοση*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις. Ήφαιστος, Π. (2009), *Κοσμοθεωρία των εθνών: Συγκρότηση και συγκράτηση των κρατών, της Ευρώπης και του κόσμου*. Αθήνα: Ποιότητα.

3 Gilpin, R. (1986), The richness of the tradition of political realism. Στο: Robert Keohane (επιμ.), *Neorealism and its critics*. New York: Columbia university press, σ. σ. 301–321, σ. 305.

4 Κονδύλης, Π. (2001), *Ισχύς και απόφαση: Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*. Αθήνα: Στιγμή, σ. 60.

αναφερόμενος στον άνθρωπο που ζει εκτός συλλογικότητας, τον κατατάσσει στα φιλοπόλεμα όντα, τα οποία είναι «σαν πόνια απομονωμένα από τα άλλα στο παιχνίδι των πεσσών» και τοιουτοτρόπως, αποφαίνεται ότι ο άνθρωπος είναι «ζώο πολιτικό»⁵.

Στη σύγχρονη εποχή, τέτοιες συλλογικότητες είναι τα εθνοκράτη. Αξίζει να προσεχθεί ότι, μέσω των συλλογικοποιήσεων, επιδιώχθηκε η ασφάλεια διαμέσου της βέλτιστης θέσης στην κατανομή ισχύος αλλά τούτο δε σημαίνει ότι οι εθνικές παραδόσεις είναι αποκυήματα του υλισμού. Τα εθνοκράτη, ως ορθολογικοί δρώντες ήτοι ως αναζητούντες αενάως την επιβίωσή τους, πράγματι επιδιώκουν τους υλικούς συντελεστές που θα συμβάλλουν στην υλοποίηση του μείζονος σκοπού τους. Εντούτοις, η μακράιωνη σταθερή παρουσία στον ίδιο χώρο, με τις ίδιες αισθητικές προσλαμβάνουσες, με την ίδια γλώσσα και με μία κοινή συνείδηση της ετερότητάς τους παρωθούν τις προκειμένες κοινωνίες προς τη διατράνωση αυτής ακριβώς της θέσης τους επί του πλανήτη. Καλώς ή κακώς. Συνεπώς, η επιδίωξη και επίτευξη της εθνικής ανεξαρτησίας έχει τείνει να αποτελεί κάτι πέραν της διεύρυνσης των υλικών μέσων, καθώς η ίδια η ιστορία και η έμφυτη ανάγκη του ανθρώπου να νοηματοδοτεί την ύπαρξή του έχουν προσδώσει ποικίλα νοήματα στο περιεχόμενο της συλλογικοποίησης.

Με βάση τα προηγούμενα, η επιβίωση και η ελευθερία είναι αδύνατες «χωρίς εθνική κοσμοθεωρία και συμβατό με αυτήν πολιτικό γεγονός, που εκπληρώνει πνευματικά και πολιτικά την ανθρωπολογική ετερότητα κάθε κοινωνικής οντότητας»⁶. Σε έναν κόσμο εθνοκρατών, είναι αδύνατη η επιβίωση μίας συλλογικότητας δίχως τα συμπαρομαρτούντα χαρακτηριστικά. Το έθνος, λοιπόν, συνιστά το απαύγασμα του συνόλου των στοιχείων, τα οποία ετεροπροσδιορίζουν μία συλλογικότητα και της προσδίδουν ταυτότητα, ενώ το κράτος αποτελεί το χρηστικό ή λειτουργικό μέσο διασφάλισης της αυθυπαρξίας του έθνους. Με άλλα λόγια, το έθνος είναι το πολιτικό γεγονός και το κράτος είναι το πολιτειακό γεγονός⁷. Το κράτος επιδιώκει συνεχώς τη μεγιστοποίηση των συντελεστών της ισχύος του προκειμένου να διασφαλίσει την επιβίωσή του και μέσω αυτής την προστασία του έθνους όπως εκείνο αυτοπροσδιορίζεται γλωσσικά, συνειδησιακά ή και συμβολικά.

Εν κατακλείδι, πρώτον, ουδεμία επιστημονική ή άλλη ενασχόληση με την πολιτική δύναται να εξαιρεί το πολιτικό γεγονός, το οποίο αφορά τη θέση, τον

5 Αριστοτέλης (1989), *Πολιτικά*, (μτφρ.) Β. Μοσκόβης, Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη, Α' βιβλίο, σ. σ. 71–72.

6 Ήφαιστος, Π. (2009), *Κοσμοθεωρία των εθνών: Συγκρότηση και συγκράτηση των κρατών, της Ευρώπης και του κόσμου*. Αθήνα: Ποιότητα, σ. 88.

7 Κοντογιώργης, Γ. (2006), *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» νεοτερικότητα*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις, σ. 83. Επί του συγκεκριμένου, μεγάλη συζήτηση πραγματοποιείται σχετικά με το αν η δημιουργία κράτους έπεται της δημιουργίας έθνους ή το αντίστροφο. Αν και δεν αφορά άμεσα το παρόν κείμενο, αξίζει να σημειωθεί ότι τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης προηγήθηκαν και κλήθηκαν να καλλιεργήσουν την εθνική συνείδηση στο ανθρωπολογικό υποκείμενό τους. Κατά τα νεοτερικά πρότυπα, κλήθηκαν να «αϊδρύνουν» έθνη υπό την ανάγκη της ομογενοποίησης των ανθρωπολογικά κατακερματισμένων πληθυσμών τους.

ρόλο και τη συγκρότηση του εθνοκράτους. Δεύτερον, κύρια συνιστώσα της θέσης, του ρόλου και της ιστορικής συγκρότησης των εθνοκρατών είναι οι διανεμητικές συνέπειες καθ' εαυτών των δραστηριοτήτων τους. Κατά συνέπεια, οιοδήποτε πεδίο περιλαμβάνει τον όρο «πολιτική» και αναφέρεται σε διεθνές επίπεδο οφείλει να εξετάζει τη φύση, το περιεχόμενο και τα αποτελέσματα των διανεμητικών συνεπειών των πρωτοβουλιών των εθνοκρατών, καθώς και τον πεπερασμένο χαρακτήρα των πόρων – πραγματικών ή δυνητικών συντελεστών ισχύος.

3. Η επικρατούσα έρευνα

Η πολιτική οργάνωση αποτελεί και οφείλει να αποτελεί αναπόσπαστο μέρος οιασδήποτε έρευνας, η οποία φιλοδοξεί να εμπεριέχει τον εν λόγω όρο. Εκκινώντας από τη συγκεκριμένη ταυτολογία, η επίκληση στον όρο «πολιτική», προκειμένου να αναλυθούν οικονομοτεχνικές παράμετροι αγωγών μεταφοράς ενεργειακών προϊόντων ή κατασκευής πυρηνικών αντιδραστήρων, συνιστά διαστρέβλωση των όρων και των εννοιών ιδιαιτέρως όταν δεν πραγματοποιείται τουλάχιστον μία νύξη στο πως μία τέτοια εξέλιξη θα επηρεάσει τη θέση και τον ρόλο του εθνοκράτους στην περιφέρεια και στον πλανήτη ή πραγματοποιείται από ανθρώπους που η κατάρτισή τους είναι μακράν των πολιτικών επιστημών. Πλην εξαιρέσεων, ορισμένες εκ των οποίων παρατίθενται στο επόμενο υποκεφάλαιο, η έρευνα για την «ενεργειακή πολιτική» δείχνει να αγνοεί εν πολλοίς την πολιτική.

Μιας και ο λόγος γίνεται για την επικρατούσα έρευνα, αξίζει να παρατεθούν ενδεικτικά ορισμένων εκ των πλέον δημοφιλών άρθρων περί «ενεργειακής πολιτικής»⁸. Τον Απρίλιο του 2016, οι Jessica R. Lovering, Arthur Yip και Ted Nordhaus μας πληροφόρησαν σχετικά με τη διαχρονική κοστολόγηση κατασκευής πυρηνικών αντιδραστήρων⁹. Κατέληξαν σε προτάσεις αναφορικά με τη βελτίωση των υποδομών ή την αύξηση της καινοτομίας προκειμένου να καταστεί διαχειρίσιμη η αύξηση του κόστους όχι απαραίτητα σε επίπεδο κρατικού προϋπολογισμού. Ωστόσο, μιας και η μελέτη ήταν συγκριτική με αναφορά στις ΗΠΑ και στη Γαλλία, η χρήση του όρου «πολιτική» δε θα εξυπηρετείτο καλύτερα διαμέσου της εξαγωγής συμπερασμάτων, επί παραδείγματι, για τη συμβολή της πυρηνικής ενέργειας στην προσπάθεια ενεργειακής αυτονομίας της πρώτης ή της δεύτερης; Έτερο δημοφιλέστατο άρθρο αναλύει διεξοδικά τα χρησιμοποιούμενα υλικά, το κόστος και τη χημική σύστασή τους με άξονα

8 Τα παρατιθέμενα άρθρα έχουν επιλεγεί ενδεικτικά από τον ιστότοπο των πλέον «κατεβασμένων» και παραπεμπόμενων άρθρων της ιστοσελίδας του περιοδικού Energy policy. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο τίτλος του περιοδικού, παρότι δεν αναφέρεται στην πολιτική (politics), εστιάζει ή φιλοδοξεί να εστιάσει στις πολιτικές πρωτοβουλίες (policy) των κρατών, οι οποίες εξ ορισμού συνυφάνονται με το πολιτικό γεγονός και τη θέση του εθνοκράτους στο διεθνές σύστημα. Energy policy, *Most downloaded energy policy articles*. Στο: <http://www.journals.elsevier.com/energy-policy/most-downloaded-articles> (προσπελάστηκε στις 6/8/2016)

9 Lovering, J. R., Yip, A. and Nordhaus, T. (2016) Historical construction costs of global nuclear power reactors. *Energy policy*, 91, σ. σ. 371–382.

αναφοράς τα φωτοβολταϊκά συστήματα¹⁰. Τα συμπεράσματα αφορούν τη σχέση οικονομικής βιωσιμότητας και ενεργειακής απόδοσης συγκεκριμένων συστημάτων, την αναγκαιότητα κατοχής πλεονάζουσας ενέργειας ώστε «οι σημερινές αναπτυγμένες κοινωνίες να είναι βιώσιμες» και την εμπέδωση της καινοτομίας και της έρευνας ώστε «να αναπτυχθεί φυσιολογικά η αγορά»¹¹.

Υπενθυμίζεται ότι δεν υποτιμάται η σημασία των ανωτέρω ερευνητικών ευρημάτων. Κάθε άλλο. Τίθενται απλώς ερωτήματα σε σχέση με τη διασύνδεση τέτοιων ευρημάτων με την έννοια και το περιεχόμενο της πολιτικής τουλάχιστον σε άμεσο επίπεδο, μιας και εμμέσως σχεδόν κάθε ερώτημα ενέχει πολιτική διάσταση. Επίσης, δεν ταυτίζεται η έννοια της πολιτικής αποκλειστικά με τη διεθνή πολιτική. Δεν αγνοούνται, δηλαδή, τα ερωτήματα της εσωτερικής οργάνωσης και διαρρύθμισης της οικονομικής δομής. Όμως, είναι πολιτικό το ερώτημα για τα υλικά κατασκευής ενός φωτοβολταϊκού συστήματος; Πιθανόν να είναι, αν υπάρξει ερευνητική διασύνδεση με τις θετικές συνέπειες στο εμπορικό ισοζύγιο για μια χώρα εξαρτημένη από τις εισαγωγές πετρελαιοειδών και φυσικού αερίου. Πιθανόν να είναι ευκρινώς πολιτικό ερώτημα, αν εξεταστούν οι δυνατότητες χρηματοδότησης μίας ανάπτυξης φωτοβολταϊκών από τον κρατικό προϋπολογισμό. Αν, όμως, το εν λόγω ερώτημα δεν ανάγεται στο επίπεδο της πολιτείας, αλλά παραμένει ένα ερώτημα υλικών ή στείρων οικονομοτεχνικών μελετών δίχως τις προαναφερθείσες αναγωγές, τότε παύει να είναι πολιτικό με την επιστημολογική έννοια του όρου. Είναι ένα ερώτημα μηχανικής, φυσικής, χημείας ή άλλου σχετικού κλάδου.

Παρόμοια χρήση του όρου «πολιτική» πραγματοποιείται και σε κείμενα ασχολούμενα με την ενεργειακή αποδοτικότητα των κτιρίων ή με τη διαχείριση του σχετικού κόστους. Ενδεικτικά, οι Luca Celenza et al. προχωρούν σε μία τέτοιου είδους ανάλυση υπό τη σκέπη του επιστημονικού κλάδου της «ενεργειακής πολιτικής»¹². Είναι σαφές ότι δε δύναται να παραχθεί θεωρία πολιτικών επιστημών μέσω τέτοιου περιεχομένου ερωτημάτων. Προϋπόθεση επιστημολογικής ένταξης τέτοιων ερωτημάτων στις πολιτικές επιστήμες είναι η δυνατότητα παραγωγής θεωρίας και κατ' επέκταση η ύπαρξη «διατυπώσεων γενικού περιεχομένου που περιγράφουν και εξηγούν τις αιτίες ή τα αποτελέσματα διαφορετικών φαινομένων. Αποτελούνται από αιτιώδεις νόμους ή υποθέσεις, ερμηνείες και προϋποτιθέμενες συνθήκες»¹³. Τουτέστιν, απαιτείται ένα σταθερό πεδίο περιγραφής πραγματολογικών δεδομένων και ορισμού τους υπό κοινό παρονομαστή προκειμένου τέτοιες αναλύσεις να απαντήσουν σε ερωτήματα

10 Ferroni, F. and Hopkirk, R. J. (2016) Energy Return on Energy Invested (ERoEI) for photovoltaic solar systems in regions of moderate insolation. *Energy policy*, 94, σ. σ. 336–344.

11 Ferroni, F. and Hopkirk, R. J. (2016) Energy Return on Energy Invested (ERoEI) for photovoltaic solar systems in regions of moderate insolation. *Energy policy*, 94, σ. 343.

12 Celenza, L. et al. (2016), Economic and technical feasibility of metering and sub-metering systems for heat accounting. *International journal of energy economics and policy*, 6 (3), σ. σ. 581–587.

13 Van Evera, S. (2009), *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα, σ. 21.

πολιτικής όπως αυτή γίνεται αντιληπτή σε επιστημολογική βάση. Τονίζεται η επισήμανση περί επιστημολογικής βάσης, καθότι σχεδόν κάθε ζήτημα είναι πολιτικό επί πραγματολογικής βάσης. Εντούτοις, επί της παρούσης, η έμφαση δίνεται στην επιστημολογία, ήτοι στην τυπολογία έρευνας και ανάλυσης όπως αυτή έχει καταστεί γνωστή και έχει εδραιωθεί ιδιαίτερος κατά τον τελευταίο αιώνα άνθιση των πολιτικών και των κοινωνικών επιστημών.

Ποιες είναι οι επιπτώσεις από την ανωτέρω περιγραφείσα παρανόηση; Γιατί είναι σημαντικό να τηρούνται ορισμένες επιστημολογικές προϋποθέσεις; Η επιστημολογία απαντά στο μείζον διακύβευμα της γνώσης, ήτοι στην επιλογή και στη διαβάθμιση και αξιολόγηση των λαμβανομένων πληροφοριών συνυπάρχοντας με τη μεθοδολογία, η οποία προσφέρει τα ανάλογα εργαλεία¹⁴. Η οροθέτηση ενός πεδίου μελέτης είναι σημαντική αφ' ενός για την εξαγωγή των ασφαλέστερων δυνατών συμπερασμάτων και αφ' ετέρου για την αποφυγή διαστρέβλωσης των όρων και των εννοιών. Μία τέτοια διαστρέβλωση οδηγεί στην επικοινωνία μίας προβληματικής ανάλυσης η οποία, επί παραδείγματι, απορρίπτει το ενδεχόμενο πολιτικό κέρδος της δημιουργίας ενός υποθαλάσσιου αγωγού φυσικού αερίου από την Κύπρο στην Κρήτη όντας προσκολλημένη στο οικονομοτεχνικό μέρος στο όνομα μίας διογκούμενης «τεχνόσφαιρας». Αν, δηλαδή, το σύνολο αυτών των αναλύσεων όντως εμπεριείχαν την έννοια της πολιτικής, τα τελικά ερευνητικά συμπεράσματα και οι προτάσεις θα εξέφραζαν ευρύτερα ερωτήματα με άξονα τη μεταβολή της σχετικής θέσης των εμπλεκόμενων δρώντων. Ένα άλλο παράδειγμα σχετίζεται με την αμερικανική πολιτική στο σχιστολιθικό αέριο. Η αμερικανική επιλογή των επενδύσεων σε μία πανάκριβη μορφή ενέργειας και της αντίστοιχης μείωσης της εξάρτησης από τους υδρογονάνθρακες της Μέσης Ανατολής πιθανόν είναι οικονομικά ανορθολογική τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Εντούτοις, εξυπηρετεί πολιτικούς σκοπούς, οι οποίοι οφείλονται να συνεκτιμώνται για την πληρέστερη δυνατή θέαση και ανάλυση της πραγματικότητας.

4. Ενέργεια και διεθνής πολιτική

Αναλύοντας τα διεθνούς επιπέδου ζητήματα ενέργειας, έχει ήδη επισημανθεί ότι παρατηρούνται προβλήματα. Για λόγους, οι οποίοι έχουν υπογραμμισθεί, η ανάλυση της ενεργειακής πολιτικής στο διεθνές επίπεδο – καλούμενη κατά επιμέρους περιπτώσεις «διπλωματία των αγωγών» – δε δύναται να παραμελεί την παράμετρο του διεθνούς ανταγωνισμού ισχύος. Ενόσω αποδεικνύεται ότι τα ενεργειακά προϊόντα συνιστούν κρίσιμους συντελεστές ισχύος, ο διλημματικός χαρακτήρας των διεθνών σχέσεων επιβαρύνει οιαδήποτε ανάλυση φέρει τον όρο «πολιτική» και κατ' επέκταση την έννοια του ανταγωνισμού μεταξύ εθνοκρατών. Ο ανταγωνισμός αυτός είναι εγγενής και επιβαρύνεται, επί του προκειμένου, από τη

14 Jackson, P. T. (2011), *The conduct of inquiry in international relations: Philosophy of science and its implications for the study of world politics*. London: Routledge, σ. 26.

δεδομένη ιδιοσυστασία των διεθνών σχέσεων ως παίγνια μηδενικού αθροίσματος (zero-sum games). Η εν λόγω επισήμανση σημαίνει ότι, στις διακρατικές σχέσεις, κυριαρχεί η ρήση «ο θάνατός σου, η ζωή μου».¹⁵ Κατά τον Κονδύλη, «από την αρχή της συμβίωσή τους μέσα σε μεγαλύτερες ή μικρότερες κοινότητες, και στο φως των συναφών εμπειριών τους, οι άνθρωποι διαπίστωσαν εξ ανάγκης ότι δεν μπορούν να καθορίζουν τη συμπεριφορά τους κατ' αρέσκεια, δίχως δηλαδή να λαμβάνουν υπ' όψη τους τις πράξεις και τις αντιδράσεις των άλλων»¹⁶.

Σκοπός του παρόντος υποκεφαλαίου είναι να καταδείξει το πλαίσιο της έρευνας για την ενεργειακή πολιτική στο διεθνές επίπεδο. Προς τούτο, σημείο εκκίνησης αποτελεί η υπόθεση ότι το διεθνές σύστημα είναι συγκρουσιογενές και η θέση του κάθε κράτους διαγιγνώσκεται πάντοτε εν σχέσει με τους ανταγωνιστές του. Χαρακτηριστικό ιστορικό παράδειγμα, σύμφωνα με το οποίο οι αποφάσεις συγκεκριμένων δρώντων στο πεδίο της οικονομίας είχαν πολιτικές επιπτώσεις για άλλους δρώντες, υπήρξε το αραβικό εμπάργκο επί του εμπορίου πετρελαιοειδών κατά την επομένη του πολέμου του Yom Kippur, το 1973. Η αναστολή της ομαλής ροής του πετρελαίου προς τις αγορές της δύσης και η κατοπινή αύξηση των τιμών του προκάλεσε περιορισμό του ρυθμού ανάπτυξης, άνοδο του πληθωρισμού, καθώς και εκτροχιασμό των εμπορικών ισοζυγίων. Αξίζει να σημειωθεί ότι το εν λόγω ιστορικό γεγονός επηρέασε κατά μείζονα βαθμό τη στρατηγική συμπεριφορά των μεγάλων δυνάμεων, καθώς η πολιτική, οικονομική και συνακολούθως στρατηγική σημασία του πετρελαίου έγινε αντιληπτή κατά τον πλέον απειλητικό και κοστοβόρο τρόπο. Ο Clark Murdock παραθέτει ενδεικτικά δήλωση του Ιάπωνα υπουργού βιομηχανίας λίγους μήνες πριν την πετρελαϊκή κρίση αναφορικά με το γεγονός ότι η μεγάλη σημασία του πετρελαίου επιβάλλει τον κρατικό παρεμβατισμό. Ο Ιάπωνας αξιωματούχος έχει αποκτήσει την πλήρη πεποίθηση ότι:

Το πετρέλαιο της Μέσης Ανατολής οφείλει να προσεγγισθεί όχι ως εμπορεύσιμο αγαθό αλλά ως κάτι περισσότερο πολιτικά επιβαρυνόμενο. Το πετρέλαιο συνιστά ένα σημαντικό πόρο για την Ιαπωνία και οι συμφωνίες με άξονα αυτό δε δύνανται να αφεθούν άνευ όρων και αποκλειστικά στις ιαπωνικές πολυεθνικές εταιρίες ή στους εμπόρους δίχως την υποστήριξη της ιαπωνικής κυβέρνησης και του λαού της χώρας. Η ιαπωνική κυβέρνηση θα εμπλακεί στη δυναμική και διαρκή πετρελαϊκή διπλωματία στο μέλλον¹⁷.

Σε συνάρτηση με τη συγκεκριμένη θέση του υπουργού βιομηχανίας της Ιαπωνίας, ο Jakub Grygiel επισημαίνει ότι «ένα κράτος, το οποίο ελέγχει τις

15 Waltz, K. (2011), *Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος*. Αθήνα: Ποιότητα, σ. 257.

16 Κονδύλης, Π. (2000), *Η ηθική, η ισχύς, η ουτοπία*. Αθήνα: Στιγμή, σ. 11.

17 Παρατίθεται στο: Murdock, C. A. (1977), Economic factors as objects of security: Economics, security and vulnerability. Στο: Knorr, K. E. and Trager, F. N. (επιμ.), *Economic issues and national security*. Kansas: The Regents press, σ. σ. 67-98, σ. 71.

γραμμές μεταφορών και επικοινωνιών διαθέτει πλήρη στρατηγική ανεξαρτησία. Δε χρειάζεται να επαφίεται στην καλή θέληση και την προστασία έτερων κρατών, προκειμένου να αποκτήσει πρόσβαση στους πόρους τους οποίους έχει ανάγκη [...] και διατηρεί εμπορικές σχέσεις με εκείνους τους οποίους επιθυμεί. Όταν ένα κράτος δεν ελέγχει τις διαδρομές, οι οποίες το συνδέουν με τις απαιτούμενες πρώτες ύλες και τις στρατηγικές γεωγραφικές ζώνες, τότε υπόκειται της επιρροής από τη δύναμη, η οποία διαθέτει τον έλεγχο των εν λόγω γραμμών. Γι' αυτό το λόγο, ο έλεγχος των διόδων αποτελεί πάντοτε βασικό σκοπό των κρατών»¹⁸. Με άλλα λόγια, η σημασία του πετρελαίου καθίσταται τόσο αξιοσημείωτη, έτσι ώστε ο έλεγχος και η επίβλεψη της εμπορεύσεως του συνιστά εύλογα ορθολογική επιλογή στρατηγικών προεκτάσεων. Εν συναρτήσει με τον ορισμό του International Energy Agency περί ενεργειακής ασφάλειας, ο Kenneth Waltz διατυπώνει τρεις υποθέσεις αναφορικά με τη θεματική της ενεργειακής πολιτικής και πιο συγκεκριμένα, το ζήτημα της ενεργειακής εξάρτησης και τις προεκτάσεις της¹⁹. Πρώτον, ο βαθμός υλοποίησης του στόχου της ενεργειακής ασφάλειας είναι συνυφασμένος με την αξιόπιστη και αδιάληπτη πρόσβαση και όχι καθ' εαυτή την πρόσκτηση πόρων. Δεύτερον, η διαφοροποίηση των παρόχων ενέργειας είναι σημαντική όπως επίσης και η γεωγραφική θέση τους, η οποία θα επιτρέπει τη μείωση των παρεμβαλλομένων δρώντων (κράτη-διαμετακομιστές). Τρίτον, δεν αγνοείται η διάσταση της εσωτερικής πολιτικής. Τουτέστιν, η δυνατότητα μίας οικονομίας να προτάσσει βελτιωμένες μεθόδους χρήσης και ανακύκλωσης των υλικών ταυτίζεται με την ανθεκτικότητά της και την περαιτέρω δυνατότητα μείωσης της εξάρτησής της από τις εισαγωγές.

Αναλυτικότερα, από την πρώτη υπόθεση τεκμαίρεται ότι τα κράτη διέλευσης αποκτούν μεγάλη γεωπολιτική και γεωοικονομική σημασία εντός των πλαισίων μεταφοράς ενεργειακών προϊόντων. Υπό αυτό το πρίσμα, η έννοια του εδάφους και της πολιτικής λαμβάνουν ιδιαίτερη σημασία όταν πραγματοποιείται αναφορά σε υδρογονάνθρακες και σε υποδομές μεταφοράς τους. Μάλιστα, σχετικά με τη μεγάλη σημασία των γεωπολιτικών παραμέτρων κατά την ανάλυση της ενεργειακής πολιτικής, σημειώνεται ότι οι *álke Arúboπan* και *Mert Bilgin* έχουν εισάγει τον όρο «ενεργεωπολιτική» (*energeopolitics*)²⁰. Μέσω της δεύτερης υπόθεσης, τονίζεται η προβληματική της ανάγκης διαφοροποίησης των παρόχων. Κατά τον *Robert Gilpin*, ο ορθολογικός κρατικός δρώντας επιδιώκει την απόκτηση του ελέγχου ακόμη και σημείων με «ελάχιστη εγγενή οικονομική αξία» εφόσον τυχούσα απώλειά τους δύναται να οδηγήσει σε αναστολή της ομαλής πρόσβασης

18 Grygiel, J. J. (2006), *Great power and geopolitical change*. Baltimore: The John Hopkins University press, σ. 27.

19 Waltz, K. (1970), The myth of national interdependence. Στο: *Kindleberger, C. P. (επιμ.), The international corporation: A symposium*. Cambridge: The M.I.T. press, σ. σ. 205–223, σ. σ. 211–212. Επίσης, βλ.: Waltz, K. (2011), *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα, σ. σ. 293 και 304.

20 *Arúboπan, á.* and *Bilgin, M.* (2009), New energy order politics, Neopolitics: From geopolitics to energeopolitics. *Uluslararası ilişkiler*, 5 (20), σ. 110.

του κράτους σε ενεργειακούς πόρους και άρα, σε περιορισμό του εθνικού εισοδήματος²¹. Συνεπώς, η επίτευξη του σκοπού της διαφοροποίησης των διόδων κρίνεται διαμέσου της σταθεροποίησης κατά τα φαινόμενα μη σημαντικών οικονομικά γεωγραφικών περιοχών. Τέλος, η τρίτη υπόθεση καταδεικνύει ότι η τεχνολογική πρόοδος δύναται να αποτελέσει σημαίνοντα συντελεστή ισχύος υπό το πρίσμα της βελτίωσης των οικονομικών και των βιομηχανικών επιδόσεων. Κατ' επέκταση, σημειώνεται ότι η χρηστικότερη δυνατή διαχείριση των πόρων αποτελεί διακύβευμα της ενεργειακής ασφάλειας ενός δρώντα.

Επί του θεωρητικού πυρήνα της διαλεκτικής τίθεται το ζήτημα των σχετικών και των απολύτων κερδών, ήτοι της διανομής των κερδών και της θέσης των κρατικών δρώντων εντός του διεθνούς συστήματος. η συμπεριφορά των δρώντων – όπως παρατέθηκε προηγουμένως – καθορίζεται βάσει των υπολογισμών τους είτε περί της ίδιας ισχύος και θέσης στο διεθνές σύστημα είτε περί της κατανομής ισχύος και της συγκριτικής θέσης τους. Κεντρικοί πόλοι της εν λόγω διαλεκτικής αποτελούν ο νεοφιλελευθερισμός και ο νεορεαλισμός. Οι δύο προσεγγίσεις από κοινού αναγνωρίζουν την προσήλωση των κρατών τόσο στα σχετικά όσο και στα απόλυτα κέρδη ανεξαρτήτως του περιβάλλοντος εντός του οποίου δρουν. Η διαφορά τους έγκειται στην προσδιδόμενη προτεραιότητα κατά τους – ορθολογικούς – υπολογισμούς των κρατών, καθώς φυσικά και στα συμπεράσματα επί των προοπτικών συνεργασίας. Οι μεν νεοφιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι τα κράτη, ως εγωιστικοί δρώντες, ενδιαφέρονται πρωτίστως για τα απόλυτα κέρδη τους, τουτέστιν συμπεριφέρονται επί τη βάση της ίδιας θέσης τους εντός του διεθνούς συστήματος, καθώς και των ίδιων προσκτήσεων συντελεστών ισχύος. Συνεπώς, ενδιαφερόμενο κάθε κράτος για τον εαυτό του αποφεύγει να ανταγωνιστεί και να συγκρουστεί. Αντιθέτως, οι νεορεαλιστές υπογραμμίζουν τη σημαίνουσα θέση των σχετικών κερδών κατά τους υπολογισμούς των κρατών, τουτέστιν το συνυπολογισμό της θέσης και των συντελεστών ισχύος των υπολοίπων ανταγωνιστικών δρώντων. Όπως αναφέρει ο Robert Gilpin, ο νεορεαλισμός εστιάζει στα σχετικά κέρδη δίχως να αμελεί τα απόλυτα κέρδη. Ο ίδιος ο Gilpin έλαβε θέση μεταξύ των μερκαντιλιστών και του Ricardo αναφέροντας ότι «δεν μπορεί κανείς να πει γι' αυτή τη γενίκευση στην πολιτική οικονομία τίποτα περισσότερο από ό,τι είτε ο Kindleberger για τις περισσότερες γενικεύσεις στα οικονομικά, δηλαδή 'εξαρτάται!'»²².

Η ένταξη της ενέργειας στα πεδία έρευνας της διεθνούς πολιτικής δε δύναται να παραμελεί το ζήτημα της εξάρτησης, τα σχετικά κέρδη, καθώς και τα πολιτικά και στρατηγικά διακυβεύματα συγκεκριμένων αποφάσεων. Ενδεικτικά, εντός του πλαισίου της έρευνας για την ενεργειακή πολιτική με διεθνείς

21 Gilpin, R. (2006), *Πόλεμος και αλλαγή στη διεθνή πολιτική*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα, σ. 102.

22 Gilpin, R. (2008), *Παγκόσμια πολιτική οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: Ποιότητα, σ. σ. 101-103.

προεκτάσεις, υπάρχουν δημοσιεύσεις μαθηματικών μοντέλων αναφορικά με τη συμβολή των νοικοκυριών στην εκπομπή των ρίπων²³. Αντιθέτως, οι Edward Hudson και Dale Jorgenson είχαν προχωρήσει, ήδη κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1970, σε μία ποσοτική ανάλυση (quantitative analysis) – φαινομενικά αποκομμένη από το περιεχόμενο της πολιτικής επιστήμης – αφ’ ενός συνδέοντας τα ευρήματά τους με την ευρωστία της αμερικανικής οικονομικής ισχύος και αφ’ ετέρου αναλύοντας τις δυνατότητες των ΗΠΑ να αυτονομηθούν ενεργειακά μειώνοντας, τοιουτοτρόπως, τη στρατιωτική εμπλοκή τους σε διακεκαυμένες ζώνες ανά τον πλανήτη²⁴. Ασχέτως αν τα συμπεράσματα είναι σωστά ή βρίσκουν σύμφωνο έκαστο αναγνώστη, εντούτοις είναι πλήρως συνδεδεμένα με ερωτήματα πολιτικής φύσεως.

Έτερο παράδειγμα συνεπούς σύνδεσης της ενέργειας με τη διεθνή πολιτική αφορά το έργο του Adam Stulberg²⁵. Ο Stulberg πραγματοποιεί την υπόθεση σύμφωνα με την οποία εφόσον η ενέργεια αποτελεί στρατηγικό εργαλείο είτε του παραγωγού είτε ενός δεσπόζοντος κράτους διέλευσης, τότε το κράτος–καταναλωτής καθίσταται υποχείριο του πρώτου. Έτσι, η διαδικασία λήψης των αποφάσεων και χάραξης της πολιτικής επηρεάζεται από το εν λόγω στοιχείο. Σε αυτή την περίπτωση, η ενέργεια ορίζεται ως παρεμβαίνουσα μεταβλητή εντός των πλαισίων της διάδρασης παραγωγού και καταναλωτή. Προκειμένου να ελεγχθεί η παρούσα υπόθεση, ο Stulberg σημειώνει ότι οφείλεται να μετρηθεί η σημασία της παραγόμενης ή διαμετακομιζόμενης ενέργειας για την παγκόσμια αγορά, η ίδια η διαθεσιμότητα διεθνών αγορών για τα συγκεκριμένα ενεργειακά προϊόντα, η κατάσταση των εγχώριων υποδομών και η πρόσβαση σε διεθνή επενδυτικά κεφάλαια, ο βαθμός πολυμέρειας της οικονομίας και τέλος, η εσωτερική πολιτική σταθερότητα²⁶. Εν ολίγοις, ο βαθμός της δυνατότητας χειραγώγησης της παραγωγής και της εμπορικής διακίνησης ενεργειακών προϊόντων είναι αλληλένδετος με το εύρος επίτευξης του σκοπού της διαφοροποίησης, αλλά και τα εκατέρωθεν μεγέθη, ήτοι το ποσοστό του παραγωγού επί της αγοράς του καταναλωτή και το ποσοστό του καταναλωτή επί του ενεργειακού προϊόντος του παραγωγού. Τουτέστιν, η απουσία εξαρτησιακών σχέσεων και κατ’ επέκταση χειραγώγησης των ενεργειακών προϊόντων επιτυγχάνεται μέσω της διατράνωσης της αντίληψης ότι ενδεχόμενη διάρρηξη της σχέσης θα επιφέρει αμοιβαία υψηλότερο κόστος.

Ανάγοντας, δηλαδή, την εν λόγω τυπολογία σε επίπεδο διεθνούς πολιτικής,

23 Bin, S. and Dowlatabadi, H. (2005), Consumer lifestyle approach to US energy use and the related CO₂ emissions. *Energy policy*, 33, σ. σ. 197–208.

24 Hudson, E. A. and Jorgenson, D. W. (1974), U.S. energy policy and economic growth, 1975–2000. *The Bell journal of economics and management science*, 5 (2), σ. σ. 461–514.

25 Stulberg, A. N. (2007), *Well-oiled diplomacy: Strategic manipulation and Russia’s energy statecraft in Eurasia*. New York: State University of New York press.

26 Stulberg, A. N. (2007), *Well-oiled diplomacy: Strategic manipulation and Russia’s energy statecraft in Eurasia*. New York: State University of New York press, σ. 55.

διαφαίνεται ότι η ισορροπία ισχύος εξασφαλίζει την ανεξαρτησία των εκατέρωθεν μονάδων, καθότι η παύση της αλληλεξάρτησης συνεπιφέρει δυσβάστακτο κόστος και για τα δύο μέρη. Αντιστρόφως, η ηγεμονική τάση ενός παραγωγού ή ενός κράτους-διαμετακομιστή συνυφαίνεται με την αναζήτηση σχετικών κερδών, τα οποία θα του εξασφαλίσουν την υπεροχή του έναντι των υπολοίπων περιφερειακών ανταγωνιστών, ή δυνατικών επιλογών διέλευσης του ενεργειακού προϊόντος. Η λογική της επιζήτησης σχετικών κερδών, δηλαδή, ταυτίζεται με την απόκτηση στρατηγικού πλεονεκτήματος έναντι των περιφερειακών ανταγωνιστών. Εν προκειμένω, επί της περίπτωσης της ενεργειακής ασφάλειας, τα σχετικά κέρδη ταυτίζονται με τη χειραγώγηση των ανταγωνιστών όταν αυτοί λειτουργούν είτε ως μονοψώνιο είτε ως μονοπώλιο είτε ως ο αποκλειστικός διάδρομος μεταφοράς του στρατηγικού αγαθού των υδρογονανθράκων.

5. Συμπεράσματα

Το παρόν κείμενο στόχευσε στην αναφορά κάποιων σκέψεων περί της επιστημολογικής βάσης του πεδίου της «ενεργειακής πολιτικής». Εθίγησαν ορισμένα ζητήματα περί του πολιτικού γεγονότος και του περιεχομένου της έννοιας της πολιτικής και κατόπιν, πραγματοποιήθηκε αναφορά στην καθεστηκία έρευνα επί του σχετικού πεδίου και στις προϋποθέσεις τις οποίες θα έπρεπε να πληροί μία έρευνα που επικαλείται το αναλυτικό πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής. Αναμφίβολα, οι παρατιθέμενες σκέψεις αποτελούν μέρος μίας ευρύτερης αλυσίδας γεγονότων, τα οποία έχουν καταλήξει ή τείνουν να καταλήξουν στην απαξία των πολιτικών επιστημών και των ανθρωπιστικών σπουδών ως σημαίνον πεδίο έρευνας και ανάλυσης. Σε μακροιστορικό επίπεδο, ο ερχομός της βιομηχανικής επανάστασης σήμανε την αρχή του τέλους της εξύμνησης του ουμανισμού, ενώ ο καπιταλισμός άρχισε να οργανώνεται υπό όρους μαζοποίησης διόλου ανθρωποκεντρικούς. Το μεταμοντέρνα εξελισσόμενο οικονομικό και οργανωτικό μοντέλο έχει προφανώς επηρεάσει την εκπαίδευση και την επιστημονική έρευνα εξυψώνοντας τη σημασία και την αξία της τεχνικής δίχως τη διαμεσολάβηση του ανθρωπιστικού ιδεώδους. Κεντρικό επιχείρημα του παρόντος κειμένου είναι ότι η συγκεκριμένη εξέλιξη έχει συμβάλλει στην παρερμηνεία της έννοιας της «πολιτικής» απογυμνώνοντάς την από το ανθρωποκεντρικό περιεχόμενό της. Καταλήγοντας, «μας φαίνεται σαν προφητικό όραμα των μορφών ζωής της μαζικής δημοκρατίας όταν ακούμε τους ίδιους εκείνους φουτουριστές, που τόση έμφαση δίνουν στη λατρεία της μηχανής, να συνηγορούν ταυτόχρονα για την κατάργηση των ανθρωπιστικών σχολείων και την ενίσχυση της τεχνικής παιδείας και του αθλητισμού»²⁷.

27 Κονδύλης, Π. (2007), *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού: Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*. Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 107.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αριστοτέλης (1989), *Πολιτικά*, (μτφρ.) Β. Μοσκόβης. Αθήνα: Νομική βιβλιοθήκη.
- Ζιάκας, Θ. (1993), *Έθνος και παράδοση*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.
- Ήφαιστος, Π. (2009), *Κοσμοθεωρία των εθνών: Συγκρότηση και συγκράτηση των κρατών, της Ευρώπης και του κόσμου*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Κονδύλης, Π. (2000), *Η ηδονή, η ισχύς, η ουτοπία*. Αθήνα: Στιγμή.
- Κονδύλης, Π. (2001), *Ισχύς και απόφαση: Η διαμόρφωση των κοσμοεικόνων και το πρόβλημα των αξιών*. Αθήνα: Στιγμή.
- Κονδύλης, Π. (2007), *Η παρακμή του αστικού πολιτισμού: Από τη μοντέρνα στη μεταμοντέρνα εποχή και από το φιλελευθερισμό στη μαζική δημοκρατία*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Κοντογιώργης, Γ. (2006), *Έθνος και «εκσυγχρονιστική» νεοτερικότητα*. Αθήνα: Εναλλακτικές εκδόσεις.
- Gilpin, R. (2006), *Πόλεμος και αλλαγή στη διεθνή πολιτική*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Gilpin, R. (2008), *Παγκόσμια πολιτική οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Van Evera, S. (2009), *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης*. 4^η εκδ. Αθήνα: Ποιότητα.
- Waltz, K. (2011), *Θεωρία διεθνούς πολιτικής*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Waltz, K. (2011), *Ο άνθρωπος, το κράτος και ο πόλεμος*. Αθήνα: Ποιότητα.

Ξενόγλωσση

- Αγύβοπαν, ά. and Bilgin, M. (2009), New energy order politics, Neopolitics: From geopolitics to energeopolitics. *Uluslararası İlişkiler*, 5 (20), σ. σ. 109–132.
- Bin, S. and Dowlatabadi, H. (2005), Consumer lifestyle approach to US energy use and the related CO₂ emissions. *Energy policy*, 33, σ. σ. 197–208.
- Celenza, L. et al. (2016), Economic and technical feasibility of metering and sub-metering systems for heat accounting. *International journal of energy economics and policy*, 6 (3), σ. σ. 581–587.
- Dickinson, L. (2008), *The European anarchy*. London: Dodo press.
- Ferroni, F. and Hopkirk, R. J. (2016) Energy Return on Energy Invested (ERoEI) for photovoltaic solar systems in regions of moderate insolation. *Energy policy*, 94, σ. σ. 336–344.
- Gilpin, R. (1986), The richness of the tradition of political realism. Στο: Robert

- Keohane (επιμ.), *Neorealism and its critics*. New York: Columbia university press, σ. σ. 301–321.
- Grygiel, J. J. (2006), *Great power and geopolitical change*. Baltimore: The John Hopkins University press.
- Hudson, E. A. and Jorgenson, D. W. (1974), U.S. energy policy and economic growth, 1975–2000. *The Bell journal of economics and management science*, 5 (2), σ. σ. 461–514.
- Jackson, P. T. (2011), *The conduct of inquiry in international relations: Philosophy of science and its implications for the study of world politics*. London: Routledge.
- Lovering, J. R., Yip, A. and Nordhaus, T. (2016) Historical construction costs of global nuclear power reactors. *Energy policy*, 91, σ. σ. 371–382.
- Murdock. C. A. (1977), Economic factors as objects of security: Economics, security and vulnerability. Στο: Knorr, K. E. and Trager, F. N. (επιμ.), *Economic issues and national security*. Kansas: The Regents press, σ. σ. 67–98.
- Stulberg, A. N. (2007), *Well-oiled diplomacy: Strategic manipulation and Russia's energy statecraft in Eurasia*. New York: State University of New York press.
- Waltz, K. (1970), The myth of national interdependence. Στο: Kindleberger, C. P. (επιμ.), *The international corporation: A symposium*. Cambridge: The M.I.T. press, σ. σ. 205–223.

Ιστοσελίδες

Energy policy, *Most downloaded energy policy articles*. Στο: <http://www.journals.elsevier.com/energy-policy/most-downloaded-articles> (προσπελάστηκε στις 6/8/2016)

Βιογραφικά στοιχεία συγγραφέα

Ο κ. **Τρούλης Μάρκος** έλαβε το μεταπτυχιακό δίπλωμά του στις Ευρωπαϊκές Σπουδές από το London School of Economics και ολοκλήρωσε τη διδακτορική διατριβή του στο Πανεπιστήμιο Πειραιώς με αντικείμενο τη θεωρία διεθνών σχέσεων και την τουρκική εξωτερική πολιτική. Επί της παρούσης, είναι διδάσκων και μεταδιδακτορικός ερευνητής στα Τμήματα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών των Πανεπιστημίων Πειραιώς και Μακεδονίας. Στοιχεία Επικοινωνίας: **mark.troulis@gmail.com**.

Διεθνής Ηλεκτρονική Περιοδική Έκδοση
Θεωρία και Έρευνα στις Κοινωνικές και Πολιτικές Επιστήμες
Πάτρα, Απρίλιος 2017 / Τεύχος 4, ISSN: 2459-2862
Εκδότης: Παντελής Γεωργογιάννης
<http://politika.inpatra.gr>